

Lkn

✓ 1838

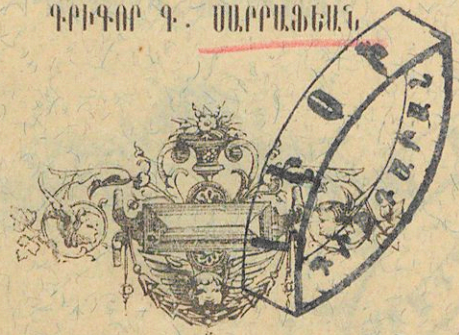
1999

Ն Ո Ւ Ա Ր Գ

Գ Ր Ե Ց

ԳՐԻԳՈՐ Գ. ՍԱՐԳՍՅԱՆԸ

معاری نظارت جلیله منک ۱۱۰۵ نومرو لی رخصتنامه سیله طبع اولمشدر

Հ Ե Ց Ե Ց

Կ. ՊՈՒԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ն. Կ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

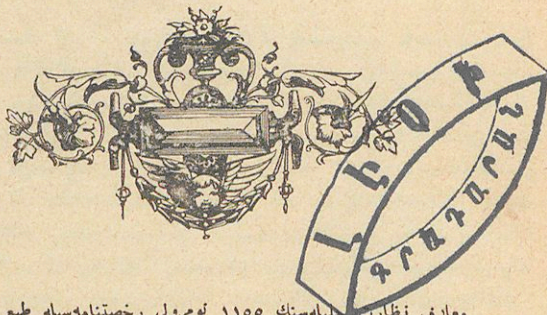
1891

ՆՈՒԱՐԳ

ԳՐԵՑ

ԳՐԻԳՈՐ Գ. ՍԱՐԲԱՅԵԱՆ

معاری نظارت جلیله سنک ۱۱۰۵ نومروئی رخصتنامه سیله طبع اولمشدر

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐ. ՆՇԱՆ Կ. ՊԵՐՊԷՐԵԱՆ

1893

1643.

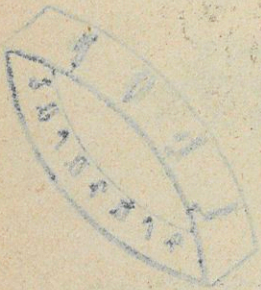
Ն Ո Ւ Ա Ր Դ

1800 Մար 14

Գտնուած Պ... գիւղս ծովէն քառորդ ժամու չափ
հեռաւորութիւն ունի սակայն դիրքն այնչափ գեղե-
ցիկ է՝ որ գիւղին ամէն տեղէն, նոյն խկ տուներուն
կամ աւելի ճիշդ տնակներուն գետնայարկէն ծովը կը
տեսնուի: Սքանչելի և հազուագիւտ տեսարաններով
օժտեալ, և մանաւանդ գարնան ամիսներուն՝ զայն
երեք կողմէն շրջապատող սիրուն և ոչ շատ բարձր
բլրակներն ամբողջովին կանանչ հազնելով, արշալոյսին
ցանուած ցօղը՝ արեգական առաջին ճառագայթնե-
րուն տակ փայլուն և ակնախտիղ, պտտողին զմայլում
կ'ազդեն:

Սոյն բլրակներուն գրեթէ ճիշդ մէջտեղը և ամե-
նաբարձրին վրայ ելնուելով, աչաց անջեւ խիստ ըն-
դարձակ և դիւթիչ հորիզօն մը կը պարզուի. դիտողն
ոչ միայն չյագենար, այլ կը շուարի թէ ծովուն հը-
մայիչ գեղեցկութեամբն զբաղի, կամ ցամաքին ան-
ըտգիւտ տեսարաններով յափշտակուի:

Հակառակ երկու օրէ ի վեր միայն հասած ըլլալուս,
արդէն վեց եօթն անգամ սոյն բլուրին գագաթն ե-
լայ: Սիրելի երուանդ, եթէ զբազումներդ ներելով՝

ՅՏ-1844

41838-Ա

քանի մ'որ ինձ նուիրելու փափաք ունենաս, անմիջապէս հոս եկուր, և կը յուսամ թէ դժգոհ չ'ես ըլլար այնքան սիրուն և հաճելի տեղ մ'է որ կը վախնամ թէ չպիտի կրնաս շուտով գատուիլ:

Չ'եմ գիտեր շնորհակալիքս ինչ կերպով յայտնել յարգոյ բժիշկ վ... էֆէնտիի, որ զիս այս զմայելի գիւղը զրկելու գաղափարն ունեցաւ. հասած օրս թէ ընտանեացս և թէ անոր նամակ գրեցի, սակայն կ'աղաչեմ դու ալ գայն տեսնելով՝ գոհունակութեանս մեծութիւնն և անկեղծ բարեւներս կրկնես:

Միայն զուարճութիւն մը պակաս է հոս, լուելեայն կ'անցնիմ, քանզի դու կրնաս գուշակել, սակայն բընութիւնը այնչափ գեղեցիկ է, որ քիչ մը ժամանակի համար ամեն բան կը մոռցուի:

Առողջութեանս վերադարձը մարմնոյս և թէ՛ մըտացս օգտակար ըլլալը կ'զգամ... դրդուեալ ջիւղերս կամաց կամաց կը հանդարտին:

Մնաս բարեաւ...:

18. . Մւրս 19

Նամակդ անչափս գոհ ըրաւ զիս... հոգ չէ կանուխ կամ ուշ, բաւական է որ պիտի գաս. հայրս առած մ'ունէր. « Լաւ է անագան քան երբէք » կ'ըսէր, և ճիշդ հոս կը յարմարի... արդէն հին մարդոց շատ բարքերն ու խօսքերը նախընտրելի էին... սակայն մենք նորերուկներս՝ գանոնք ջրեւն փառք պատիւ

կը համարինք... և ապահով եզիր թէ բան մը գիտնալն չէ, այլ բան մ'ըրած ըլլալու համար է... Եւրոպական բարուց նմանելու մեծ հապճէպ մը՝ տարափոխիկ հիւանդութեան պէս ամենքս ալ զարկած է, և դժբաղդարար այդ աճապարանքն արգելք կ'ըլլայ ազէկն աննելով գէշը նետելու... մենք բոլորովին հակառակը կ'ընենք, և... ներք, սիրելի երուանդ, մի կարծէր որ բոլորովին բժշկուած եմ... յաճախ սեւ խորհուրդներս ակամայ խելքս կը պաշարեն, և արեղցքբեղներու կ'սկսիմ... այս յառաջադէմ դարուն մէջ ուրիշ տեսակ ապրիլը կարելի է միթէ... ո՞ր պատուարը կարող է այդ բուն հոսանքին դիմանալ, պիտի քայքայուի, փշրուի, ջարդակոտոր ըլլայ, և օր պիտի գայ որ հին գաղափարի տէր մարդիկ պիտի հալածուին... ուստի փոխենք գաղափարնիս... և բոլորովին, յատակէն, ի հիմանց... կիսկատար ըլլալն աւելի վատթար է. փոխուինք ուրեմն, փոխուինք, այլակերպինք, և այնչափ որ մենք զմեզ, անձերնիս չը ճանչնանք... ինչ կ'ըսես՝ ասոր... ազուտը գաղափար չ'է... օճին շապիկ փոխելուն պէս, մենք ալ բարք փոխենք, և ետքը... ետքը... ուրիշ անգամ կերասիւրի կը կանչեն. ցատուութիւն:

18. . Մւրս 25

Բլուրին դադարէն կը գրեմ. վաղեմի կաղնիի մը շուքին տակ, հաճելի զովութիւն մը, մեղմիկ փշօղ գե-

փիւռը թոված է զիս : Տեղն այշափ հաճելի է , որ եթէ քեզի նամակ գնելու վրայ չ'ըլլայի՝ արմուկներուս միոյն ընկողմացած , ժամերով , օրերով հոս պիտի մընայի՝ անցնող ժամանակին տեւողութիւնն առանց ըզգալու : Եթէ Աստուած աշունչի եղէմը այս տեղը չ'է , գոնէ անոր մէկ մասնածիւղը կրնայ սեպուել . մարդոց ժխորէն հեռու առանձին , միայն բնութեան , թըռչնոց , այսինքն անմեղութեան հետ , որպիսի քաղցր եւ հեշտալից ժամեր . . . ս'հ . . . Աստուծոյ . . . այդ վեճմ հանձարին գոյութեան վրայ տարակուսողներն թող հոս դան , ե այս սքանչելեաց , այս մեծութեանց եւ վեհութեանց հանդէպ՝ թող համարձակին իրենց դաւանանքը պաշտօնանել . . . պիտի պապանձին , ե զըզմամբ Աստուածային վեհափառութիւնը պիտի պաշտեն :

Քարոզի սկսայ , ներօղութիւն . բնական տանս եւ հոն գտնուողներուն վրայ քանի մը ծանօթութիւն տամ քեզի :

Այս տունը կամ բուն բառով խրճիթը երեք սենեակ ունի , ե Պ . . . գիւղին ամենանոր եւ գեղեցիկ տունն է , մինչդեռ միւսներն խարխուլ եւ հինուփն սնակներ են . երկու յարկ ունի , որուն վերի յարկի միակ սենեակը ես վարձած եմ . տանը մէջ պառաւ կնո՞մէ մը եւ անոր քսան քսաներկու տարեկան որդիէն զատ մարդ չկայ , որ այս գիւղին համար շատ հազուադիւտ է , քանզի հակառակ տուներուն փոքրութեան՝ բնակիչներն բազմաթիւ են : Երկու սենեակէ կամ սենեակ անուամբ ախոռներէ բազկացեալ տեղի մը մէջ ինն տասը հոգի կը նստին , կը ճաշեն , կը պառկին , ե այլն , ե այլն :

Բնակիչները բոլոր ալ Յոյն են , որով Յունարէն գիտնալս մեծապէս օգտակար եղաւ ինձ . քանզի հա-

կառակ պարագային մեծ նեղութիւն պիտի քաշէի . մեծ դժուարութիւններով կրցայ հասկցնել այդ խեղճերուն թէ Պօլոսյ մէջ Յոյներէն զատ՝ Տաճիկ , Հայ , Հրեայ եւ շատ մ'ուրիշ ազգեր կան . այս բաներն գիտցողներն խիստ հազուադիւտ են հոս . քանի մը բացառութիւններէ զատ , բոլոր միւսները այնպէս կը կարծեն թէ ընդհանուր աշխարհի վրայ Յոյնէն ուրիշ ազգ չկայ . . . խաւար ագիտութիւն . բայց ապահով եղիր որ անոնք մեզմէ աւելի հանգիստ կ'ապրին . . . ինչ եւ իցէ չ'եմ ուղեր այդ խնդիրները պրպտել :

Ալ բաւական է , սիրելի բարեկամ . . . կ'ուզեմ բընութեան հրաշալիքները գիտել եւ յագեանալ եթէ կարենամ . . . մնաս բարեալ :

18 . . Uurs 28

Այսօր ամբողջ գիւղը պատեցայ հագիւ երկու հարիւր տունէ կը բաղկանայ . գրեթէ քսանի չափ բացառութեամբ այդ տուները մերիններուն նման պատուհան չ'ունենալով , խիստ բարձր՝ այսինքն առաստաղէն հազիւ կէս կանգուն հեռու կըր փոքրիկ ծակեր բացեր են , որոնցմէ ոմանք գոյնզգոյն ապակիներով գոցուած , ե ոմանք ալ բոլորովին բաց թողուած են : — Պատճառը հարցունելուս պատասխան ստացայ , թէ ձմեռը հիւսիսային հովը խիստ սաստիկ փչելուն այդ ծակ-պատուհանները շինելու հարկադրուած են . . . այսու հանդերձ այդ աւանդական սովորութիւնը ա-

կրկնապարար վերնալու վրայ է, որուն օրինակ կրնայ ըլլալ վերեւ յիշած քսանի չափ տուներս :

Ջրօսալի վիճարիկ միջնադէպ մը պատմեմ քեզ .

Գիտես թէ յաճախ օրերս սև խորհուրդներէ պաշարեալ կ'անցնեմ, և երբեմն՝ դիչերուան մթութեան մէջ մայրող լոյսի մը նման, ուրախ օրեր կ'ունենամ : Ահա երէկ այդ օրերէն մէկն ըլլալուն, երբ սեղան նստելու կը պատրաստուէի՝ տանը իրր դաւիթ ծառայող ախոռի պէս տեղի մը մէջ քանի մը կիներ տեսայ, որոնք ուշադրութեամբ դին կը դիտէին : Պառաւ տան տիրուհին մեծ աճանջարանաց մէջ, քրտինքի խոշոր կաթիլներ թոռմած դէմքէն վար սահելով թուշէն գետին կ'իյնային :

— Խաթուն, ինչո՞ւ այդչափ կ'աճապարէք, հարցուցի :

— Ո՛հ, պարոն, ներօդութիւն . . . :

— Ի՞նչ բանի համար :

— Կերակուրնիդ քիչ մը պիտի ուշանայ :

— Հոգ չէ՛, պատասխանեցի խնդալով — չեմ կարծեր որ քանի մը ժամ սպասցնէք զիս :

— Ո՛հ, ոչ, քառորդէ մը պատրաստ է :

— Շատ լաւ .

Այս միջոցին, հոն գտնուող կիներէն մէկը ինծի մօտենալով .

— Պարոն, ներեցէք, ըսաւ վախկոտ ձայնով մը, մինչդեռ միւսները բերանին բացած ապուշ ապուշ կը նայէին . — բան մը պիտի հարցնեմ ձեզ :

— Հարցուցէք .

— Բայց ներեցէք . . .

— Շատ լաւ, ներեցի, ըսի խնդալով :

— Ձեր քաղաքը շա՞տ մեծ է :

— Այո :

— Ո՞րչափ :

— Որչա՞փ . . . ձեր գիւղին երկու հազար անգամը :

— Ո՛հ, ըրին միաբերան ամենքը, մինչդեռ պառաւին ձեռքի դանակը՝ այս անակնկալ պատասխանիս շուտաճամբ վար կ'իյնար — երկու հազար անգամը :

— Այո . . . ինչո՞ւ կը դարմանաք :

— Բայց այդչափ մարդ ի՞նչ կ'ուտեն կը խմեն :

— Ձեր կերած խմածէն :

— Օրը հազարներով օտա հաց ջուր պէտք է :

— Հոն ալ շատ կայ .

Այս պատասխանիս վրայ թէպէտ լռեցին, բայց անոնց դէմքերնուն կ՛ուզեմ երեսնու բոլորովին համոզուած չ'ըլլալնին կը գուշակէի :

— Անկարելի բան է, կը մտնար մէկը քանի մը բոպէ ետքը — այնչափ մարդ ի՞նչպէս կրնան մէկ տեղի մէջ բնակիլ :

Խեղճ պառաւներուն ազիտութիւնը դրօսալի կերակուրէր ինձ, և ճշմարիտ ըսելու համար իւրոյի պզտիկ հպարտութիւն մ'ալ կ'իզգայի՝ քաղաքնուս մեծութեան պէս գիտութեամբ սլ անսնցմէ մեծ ըլլալնուս համար :

— Վերջին հարցում մ'ալ կը նե՞րէք ըսաւ տաջին խօսողը :

— Անշուտ :

— Ձեր այդ մեծ քաղաքին բոլոր մարդիքն ալ ձեզ պէն բարի՞ են :

Այս տարօրինակ հարցումը թէ դարմանուցուց և թէ չփոթեց դիս . . բայց խօսակիցներուս մտաց սահմանն ու ազիտութիւնն անմիջապէս ի նկատի առնելով .

— Ոչ, պատասխանեցի :

— Ինչպէ՞ս . ըսել է չարեր ալ կան :

— Ա,յո .

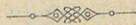
— Որո՞նք են :

— Սատանայները :

— Սատանայնե՞րը . . .

— Ա,յո . . . և նոյն իսկ գլուխնին եղջիւրաւոր տեսակներէն :

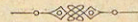
Այս վերջին պատասխանս այնչափ ահարեկեց զանոնք , որ սարսափահար և մեծ աճապարանքով մէկնեցան , մինչդեռ ես հազիւ խնդուքս զսպելու կարող սեղան կը նստէի , և պառաւը Յունարէն « Լայր մեր » ը կը մուտար :

18.. Vers 30

Նամակդ շատ ուրախացուց զիս . գիտես թէ որչափ կը սիրեմ զքեզ . քու հաճելի ժամեր անցնելը կարդալուս կը կարծեմ թէ նոյն իսկ ես եմ զուարճացողը . կը մաղթեմ որ միշտ այդպէս ըլլաս . . . իսկ ես . . . միւս օրւան քոլորովին հակառակ՝ այսօր շատ տխուր եմ . . . կենացս թշնամի սև խորհուրդներ զիս կը տանջեն . և դու լաւ գիտես թէ այդ վայրկեաններու կեանքը որչափ անտանելի կը դառնայ ինձ . . . ա՛հ . . . կ'ուզեմ . . . կ'ուզեմ . . . ես ալ չ'եմ գիտեր թէ ի՞նչ կ'ուզեմ . . . դժբաղդ եմ , բարեկամ , շատ դժբաղդ . . . կը տառապիմ . . . սիրտս կարծես բոցերու մէջ կ'այրի . . . մնարմնական հիւանդութիւն չ'է այս . . . այլ հո-

գեկան աստ . . . կ'զգամ թէ սիրտս հիւանդ է . . . ա՛հ , եթէ այս է կեանքը . . . ապրիլ չ'արժէր . . . յիբաւի դեռ չ'եմ ճաշակած , բայց կը գուշակեմ թէ այս կեանքը ուրիշ աւելի անուշ վայրկեաններ ունի . . . պիտի ըլլան ժամեր , որոնք խիստ հաճելի և հեշտական պիտի անցնին . . . այո՛ , կ'զգամ զայս . . . և չեմ կրնար ունենալ : Տխուր եմ , սիրելի Երուանդ , կը նեղուիմ . . . ջիւղերս շատ գոգուեալ են . . . կ'ուզեմ զքեզ մօտս ունենալ . . . և զիրիկ նետուելով արտասուել . . . : Սակայն աւելի ճշմարտախօս ըլլալու համար . . . կը խոստովանիմ թէ այս միջոցին կարծեմ դու ալ ցաւերս ամոքելու կարող չպիտի ըլլաս . . . ուրիշ բան մը . . . քովս տարբեր էակ մ'ունենալ . . . և սիրտս անոր բանալով միտիժարութիւն որոնել կ'ուզեմ . . . սակայն ո՛վ . . . ի՞նչ . . . չ'եմ գիտեր . . . և կ'երևի թէ չպիտի գիտնամ ալ . . . : Առաւօտուն խիստ թեթեւ նախաճաշ մ'ըրի , եւ մինչեւ հիմա , կէս գիշեր , բերանս փշրանք մտած չ'է : կը վախնամ որ հիւանդութիւնս նորէն սկսի . . . մնաս բարեաւ , բարեկամ , ալ գրելու , մտածելու կարողութիւն չ'ունիմ . . . գլուխս կրակներու մէջ կ'երի . . . մնաս բարեաւ :

18.. Ապրիլ 5

Երկու նամակներդ մէկտեղ ստացայ . . . արամուլութիւնս քեզ պատմելով զքեզ ալ արտեցնելուս համար ներօղութիւն կը խնդրեմ . . . Բերալի վրայ առած լու-

րերէն շատ գոհ եղայ... Կը յուսամ թէ միշտ Լիւբ-
սէմպուրիկի սրճարանը երթալով, սիրելի գնդախաղովդ
կը զուարճանաս... զուարճացիր, սիրելի Երուանդս,
կրցածիդ չափ զուարճացիր, երանի բեղի որ խիմիա
նման հիւանդութեամբ մը չես տառապիր... քանզի
տպահով եղիր որ՝ եթէ, Աստուած չ'ընէ, այս սոսկալի
տխուր, պիտի համարձակիմ ըսելու դեւը... դքեղ ալ
իր ճիրաններուն մէջ առնէր, չպիտի կրնայիր այդ խու-
ղով զուարճանալ... խաղացած միջոցիդ, յանկարծ ա-
նակնկալ դրդմամբ մը... այդ սոսկալի դեւը խելքդ
պիտի պղտորէր, և գնդակներն յափշտակելով խա-
ղակցիդ գլուխը պիտի նետէիր՝ առանց պատճառի ա-
ռանց աննշան բարկութիւն մ'իսկ զգալու... այլ
ինչպէս ըսի, դարմանալի ներքին դրդմամբ մը... ո՛հ,
դարձեալ անտեղի շատախօսութեանց թելը ձեռք
առի. Բերաի կեանքն դեռ ամիս մ'ալ հաճելի է, յե-
տոյ՝ երբ գիւղագնացքներն սկսին միօրինակ և տհա-
ճոյ կերպարանք մը կը գենու: Բերաի այդ ժամանակը,
այդ կեանքը ամենեւին չեմ սիրեր... ուստի պէտք է
հեռանալ, և սեպտեմբերէն առաջ չվերադառնալ...
գիւղերու մէջ, դաշտերու, լեռներու, կանանչներու,
ծառերու և մարդերու վրայ ապրիլ... սիրեցեալ բա-
րեկամի մը... էակի մը հետ... և մաքուր օդ շնչել...
Թաշնոց դաշտայլիկը մտիկ ընել... նոյն իսկ Բերաի այդ
ժամանակի կեանքը վարելէն... լեռան մը գլուխը բո-
լորովին առանձին ապրիլն աւելի աղէկ է:

Լեւոնը, Մանուկը, և Միւսիւ ժամը ինչպէս են.
հետերնին միշտ կը տեսակցիմ... բարեկերտ ըսէ ի-
րենց. աղէկ միտքս ինկաւ... քանի մ'օրէ ի վեր մեր
սուռնէն նամակ չ'ստացայ... արդեօք մէջերնին հի-
ւանդութիւն մը կայ. հայրս, մայրս, քոյրերս հանգիստ

ողջ առօղջ են... կազաչեմ, ըսէ իրենց որ շուտ նա-
մակ գրեն... արդէն հեռաւորութիւնը մեծ տխրու-
թիւն մ'է ինձ համար... զիս առանց լուրի թողլով՝
վիճակս թող չ'դառնացնեն... իսկ Յովհաննէսը մոռցայ
... մեր համբերատար և միշտ ներող Յովհաննէսը...
ըսէ անոր որ նամակ մը գրէ ինձ... կամ գոնէ քու
նամակիդ տակ երկաթը մը:

18. Ապրիլ 9

Քեզի նոր լուր մը... այսօր նորէն բարձր բլրին
վրայ էի... հովը քիչ մ'ուժգին բլլալով, ծառերուն ճիւ-
ղերն անդադար շարժման մէջ էին... մանաւանդ բու-
նի տերեւներն... որոնք հովին ուղղութեամբ ծովուն
ալեաց պէս տատանելով, աշաց առջեւ սքանչելի տե-
սարան մը կը պարզէին... : Միջոց մը պատահմամբ
գիւղին հիւսիս արեւելեան կողմը նայելով, բարձրա-
բերձ կաղնիներու, նոճիներու, ցանցաւ կնճիկներու
և ուրիշ շատ մը խոշոր ծառերու հաւաքածոյ մը տես-
այ, որոնք հակառակ գիւղին շրջակայները զանուօգ
պտղատու և ցած ծառերուն, բուռներնին իմ գտնուած
բլուրներուս գագաթը հասցնել կը ճգնէին՝ հսկայ
տիտաններու նման ամեն կողմ հարիւրաւոր թելեր
տարածելով... : Պառաւ տան տիրուհւոյն խրատով այն
առտուն խիստ կանուխ, դեռ արեւը չ'ծագած հոն
էի, որ՝ իմ այն ծառերը նշմարած միջոցիս հորիզոնէն
բարձրանալով... դագաթի տերեւներն ոսկեգոծեց...

ո՛հ, Երուանդ, հիանալի, սքանչելի, վսեմ էր այդ տեսարանը... կը դիւթէր, կը յամուտակէր, կը գուգուէր... այնչափ զմայլած էի, որ չգիտնալով զգացմանցս մեծութիւնն ինչպէս արտայայտել... Նախախնամութիւնը կ'օրհնէի, որ բժշկիս զիս հոն զրկելու խորհուրդը ներչնչած էր...: Յանկարծ՝ հովին աւելի մէկ գորաւոր հարուածովը... ծառոց ճիւղերը չափէն աւելի ծուրով... ճերմակ բան մը... տան մ'երդիքը նշմարել կարծեցի... և հովի երկրորդ ոյժով հարուածի մը ուշադրութեամբ ակնկալ... քանի մը րօպէ չանցած կատարելագոյնս ապահով եղայ, որ նշմարածս մեծ ու հոյակապ տան մը վերնայարկն էր:

Սակայն հակառակ աչացս՝ հաւատալ չէի ուզեր. — Ի՞նչ տուն է այդ, կ'ըսէի իւրովի — որո՞ւնն է... բաւական ժամանակէ ի վեր հոս եմ... իմ շատախօս պառաւս անոր նկատմամբ խօսք մը չ'ըրաւ ինձ... անշուշտ անոր վրայ խօսելով պիտի պարծենային... թէ իրենք ալ մեծ ապարանքներ, պալատներ տեսած են, և նոյն խի գիւղերնուն մէջ հաս մ'ալ ունին... թէ և այդ տունը — եթէ յիրաւի կայ — գիւղին չվերաբերի: Ի՞նչ որ է ցօրեկին վար իջնելուս ամեն բան կիմանամ:

Ահաւասիկ այս տեսակ խորհուրդներով՝ տկնապիչ նոյն ծառերը կը դիտէի... ցաւելով միանգամայն թէ միտտեղ դիտակ մը բերելու խոհմութիւնը չէի ունեցած:

Այսօր շատ պտտելուս խիստ յոգնած եմ, շարունակութիւնը վաղը:

18... Ապրիլ 10

Այսպէս միշտ ուշադրութեամբ դիտելով, գրեթէ մինչեւ կէս օր նստայ հոն, և երբ տուն հասայ

— Խաթուն, ըսի ժպտուն — դուք զիս խաբերէք:

Ոեղճ պառաւը այս անակնկալ խօսքերէս ապաւծ և դողէն կծկեալ դէմքով մ'ինձ նայելով

— Ի՞նչ ըսել կուզէք, կակազեց:

— Չըսի՞ք մի՞թէ սր ձեր գիւղին մէջ ամենեւին մեծ տուն չկայ:

— Այո՛:

— Բայց կայ:

— Ո՛ւր տեղ:

— Ո՛ւր տեղ... այդ ըսելն դժուար է ինձ... հեռուէն տեսայ... այն կողմերն ամենեւին չ'գացի:

— Ո՞ր կողմերը:

Իրողութիւնը համառօտակի պատմեցի, աւելցնելով միանգամայն թէ այդ տանը գոյութեան կատարելագոյնս ապահով էի:

— Իրաւունք ունիք, պատասխանեց պառաւը երկայն շունչ մ'առնելով:

— Ինչո՞ւ ուրեմն մինչեւ ցայսօր չ'ըսիք:

— Միտքս չ'եկաւ:

— Որո՞ւն է այդ տունը:

— Պ... էֆէնտին:

— Պ... էֆէնտին... ո՞վ է այդ անձը:

— Մարդասէր և հարուստ մարդ մը :

— Դուք տեսա՞՞ծ էք զայն :

— Անգամ մը միայն . երկայնահասակ, թուխ, գրեթէ կէսուակէս ճերմկած մօրուքով... շատ հաճելի դէմքով մէկն է... բայց, պարոն, շատ դարմանալի բան որ դուք Բերա կը բնակիք... և զայն չէք ճանչնար... կ'ըսուի թէ ամենածանօթ անձ մ'է :

— Այո՛, պատասխանեցի վայրկեան մը խորհելէ ետքը, — յիշեցի... Հանրածանօթ մէկն է... ես ալ անունը շատ լրած, սակայն զինքը տեսած չեմ :

— Ո՛հ, Պարոն, շատ բարի մարդ է :

— Ի՞նչ ազգ է, հարցուցի դիտմամբ :

— Չեմ գիտեր... բայց... :

— Յոյն ըլլալու է... այնպէս չէ՞, աւելցուցի խնդալով :

Պատաւը խօսքերուս խմաստն ըմբռնեց ու շիտթեցաւ, սակայն ինչպէս ըսի, գիւղին ամենակրթեալներէն ըլլալուն

— Բայց, Պարոն, ըսաւ, Յոյն ըլլայ... Ինչ կ'ուզէ թող ըլլայ . բաւական է որ բարի մարդ է, և բոլոր գիւղացիք այդ մարդուն երախտապարտ են. մանաւանդ ազգատները, որոնք անոր առատաձեռնութեան չնորհիւ հանգիստ կ'ապրին :

Սիրելի Երուանդ, այդ ազգը՝ որ իր աննշան մէկ բարերարներն իսկ մինչեւ երկնից եօթներորդ յարկը կը բարձրացնէ, որ մինչեւ մոլեռանդութեան կ'երթայ այդ տեսակ գովասանաց մէջ... հակառակ Պ... է-Ֆէնտիի այդչափ առատաձեռնութեան, անոր նկատմամբ խօսք մ'իսկ ըսած չ'էին ինձ... ես որ միշտ տեղեկութիւններ կը խնդրէի... և ասոր միակ պատճառը անոր Յոյն չ'ըլլալն էր...: Յիրաւի, ինչպէս ըսի,

գիւղացուց շատերը աշխարհի ամեն բնակիչները Յոյն կը կարծեն... և գիտցողներն ալ լուռթիւն պահած էին... ահաւասիկ աղքատիւութիւն մը, որ ըստ իս մարդասիրութիւնն իսկ կ'ոչնչացնէ :

18. Ապրիլ 11

Երէկի նամակս յանկարծ ընդհատած է... Սիրելի Երուանդ, չեմ գիտեր ի՞նչ անուն տալ այս սոսկալի հիւանդութեան... բայց մէկէն ի մէկ այնպէս մը պաշարեց զիս... որ անմիջապէս խորհրդոցս թէլը կորուսի... միտքս պղտորեցաւ... գրիչը սենեակին մէկ կողմը նետեցի... կաղամարին կուտիւ հարուած մը տուի, որ ապապելով ամեն կողմ մրտոեց... և արագութեամբ, գրեթէ վաղելով, սենեակին մէջ պտտկիւ սկսայ... այս վաղքը երկու ժամու չափ տեւեց, եւ ետքէն յոգնած, ոյժասպառ անկողնոյս վրայ նետուեցայ : Բարեբաղդաբար քունը շուտ հասնելով՝ առաւօտեան դէմ կատարելապէս հանգիստ արթնցայ :

Ուստի պատմութիւնս վերստին կը շարունակեմ :

— Ուրեմն աղքատներն անոր կենաց երկարութեան համար թող միշտ ազօթ են, պատասխանեցի պառաււին — բայց կերակուրը շուտ պատրաստեցէք... շատ անօթի եմ :

— Քառորդէ մը պատրաստ է, ըսաւ արտորնօք սեղանը շտկելով :

Եւ յիրաւի տասն և հինգ վայրկեան չ'անցած կե-

րակուրի ակործարեր հոտ մը ունըններս լեցնելով ա-
նօթութիւնս աւելի կ'արծարծէր :

— Այո, այդ մարդուն անունը անծանօթ չ'է ինձ, կը խորհէի բերանս մտի կտոր մը նետելով — միայն թէ այդչափ բարի մէկն ըլլալը չ'էի գիտեր... վաղն առ-
տու կանուխ այդ կողմերը պատելու երթամ... անոր վրայ խօսած միջոցնիս պառաւին բերնին ջուրերը կը վազէր... կ'երեւի թէ այդ տունը սքանչելիք մ'է... :

— Ենթադրենք թէ այդպէս ըլլայ, աւելցուցի բան-
ջարեղէնի պնակ մը մօտ քաշելով — բայց ինչո՞ւ այն տեսակ հոյակապ տուն մը շինել այս աննշան գիւղին մէջ... և ոչ խակ մէջը... կէս ժամ ալ հեռու. տա-
րօրինակ մարդ մը, կամ աշխարհէ ձանձրացած ծեր մը... միայն թէ՛ արդեօք միշտ հո՞ս կը բնակի... տարւոյն բոլոր եղանակները այդ տանը մէջ կ'անցնէ, թէ երբեմն կուգայ... :

Եւ այսպիսի խորհուրդներով կերակուրս աւար-
տելով, մտածեցի փոխանակ հետեւեալ առաւօտուն, հոն երթալու խորհուրդն նոյն ժամայն ի գործ դնել... սակայն հակառակ բլուրներու վրայ փչող հովին և գանուզ գովութեան... օդը խիստ տաք էր. եւ երթալիք ճամբաս ալ դաշտերու մէջէն և գրեթէ ա-
ռանց ծառի տեղերէ ըլլալուն, հետեւեալ առաւօտուն թողուցի. ուստի պառաւին քով երթալով :

— Այսօր օդը շատ տաք է, ըսի ճակատս սրբե-
լով, որ ստամոքսիս լեցմամբը զիս աւելի կը նեղէր — չ'եմ գիտեր ո՞ւր երթալ քիչ մը զովութիւն գտնելու համար :

- Առտուն ո՞ր կողմ գացիք :
- Բլուրներուն վրայ,
- Դարձեալ հոն գացէք... քանզի միշտ հովն ան-

պակաս ըլլալուն զովութիւն գտնելու ապահով էք... :

Պ... էֆէնտիի տունը անկից տեսաք :

— Այո :

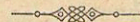
— Այսօ՞ր :

— Այո :

Այս վերջին խօսքերուն դռնէն ելլելով նորէն բը-
լուրներուն ճամբան բռնեցի, խորհելով որ՝ եթէ քա-
լած միջոցիս տաքէն պիտի նեղուիմ՝ գտնէ վերջը զո-
վութիւն գտնելու ապահովութեամբ կը մտիթարուէի :

Եւ սովորականին հակառակ շատ ծանր երթալով բլուրին գագաթը հասայ... ո՛ւր միևնոյն հովը գտնելէս գոհ... կարծես ճարտար պարտիզպանի մը մկրատով կտրուած ու ձեւաւորած սիրուն ծառի մը շուքին տակ ընկողմնեալ, աչքերս նորէն նոյն բարձ-
րաբերձ ծառերուն յառեցի :

Երէկ գիշերուընէ քնատ եմ, սիրելի երուանդ, ուս-
տի ներօղութիւնդ խնդրելով՝ գիշեր բարի... եւ
ընք հուպ տեսութիւն :

18. Ապրիլ 12

Մինչեւ արեւմուտ այն դրից մէջ հոն մնացի, եւ
երեկոյին՝ զովութիւնն աւելնալուն անմիջապէս մեկ-
նեցայ, խորհելով չթերանալ բժիշկիս առաջին պատ-
ուէրին :

Բլուրին գրեթէ մինչեւ կէս ճամբան վերօյիշեալ

բարձր ծառերն տեսնել կարելի ըլլալով, յանկարծ փոքրիկ լեռնակ մը զանոնք տեսութենէ կը ծածկէր : Այդ ծառերն ու տունը նշմարած վայրկեանէս ի վեր . . . միտքս ամբողջովին անոնցմով զբաղած՝ կ'աշխատէի գուշակել թէ ինչո՞ւ այդ Պ . . . էՖէնտին նոյն ամայի տեղն մեծ տուն մը շինելու զազափարն ունեցած էր . . . պառաւին խօսքերն շատ տեսակ կասկածներ կը յարուցանէին մտացս մէջ, որոնք հետք-հետէ արմատանալ կ'սկսէին :

— Սարր տակ անպատճառ զազոնիք մը կայ, կ'ըսէի իւրովի — Պօլտոյ մէջ աղքատներ չկա՞ն որ այդ մարդը մինչեւ հոս եկեր, ու այս աննշան գիւղին աղքատաց նախախնամութիւնը եղեր է . . . : Այս բանը շատ զարմանալի կը թուի ինձ . . . տեսնենք վաղուան այցելութեամբս կարելի է քիչ մը տեղեկութիւն կ'առնեմ :

Այս մտածումներով տուն հասայ . . . և բաւական հոգնած ըլլալուս, ըստ կարելոյն հանգստանալէ ետքը ընթրեցի, և ծովուն ջուրերը փալիլացնող պայծառ լուսնի մը տեսարանէն յափշտակեալ . . . պատուհանիս առջեւ նստայ . . . :

Գիշերուան լուսութեան մէջ, տոխակին և ուրիշ քաղցրանուաք թռչնոց երգերը մտիկ ընելով .

— Բնութիւնը, կը մտածայի — այնքան անհաշուելի հրապոյրներ ունի, որ ոչ միայն կը զարմացնէ, կըսքանչացնէ, և կը դիւթէ զմեզ . . . այլ, զգայուն հոգեւոց, հրճուանաց և ուրախութեան ամենամեծ պատճառն է . . . այդպիսի վայրկեաններու մէջ . . . վեհ տըպաւորութեանց ներքեւ կը խորհուի՝ թէ մարդ միայն անասնաբար ապրելու . . . ամեն բան իր կրից զոհելու . . . երկրային ուրախութիւններով ինքզինքը ապա-

կանելու համար ստեղծուած չ'է . . . այլ աւելի սուրբ և օգտակար կենցաղ մը . . . առաքինութեան և գըթութեան պաշտելի մեծութիւն մը կայ . . . որ զմեզ ազնուացնելով . . . մեր արժանեաց մտկարդակը բարձրացնելով . . . կ'զգանք թէ մենք միայն մեր անձին ծառայելու . . . զայն միայն պարարելու . . . անով միայն զբաղելու . . . և վերջապէս անոր ամեն անիրաւ պահանջմանց կուրաբար հնազանդելու համար ծնած չ'ենք :

Եւ նոյն միջոցին կը յիշէի՝ թէպէտ աննշան եւ խիստ պզտիկ դէպք մը, որ հակառակ տարիներէ ի վեր պտտահած ըլլալուն . . . հազիւ քանի մը ժամ առաջ տեղի ունեցածի նման աչացս առջեւ կը պարզուէր, և որ ահաւասիկ՝ գիւղ մը գանուօզ բարեկամացս մէկուն անուան տօնախորութեան համար զուարճալի գիշեր մ'անցնել կ'երթայի . . . նոյն օրը գնած մէկ առարկայիս ստորնութեանը համար նեղ սիրտ, իւրովի կը տրանջայի թէ ինչո՞ւ կարողութիւնս չ'էր ներեր աւելի մեծագինն ունենալ . . . և մանաւանդ նաւամասայցին վրայ ելած միջոցիս՝ բոլորովին նոյն գաղափարով զբաղեալ . . . յանկարծ տաճկերէն լեզուաւ ըսուած սա խօսքերն ականջիս զարկին .

— Սա քառասուն բարան առ . . . տասը բարայի հաց ու տասը բարայի պանիր գնէ՛ ու վեր տար . մնացածըն ալ քեզի :

Անմիջապէս ետիս դարձայ, և զգեստները բաւական հին հազիւ տասնեվեց կամ եօթը տարեկան յոյն տղայ մը՝ ուրիշ աւելի հին լաթերով և տարուօք քիչ մ'ալ աւելի սզտիկ մանչու մ'ուղղած էր այս խօսքերը :

Նոյն միջոցին զգացածս նկարագրին անկարելի է

... գլուխս պտոյս մ'ունեցաւ... աչքերս արտասուօք լեցուեցան. և վայրկեան մ'առաջ ունեցած ունայն փառասիրութեանս վրայ ցաւելով... — Աւա՛ղ, ըսի—ահա երկու թշուառներ, որոնք միացած, գուցէ իրենցմէ աւելի թշուառի մը կը ծառայեն... ո՞վ է արդեօք այդ խեղճ արարածը... որ վերը... այս գիշերին... գուցէ առանց կրակի... ընթերլու համար քսան բարայի հաց ու պանիրի կ'սպասէ... որչափ թշուառութիւն, Աստուած իմ... որ աստիճան խեղճութիւն... և այս կացութեան հանդէպ որքա՛ն մեղադրելի եմ ես... :

Եւ մեքենաբար ձեռքս գրգռանս մխելով՝ հաց ու պանիր գնելու գացողին տալու համար երկու քառարդ լոնեցի... բայց նոյն ժամայն խորհելով՝ թէ մեզմէ ողորմութիւն չուզողի մը ստակ տալն աններելի յանգգնութիւն մ'էր... մինչեւ փողոցին անկիւնը դառնալուն՝ ետեւէն նայելով շատացայ :

— Թշուառութիւն, աւելցուցի հեռանալով — բայց գոնէ ասոնց պատանեկութեան ժամանակ է... իցիւ թէ իրենց ծերութեան ատեն... այս տեսակ ոչինչով ընթերլէ ետքը չպառկին :

Եւ ապահով եղիր, սիրելի Երուանդ, որ այս կեանքով ապրող թշուառներն բազմաթիւ են :

Ուստի գիշերուան խոր լուսութեան և անդորրութեան մէջ յանկարծ այս դէպքը յիշելով... սոյն տըխուր տեսարանը իր բոլոր մերկութեամբը աչացս առջեւ պարզուեցաւ... քառասուն բարան առած միջոցին հէզ ավուն տրամալից դէմքը մթութեան մէջ նկարուեցաւ... և ձեռացս մէկը դէպ երկինք բարձրացնելով.

— Ո՛վ դու, մումուսցի — դո՛ւ... որ սրտերուն ա-

մենախոր անկիւններն խեղ յատակ կը տեսնես... որ քեզ համար գաղտնիք չ'կայ... ինչո՞ւ թոյլ կուտաս որ քու արարածներուդ... քու զաւակներուդ մէկ մասը այս աստիճան տառապին... ինչո՞ւ միեւնոյն հօտին պատկանողներուն միջեւ այսչափ մեծ խտիր դնել :

Այս խորհուրդներով գրեթէ երեք ժամ անցուցի. սակայն մարմնոյս և թէ մտացս հոգնութեան մեծութիւնն զիս անկողին մտնել ստիպելուն... ակամայ հնազանդեցայ :

Գիշեր բարի, սիրելի Երուանդ, և առ վաղու :

18... Ապրիլ 13

Այս օրուան նամակս խիստ շահեկան է... հետեւեալ առտու շառ կանուխ արթնցայ... և անմիջապէս անկողնէս ցատկելով հագուելէ ետքը... թեթեւ նախաճաշ մը հագիւ բրած... արևարդել մը առի և դէպ ի Պ... Էֆէնտիի ապարանքին կողմը ճամբայ ելայ :

— Արդեօք ինքը հո՞ն է, կը մտածէի քալելով — բայց հոն չ'գտնուելն աւելի լաւ կ'ըլլար... քանզի ուզածիս պէս ամեն կողմ կը գիտեմ ու կը քննեմ :

Այս տեսակ խորհրդածութիւններով կը յառաջանայի, և կ'էս ժամ չ'անցած ամբաջէն և խիստ մաքուր երկաթեայ վանդակէ դուան մը առջև հասայ :

Առաջին ակնարկս դէպ ի տունը ուղղուեցաւ...

և անմիջապէս իւրովի խոստովանեցայ՝ պառաւին զայն ապարանք կոչելու իրաւունք ունենալն :

Ստորին ոտքը գրեթէ քսան կանգուն լայնութեամբ մարմարինոնէ ձիւնափայլ սանդուխ մը՝ հեռու հետէ նեղնալով կատարը տասն և հինգ կանգունի չափ կար . ո՛ւր փոքրիկ գաւիթ մը գտնուելով . . . երկաթէ դռնէ մը տուն կը մտնուէր :

Նոյն միջոցին տանը ներքին կողմը տեսնելն անկարելի էր , սակայն արտաքուստ կը գուշակուէր թէ ներսն ալ հրաշալեաց հաւաքածոյ մը կար : Ամբողջ պատուհանները փեղկերով գոց էին . . . ի բաց առեալ ստորնայարկէն հատ մը . . . իսկ տունը բոլորովին ամայի երեւոյթ մ'ունենալուն , անմարգաբնակ կ'երեւէր :

Բաւական ժամանակ տունը դիտելէ վերջը , պարտէզին նայեցայ , որ իր կարգին հրաշալիք մ'էր . . . երկիրը ամբողջովին անհամար ածուներու վերածուած . . . բազմաթիւ և գոյնզգոյն հազուագիւտ ծաղիկներով լի էին . . . բայց աւելի աչքի զարնօղն անոնց ձեւերն ու կանոնաւորութիւնն էր . . . որոնցմէ ոմանք եռանկիւն , ոմանք հաւկթաձև . . . ոմանք քառակուսի և ոմանք վեցանկիւն . . . և վերջապէս ոմանք ցած և ոմանք բարձր . . . հազարաւոր տեսակ և անթիւ գոյներով առանց ծաղկի կարճ ու երկայն տերեւներ . . . և որոնց շատերուն վրայ երեք չորս և երբեմն վեց եօթը գոյն միացած՝ արեւուն ճառագայթներուն տակ զարմանալի փալիւղմ մ'ստացած էին . . . մանաւանդ պարտէզին ձախ կողմը . . . կանտնջութեան ծով մը , առաւօտեան զեփիւռնին համրոյրովը տերեւներու սլորապոյտ ալիքներ կը յարուցանէր . . . ուրիշ մէկ կողմը արուեստական փոքրիկ պտուկեր-

ներու վրայ , աստիճանաբար իրարմէ ցած . . . տմանք ձերմակ , ոմանք կարմիր , դեղին . . . և ուրիշներ երկու երեք գոյն միացած երկայն տունկեր կը տեսնուէին . . . որոնցմէ շատերը ցայտօղ ազրիւրներուն նման սմեռ կողմ ձիւղեր տարածած . . . և տունիէ տունի առկախ կամուրջներ ձեացուցած էին . . . և որուն դիմացի կողմը կըր աւազանի մը մէջտեղէն՝ փոսոզ քարէ դղեկանման պղտիկ պատուանդանի մը վրայ . . . ծաղկանց դիցուհւոյն « Փլուս » ի՛ բնական մեծութեամբ մարմարինոնէ արձանը կանգնուած . . . գլխէն և ձեռքերէն գոյնզգոյն կարճ ծաղիկներ կը թափէին . . . և այս աւազանը . . . աւելի հեռու աստիճանաբար շարուած մարմարներու վրայէն խոխոջալով վազող արծաթափայլ յսասի ջուր մը կ'ընդունէր , որ տանը ետեւի կողմը պոպոտու ծառերն ու ուտելի տունկեր ջրելէ ետքը աներեւոյթ կ'ըլլար :

Բայց աւելի աչքի զարնօղն . . . նոյն առաջանէն տասը քայլի չափ հեռու մանուշակներու ծուռ ածու մ'էր . . . որ ըստ երեւոյթին երեք կանգուն մեծութեամբ քառակուսի հսկայ բարձ մ'էր կարծես . . . Պարտէզին մէկ ուրիշ կողմը հազուագիւտ վայրի ծառիկներ կային . . . հսկայաձև և բոցեռանդ տունկեր , որոնք սողուններու պէս իրարու փաթտուած հարիւրաւոր կամարներ ձեւացնելով , արեւուն կիզիչ ճառագայթներուն դէմ զով ապաստանարան մը կ'ընծայէին . . . և որոնցմէ ոմանց վրայ խիստ փոքրիկ գընդաձև ձերմակ ծաղիկներ այնպիսի կանոնաւորութեամբ բոլորակի շարուած , որ կարծես մարգարտէ ժանեակներ ըլլային :

Եւ վերջապէս պարտէզին ուրիշ մէկ կողմն ալ . . . բաւական ընդարձակ մարգագետին մը ձեւացուցուած

... տեղ տեղ... բայց Անգլիական կանոնադրու-
թեամբ թզուկ ծառեր անկուած... գրեթէ երեսունի
չափ այդ միահասակ թզուկներուն ամենքն ալ ի-
բարմէ տարրեր տեսակներու կը պատկանէին:

Իսկ բոլոր այս հազուադիւտ գեղեցկութիւնք ա-
մեն կողմէ մէկ կանդունէ քիչ մ'աւելի բարձրու-
թեամբ որմով շրջատատեալ... վրան երկու մէթր
բարձր երկաթէ վանդակներ շարուած... տանը դը-
ռան ճիշդ դիմացն պարտէզին դուռը կը գտնուէր
խիստ լայն, սր ուղիղ աւազուտ ճամբայ մը մինչև
տուն կը տանէր:

— Զարմանալի բան, կ'ըսէի իւրովի — պարտէզ
չ'է այս այլ դրախտ... գեղեցիկ բան մը տեսնել կը
յուսայի... բայց այսչափ հրաշալեաց չ'էի սպասէր...
միտայ թէ... ինչո՞ւ այս ամայի տեղը... ո՞ւր գուցէ
իրմէ վատ սչ մէկը կուգայ... այսքան ահագին ծախ-
քեր չուայլած է... կ'երեւի թէ կարծուածէն աւելի
հարուստ է այս անձը,

Այս մտածումներով շարունակ և անյազաբար պար-
տէզը կը դիտէի, որուն ծաղիկներուն ամենամեծ
մասը... գրեթէ քսան քսան հինգ տեսակ ամեն մե-
ծութեամբ վարդերէ կը բաղկանային... իսկ մտնու-
չակներու... պէ կօնեաններու... օրցօլարիաներու
(պարկածեւ կարմրադեղին հազուադիւտ ծաղիկ)
սարտէնեաներու... ասպղած աղիկներու... քամելեա-
ներու... հրածաղիկներու առատութիւնը նկարա-
գլբրեւն անկարելի ըլլալուն զանց կ'ընեմ... այնպէս
որ հակառակ հոն հասնելէս ի վեր անցնող երկու եր-
կայն ժամերուն... դեռ ամենեւին հեռանալու փա-
փաք չ'ունէի... և տանը ներքին կողմն ալ տեսնե-
լու անդիմադրելի հետաքրքրութիւն մը զիս նոյն տե-

դէն չհեռացնելով... ինքզինքս կը յանդիմանէի, որ
աչքիս առջեւ գտնուող գործէն՝ տարօրինակ մէկն
ըլլալը գուշակած մարդուս վրայ... պառուէն աւելի
մանրամասն և գոհացուցիչ տեղեկութիւններ խնդ-
րած չ'էի... եւ ուրիշ մտածմամբ կ'աւելցնէի՝ թէ
այդ խեղճ կնոջ գիտցածն ալ ինձ գոհացնելու բան
մը չ'էր:

Այս կերպով դեռ ժամու մը չափ դիտելէ ետքը
ակամայ տուն վերադարձայ... քանզի ստամոքսս իւր
պարապութիւնը զգացնել սկսած էր... — Քանի որ
բոլոր ամառը հոս պիտի անցնեմ, կ'ըսէի տուն մտնե-
լով — կը յուսամ թէ օրին մէկն այդ մարդը ճանչ-
նալու պատեհութիւնը և գուցէ անոր հետ տեսակ-
ցելու միջոցն ալ կ'ունենամ: Այն ժամանակ այս
գաղտնիքը կը պարզուի... այսու հանդերձ գաղտ-
նիքի մը գոյութիւնն ալ տարակուսելի՝ եւ կրնամ
ըսել գուցէ իմ մտացածին մէկ գաղափարս է...
տեսնենք,

Քառորդ մը վերջը սեղան նստած մեծ ախորժա-
կով կ'ուտէի:

— Խաթուն, հարցուցի պառաւին՝ պարպուածը
տանելու համար կերակուրի երկրորդ պնակ մը բե-
րած ատեն — այդ Պ... էֆէնտիի վրայ դեռ ուրի
ինչէ՞ր գիտե՞ք:

Սակայն ծեր կինը ինծի չափ ալ չ'էր գիտեր...
այնպէս որ... պարտէզին գեղեցկութիւնը նկարագը-
րած միջոցիս... աչքերը մեծ մեծ բացած տալու-
թեամբ երեսս կը նայէր:

— Ըսել է դուք այդ տունը ամենեւին տեսած
չ'է՞ք:

— Ո՛չ, պատասխանեց — և մինչեւ ցայսօր ալ

տեսնելու չ'երթալուս կը ցաւիմ:

— Ուրեմն Պ... Էֆէնտին անձամբ հոս կուգայ իր ողորմութիւնները բաժնելու համար:

— Ինքը անգամ մը միայն եկած է... հաւատաբիմ ծառայ մ'ունի որ անոր ամեն գործերը կը կատարէ:

Դեռ շատ մը հարցումներ ըրի, որոնց կարեւոր պատասխան մը չ'առնելուս գրեւն աւելորդ կը համարիմ:

Աչքերէս քուն կը վազէ, առ վազիւ:

Յ. Գ. Գրեթէ շարաթէ մ'ի վեր ոչ մեր տունէն և ոչ քեզմէ նամակ չ'եմ ստացած... ըսէ իրենց որ զիս չ'ստանան... ինչպէս նաև դուն... քու նամակներդ իմ դժուարին և յուզեալ վայրկեաններուս մէջ սիրովիչներ և միտթարանք են... անբացատրելի փափաքով անոնց կ'սպասեմ... և միշտ անյազութեամբ կը լափեմ:

18.. Ապրիլ 15

Հակառակ վերջին նամակաւս ըրած խօսումանս... երէկ նամակ չգրեցի քեզ... և ասոր պատճառը ջիւղերուս սաստիկ գրգռեալ վիճակն ըլլալուն... գրեթէ ամբողջ օրը անկողնոյս մէջ անցնելս է:

Ա՛հ, սիրելի Երուանդս... եթէ վիճակիս ակա՛նատես ըլլայիր... աչքերէդ արցունքներ պիտի յորդէին... ամբողջ մարմինս կը դողար... սենեակը բա-

լրափքս կը դառնար, որոյ կարծես առանցքը ըլլայի... Թեթև նախածաշ մ'իսկ չըրի... և մինչեւ իրիկուն անօթի կեցայ... բայց տես օդին առողջութիւնըն ու մաքրութիւնը... որ սովորականին նման՝ երկու երեք օր տեսելու... մէկ օրուան մէջ անցուցի. և այս առտու շատ հանգիստ եւ կազդուրեալ էի... գիշերը հանդարտ քնացած ըլլալուս համար... մինչդեռ ուրիշ անգամներ գիշերներն աւելի կը տանջուէի... իսկ հոս գալիս ի վեր, որ գրեթէ ամիս մ'է... անգամ մը տեղի ունեցաւ... և այն ալ շատ թեթեւ տեսակէն:

Այս առտու դարձեալ բլուրներուն կողմը պտըտելու գացի... եթէ որսորդ ըլլայի... սքանչելի և խիստ առատ որս գտնուելէ զատ... ինձի համար ալ մեծ գրօսանք մը պիտի ըլլար:

Սակայն թէ ես բնականէն յարմարութիւն չ'ունենալուս և թէ բժիշկը այս տեսակ յոգնութիւնները բոլորովին արգիլած ըլլալուն... մարդարածաղիկներու և կարմրահանանչ թուփերու վրայ կեցող... և մացառէ մացառ պղախի ստոււմներ ընօղ սիրուն թռչուններուն... քարեր նետելով կը շտատնայի... և կը խոստովանիմ թէ՛ հառ մ'իսկ զարնելու կարող չ'եղայ... միայն թէ ժամերս ուրախութեամբ անցընելէ զատ... զանոնք հալածելու համար յառաջանալուս... աւելի գեղեցիկ ծառեր, մարգեր և զմայլելի տեղեր տեսայ:

Գարձեալ կը կրկնեմ... բնութիւնն անչափ աւատածեսն եղեր է այս գիւղին և շաջագայից համար մինչդեռ ուրիշ տեղեր ալ բոլորովին ամայի և խոպան թողուեր են:

Բլրակներու միւս կողմը նայելով... աչաց առջև

անհուն դաշտ մը կը պարզուի... բայց նոյն դաշտը երթալու համար... բլուրին զառիվարին վրայ փոքրիկ անտառ մը կայ... որուն ծառերն ոչ շատ բարձրը... ամենէն մեծը հազիւ հինգ վեց մէթր երկայնութիւն ունէր... սակայն քանի մը տեսակ կանանչ-խոտերուն վրայ երեւցող գոյնզգոյն վայրի ծաղիկներն այնպէս մը բուսած էին... որ կարծես բոլոր անտառը միակտուր և մեծագին տաճկական գորգով մը ծածկուած ըլլար:

Անտառին մէկ կողմը վազող յտակ առուակի մը եզերքներն շատ մը պտղատու ծառեր գտնուելով... ամոնք իբր հրամանատար գլուխինն ուղղակի և բարձր բռնած... ամոնք ալ ճիւղերնուն մեծ մասը ջրին վրայ ծածկ կարծես կարտասուէին...:

Ուրիշ մէկ կողմը... վայրի մանուշակներու այնպիսի առատութիւն մը կար, որ ծաղկավաճառի մը դրամագլուխ ըլլալու կարող էր... իսկ ուրիշ մէկ կողմը... բնութեան զարմանալի մէկ քմահաճոյքով... ժամանակէն առաջ ծերացած ծառեր... ու գեղին կանանչ խառն ի խուռն առուկեր կը տեսնուէին:

Աջ կողմէն անտառին մէջ գառիվեր մը ձևացած... շատ մը սափենիներ, գրեթէ մինչեւ կէս մըղոն տեղ տարածուելով... անոնց բոլորովին հակառակ ձախ կողմն ալ արտաքոյ կարգի հսկայ տերեւներով կարծուկ առուկեր՝ մինչեւ առուակին մօտ հասնելով անմիջապէս խումբ խումբ մտցառներ և մորմենիներ կ'երեւէին... որոնցմէ քիչ մը վար, առուակը չորս ճիւղի բաժնուելով... մին ուղղակի իբր ճամբան կը շարունակէր... և մին աջ... երրորդն դէպ ի ձախ վազելով... վերջինն ալ ետ կը դառնար, եւ դաշտին մէջտեղէն ոլորապայտ սողոսկմամբ... զայն

գրեթէ երկու հաւասար մասի բաժնելէ ետքը... նորէն գլխաւոր ճիւղին միանալով, ամենքը միատեղ աւելի մեծ գետակի մը մէջ կը կորսուէին:

Ահ, սիրելի երուանդ, կարօզ չ'եմ ոչ նամակով և ոչ լեզուով այս գեղեցկու թիւններն քեզ նկարագրել... եկած ատենդ միատեղ կը պտտինք ու կ'զմայինք... միայն թէ, կ'աղաչեմ չ'ուշանաս... և գործերդ այնպէս մը տնօրինէ, որ կարելի եղածին չափ երկայն ժամանակ կենաս հոս... քանզի առանձնութենէ վատ ուրիշ բանէ տրտնջելու պատճառ չ'ունիմ... գիւղացիներ չ'են պակիր... բայց այդ մարդոց և մեր կենցաղին միջեւ եղող տարբերութիւնն յայտնի ըլլալուն՝ հետերնին խօսակցել կամ բարեկամութիւն հաստատելն գրեթէ անկարելի է...:

Ընտանեացս եւ քու նամակներն այս առտու ըստացայ... առած լրբիդ շատ գոհ եմ... և ստախօս չ'ըլլալ գիտնալուդ՝ կ'ըսեմ թէ ես այդ ամուսնութիւնն արդէն շատոնց գուշակած էի... երկու ամուսնու երկար, և մանաւանդ երջանիկ կեանք կը մաղթեմ:

— 3618 —

18. Ապրիլ 17

Երկու օրէ ի վեր օգը քիչ մ'անձրեւօտ ըլլալուն երէկ ամենեւին դուրս չ'եղայ... քանզի Պ... գիւղը աւելի լեռնային ըլլալով, արեգական պակասութեամբ զովութիւնն շուտ զգալի կ'ըլլայ:

Սակայն այս առաւօտեան անձրեւն աննշան բան մ'էր... ուստի պատուհանին առջև նստած դուրս ելնելու համար բոլորովին դադրելու կ'սպասէի... խորհելով թէ ծառերն ու տունկերը այդ օգտակար ջրի կաթիլներն ստանալուն... ամեն կողմ աւելի դեղնեցիկ և զմայլելի պիտի ըլլար: Եւ երբեմն ձեռքըս գտնուող մէկ վէպը կը կարգայի և երբեմն ալ հօրիգօնական կերպով վար թափօղ անձրեւին կը նաշէի:

Բնականա՞ծ տունս գիւղին գրեթէ ծայրը գտնուելուն, դիմացը բոլորովին բաց է... և ցիր ու ցան բուսած քանի մը ծառերէ զատ, գետինը կարճ խոտով և մամուռներով ծածկուած... շատ հեռուէն եկող մը տեսնելն դիւրին էր:

Վայրկեան մը ընթերցումս թողով զէպի հորիզոնը կը նայէի... երբեմն ցամաքին և երբեմն ծովուն գեղեցկութիւնը դիտելու համար... որ նոյն միջոցին... թաշօղ ամպերուն ամոնց իրարմէ բաժանմամբը՝ յանկարծ երեւցող արեգական ճառագայթներու տակ... հայելիի նման կը փալկիլար... և երբեմն ալ իրարմէ տարբեր երկու երեք տեսակ կապոյտ և ձերմակ ամպերու գոյնէն աղդուելով... նոյն գոյներն իր ջուրերուն վրայ կը կրկնուէին... և ահա յանկարծ ամպի մը քմտհաճոյքով... արեւուն ճառագայթները ցամաքին վրայ խնալուն... կարգ մը ծառերու և մացառներու վրայ գտնուող անձրեւի կաթիլներն կ'սկսէին փայլիլ... մինչդեռ միւսներն ու ծովուն մակերեսը սև և տխուր կերպարանք մ'առած՝ առաջիններուն հակապատկեր մը ձևացնելով... ամեն վայրկեան փոփոխմամբ կրկնուող այդ տեսարանը... պատուհանիս առջև անցնելու ստիպուած ձանձրալի

վայրկեաններս կը քաղցրացնէին:

Յանկարծ՝ հեռաւոր մացառներու մէջտեղ մարդ մը նշմարել կարծեցի... և ուշադրութիւնս կրկնելով խաբուած չըլլալուս ապահովեցայ:

Որչափ կը մօտենար... իմ ալ նոյնչափ ուշադրութիւն կ'աւելնար... այնպէս որ քիչ ժամանակէն անոր ուսը հրացան մը և հետն ալ խոշոր շուն մը գտնուիլը տեսայ... որ երբեմն մացառէ մացառ երթալով և երբեմն ալ քանի մը քայլ առջեւէն կամ ետեւէն թուփերն հոտոտելով իր տիրօջ կը հետևէր:

Մարդը երկու հարիւր քայլ հեռաւորութեան հասնելուն... երբ նշմարեցի որ դէպի ձախ շեղելով պիտի հեռանար... հագուստներէն գիւղացի չ'ըլլալն գուշակեցի... ուստի անմիջապէս պառաւը վեր կանչելով.

— Սա գացող մարդը կը ճանչնա՞ք, հարցուցի:

Սօֆիցա խաթունը որ հակառակ իր տեսած եօթանասուն սաստիկ ձմեռներուն դեռ շատ հեռատես էր... երբ ցուցամատիս ուղղութեամբը զայն տեսաւ:

— Ինչպէ՞ս չեմ ճանչնար, պօռաց անմիջապէս — ինքն է:

— Ո՞վ:

— Պ... էֆէնտիի ծառան... ո՛հ, բարի մարդը... ո՛վ գիտէ որ խեղճերը մխիթարելու կ'երթայ... Աստուած մէկին տեղ հազար տայ:

Պառաւը դեռ այս տեսակ շատ մը խօսքեր կը լինուէր... խի էս բոլոր ուշադրութեամբս՝ հեարզհետէ հեռացող մարդը դիտելով... երբ տան մ'անհիւնը դառնալով աներեւոյթ եղաւ.

— Այս մարդը միշտ հո՞ն կը բնակի, հարցուցի:

— Այո:

— Ինչո՞ւ :

— Որովհետեւ տանը պահպանն է... հետը եղող շունը չտեսա՞ք, որ անոր առանձնութեան հաւատարիմ ընկերն է... թէպէտ այս տեղերը գողերէ վախ չըլլալէ գատ... Աստուած չընէ այնպիսի բան մ'ալ պատահի, բոլոր գիւղացիք գանոնք այնչափ կը սիրեն, որ անոնց վնաս մը չհասնելու համար, ինքզինքնին սպաննել կուտան :

Տեսնելով թէ պառաւը դեռ շատ պիտի շաղակրատէր .

— Հարկաւ, ըսի — բարիք ընելն միշտ օգտակար է և մարդ մը եթէ այդ բանին անկարօղ է... գոնէ անգիտակցաբար, և ակամայ իսկ... չարիք գործելէ զգուշանալու է... քանզի... :

Այս վայրկեանին՝ այրօղ կերակուրի մը կծու հոտը մինչեւ սենեակէն ներս թափանցելով :

— Ո՞հ, ներեցէք, կերակուրնիդ պիտի այրի, պօռաց պառաւը արտօրնօք և հակառակ տարիքին պատկառելի թուոյն, դիւրութեամբ սանդուխէն վար իջնելով :

Ժամացոյցը նայեցայ . կէս օրուան ժամ մը կար :

— Ճաշէն ետքը դուրս կ'ելնեմ, ըսի երկինք նայելով որ տակաւ առ տակաւ ամպերէ զտեալ իր բընական դոյնը կ'ստանար — սակայն այս մարդը... ազբատասէր էֆէնտիին այդ առատաձեռն ծառան հետաքրքրութիւնս շարժեց :

Ընթերցումս դեռ ժամանակ մ'ալ շարունակեցի, և ճաշելէ ետքը դէպի բլրերներն երթալու դիտաւորութեամբ մեկնեցայ... խորհելով՝ հետեւեալ օրը նորէն Պ... էֆէնտիի տան կողմ երթալով պարակզը դիտել :

Խիտ ծանր քայլերով բլրերներուն գագաթը հասայ... սակայն գետնին խոնաւութիւնն՝ ուղածիս պէս մարդերուն վրայ տարածուելու արգելք ըլլալով, ծառի մը չոր կոճղին առանջականութեամբ, ինձ համար կարճ՝ վեց երկարատեւ ժամեր անցուցի... և ակամայ կը խոստովանիմ թէ այդ ժամանակին երեք քառորդը ապարանքը բոլորօղ ծառերն դիտելով անցաւ... միայն թէ այսօր ամենեւին հով չգտնուելուն տանը և ոչ մէկ փոքրիկ մատը տեսնելու կարօղ եղայ :

Այսու հանդերձ ծովուն գեղեցկութիւնն ալ կը հմայէր զիս... գտնուած տեղէս անհուն տարածութեամբ տեսողութեանս առջեւ պարզուած... նոյն միջոցին՝ զայն ակոսելով իրարու ետեւէ հեռացող խոշոր շագենաւներ... զիրար հալածելու համար արագութեամբ սահող հսկայ կրեայներու կը նմանէին... իսկ աւելի հեռուն... հարիզոնին վրայ... քանի մ'առագաստանաւերու սեւ պատեաններն հազիւ նշմարուելով... բոլոր կայմերէն պարզուած լաթերուն հակառակ... այնչափ յամբարար կը յառաջանային... որ ժամը կէս մընէն աւելի չէր յուսացուէր :

Այս տեսարաններէ յափշտակեալ... արեւամուտին ակամայ առն վերադարձայ :

18. • Ապրիլ 18

Անականկալ, սիրելի Երուանդ, զարմանալի անականկալ մը... Երեւակայէ որ այս առտու կանուխ... գրեթէ արեւուն հետ ելնելով սուսնէն մեկնեցայ: Սօֆիցա խաթունն իսկ դեռ պառկած էր... Ինքը որ կարծեմ կենացը մէջ հազիւ երկու երեք անգամ արշալոյսէն ետքը ժամ մը պառկած կը գտնուի... և ինչպէս երէկուան նամակաւս ըսած էի... ուղղակի Պ. Էֆէնտի տանը կողմը դիմեցի:

Կարօզ չեմ բացատրել թէ — ինչ անհուն հրճուանք և տեսակ մ'սփոփանք կ'զգայի... մեղմիկ փշօղ առաւօտեան զեփիւնը շնչելով... Թռչնոց դայլայիկն ու սոխակին անուշ մեղեդիներն լսելով... ճամբուն վրայ այնքան սիրուն տեղեր կային, որ յաճախ կենակով շուրջս գտնուող հազուադիւր տեսարաններն երկար ժամանակ դիտելէ ետքը, միայն երթալիք պարտէզիս գեղեցիութիւնն յիշելով քալել կ'սկսէի... և սա քանի մ'անգամներ կրկնուեցաւ... այնպէս որ վանդակներուն մօտ հասնելուս... կէս ժամու ճամբան՝ գրեթէ երկու ժամու մէջ ըրած ըլլալս տեսայ:

Ժամանու մէս ի վեր հազիւ քանի մը վայրկեան անցած էր... շան մը հեռաւոր հաչիւնը լսեցի... և որ խոյն տուր օրուան տեսած շունս յիշել տալով ինձ փոխանակ վախնալու... գոհունակութիւն և ուրախութիւն զգացի...:

— Կարելի է շանը ձայնէն պահպանն ալ հետա-

բըրբրուելով դուրս ելնէ... և զիս տեսնելուն մօտենայ... և մէջերնիս խօսակցութիւն մը տեղի ունենայ, խորհեցայ:

Յոյս ի դերեւ չ'ելաւ... շունին ձայնը հետզհետէ աւելի մօտէն լսուիլ սկսելով, քանի մը վայրկեան չ'անցած տանը ետեւի կողմէն կենդանին տեսնուեցաւ... որ արագութեամբ և միշտ հաչելով վանդակորմին առջեւ հասաւ թշնամական ձեւով... և վանդակներուն մէջտեղէն օրկորը գրեթէ դուրս հանած զիս խածնել կուզէր...:

Շիտակն ըսելու համար որչափ ալ չի վախնալ կը ձեւացնէի... և շան բարեկամական խօսքեր կ'ուզէի... սակայն անոր հինգ հարիւրորդամթիւր սուր և փայլուն սկուաները տեսնելուս... Ի ներքուստ զգացած մեծ վախիս հակառակ կը կենայի... Երեւակայէ թէ հետաքրքրութիւնս որչափ զօրաւոր էր. միայն կամքիս ուժը զիս հոն կը կեցնէր:

Բարեբաղդաբար երկար ժամանակ չսպասեցի... և քանի մը վայրկեան ետքը պահապանը երևցաւ որ կենդանին իր անուամբ կոչելով դէպ ինձ կը յառաջանար:

Ամեն քայլին ուրախութիւնս կը կրկնապատկէր. և երբ տասը կանգուն տեղ հազիւ զմեզ իրարմէ կը բաժնէր:

— Այո՛, մումուացի — երէկուան մարդն է... բայց ես այս մարդը պիտի ճանչնամ... արդեօք ս'ըր տեսած եմ... Աստուած իմ...:

Եւ կ'երեւի թէ նա ալ միևնոյն մտածմամբ զբաղեալ ուշադրութեամբ զիս կը դիտէր... և շունը լեռեցնելու համար միշտ կը պօռար:

Վերջապէս վանդակներուն քով հասնելով կեցաւ

... և գլխի թեթև բարևէ մը վերջը... շանը գլուխը շոյել սկսաւ... որուն թշնամական ձեւերն գրեթէ դադրելով... միայն խոր մուտուկներ կ'արձակէր:

— Արդեօք ի՞նչ նպատակաւ պարոնը հոս կեցած ներսը կը գիտէ, հարցուց բաւական քաղաքավարութեամբ:

Անոր ձայնը լսելով, զայն ուրիշ ժամանակ ճանցած ըլլալուս բոլորովին ապահով եղայ: Սակայն նոյն վայրկեանին՝ վեր ի վար եղած յիշողութիւնս ամբողջօրով տալիք պատասխանս ուշանալուն. — Քանզի աւելցուց — դուք երեք չորս օր առաջ անգամ մ'ալ հոս եկաք:

Եւ երբ վարմացմամբ անոր նայեցայ.

— Այո, բաւ ժպտուն և միւս նամակաւս քեզ խօսած փեղկերը բաց պատուհանս ցուցնելով — սա պատուհանէն ես զձեզ տեսայ... գրեթէ երկու երեք ժամ կեցաք հոս:

— Պարոն, ըսի խորհելով թէ վերջապէս պատասխան մը տալ պէտք էր — պարտէզն այնչափ գեղեցիկ է... որ մարդ զայն տեսնելուն չկրնար զատուիլ:

— Այո... ճշմարիտ է, պատասխանեց միշտ ուշադրութեամբ զիս գիտելով — ասոր նման պարտէզ ամբողջ Պօլսոյ մէջ հազիւ երկու երեք հատ կայ... սակայն այս գիւղը որ ամայի և գրեթէ լեռներու մէջ կորսուած է... ձեզ նման օտարական մը տեսնելն զարմանալի կը թուի ինձ... ներե՞լի է հարցունել թէ ի՞նչու համար հոս եկած էք:

— Առողջութիւնս դարմանելու համար:

— Առողջութիւննիդ դարմանելու համար:

— Այո՛:

— Այլանդակ գաղտփար:

— Ի՞նչու, հարցուցի ժպտելով:

— Ի՞նչ գիտնամ... այնչափ գեղեցիկ գիւղեր կան... օրինակի համար կղզիները... Գատըղիւզ... Վօսթօր... ի՞նչու այդ տեղերը չերթալ, և այս ամայի տեղը գալ:

— Բժիշկիս հրամանաւ:

— Զարմանալի բան, մուտոց:

Բայց ես զայն չլսել ձեացնելով:

— Քանզի, աւելցուցի — ուրիշ տեղերուն կլիման ինձի վնասակար է եղեր... և սակից զատ հիւանդութեանս ամենամեծ դարմանը հանգստութիւնըն, առանձնութիւնն ու գիշերները կանուխ պառկիլ, և առտուններն ալ նոյնպէս կանուխ ելնելն է եղեր:

— Տարօրինակ հիւանդութիւն, պատասխանեց ժպտուն — որ անցնելու համար առանձնութիւն կը փնտռէ... ներե՞լի է հարցնել այդ հիւանդութեան անունը:

— Չիղերու հիւանդութիւն:

— Չիղերնիդ ի՞նչ կ'ըլլան:

Այս հարցման պատասխան... հիւանդութեանս վրայ անոր համառօտ բացատրութիւն մը տալով:

— Ահաւասիկ հոս գտնուելուս պատճառը, վերջացուցի — և անցեալ օր բլուրին վրայէն պատահմամբ այս կողմը նայելուս... սա բարձր ծառերը տեսայ... և հովին սաստիկութեան շնորհիւ տունին վերնայտրիկն ալ նշմարեցի... իրիկուսն Սօֆիցա խաթունէն — զոր կարծեմ կը ճանչնաք...

Գլխով հաստատական պատասխան տուաւ:

— Տուած տեղեկութիւններն այնչափ հետաքրքրեցին զիս, աւելցուցի — որ անգամ մը տունը տես-

նել փափաքեցայ... սակայն այս այցելութիւնս այնպիսի անակնկալ տեսարան մը պարզեց աչացս առջեւ... որ ինչպէս տեսեր էք... նոյն օրը երկու երեք ժամ հոս կենալով զմայլելի էտք... այսօր նորէն եկայ... և շիտակն ըսելու համար մինչեւ այս տեղէն մեկնելու օրս դեռ քանի մը անգամներ տեսնել պիտի գամ... եթէ թոյլտուութիւն տաք... :

Քանի կը խօսէի... նա միշտ ուշադրութեամբ զիս կը դիտէր... և նշմարեցի որ դէմքը հեազհեաէ քաղցր երեւոյթ մը կ'ստանար... այնպէս որ վերջին խօսքերուս նախկին խոփուութիւնը բոլորովին կորուսած .

— Ուզած ժամանակնիդ կրնաք գալ, պատասխանեց ժպտելով — և փափաքածնուդ չափ դիտել ու քննել... և այս խօսքերն ի բոլոր սրտէ ձեզ ըսել ստուգելու համար... կ'աւելցնեմ թէ, ըսաւ վանդակադուռը բանալով — կրնաք ներս մտնել և ուզածնուդ չափ պտտիլ :

Եւ երբ հրաւերը կրկնել չտալով շնորհակալեաց գլխի նշան մը ըրի ու ներս մտայ, սկիւմայ շունին վախկոտ ակնարկներ նեաւել տեսնելուն .

— Մի վախնաք, ըսաւ դուռը զոցելով — բարեկամները չխածնէր :

Եւ կարծես հաւատարիմ կենդանին իր տիրօջ համար... փոխանակ նախկին թշնամութեան բարեկամական նշաններ ցոյց կուտար :

Զայս տեսնելով տակաւ առ տակաւ ապահովիլ սկսայ... միայն թէ երբ քիչ մը շատ մօտս գար... խրաչելու պզտիկ շարժում մը զսպելու կարօղ չէի ըլլար :

Սակայն կամայ կամայ քալելով դէպ ի տուն

յառաջանալ սկսած էինք... և նոյն միջոցին զգացած ուրախութիւնս անհուն էր .

— Քանզի, կը խորհէի — այս մարդը որչափ ալ գաղտնապահ ըլլայ... անոյ տիրօջ... այդ խորհրդաւոր անձին վրայ քիչ շատ տեղեկութիւն կ'առնեմ .

— Եկէք սա աւազանին բով նստինք, ըսաւ կողմնակի արահետ մը մտնելով — այսօր օդը շատ տաք է... սակայն տանը բոլորտիքը գտնուող ծառերուն մէջ հովն անպակաս ըլլալուն, պարտէզին ներսը միշտ հաճելի զովութիւն մը կը տիրէ :

— Իրաւունք ունիք, պատասխանեցի — եւ ոչ միայն գոհ եմ, այլ կ'օրհնեմ բժիշկիս դադափարը, որ զիս այս տեղ զրկեց... :

— Ըսել է շատ հաճելի է ձեզ այս գիւղը :

— Ո՛հ, չ'եմ կրնար բացատրել... Պօլսոյ բոլոր շրջակայներն պտտած, սակայն այս տեղին նման հազուադիւրս և հարուստ բնութիւն ամենեւին տեսած չ'ըլլաւուս... զգացած ուրախութիւնս չափէն աւելի է... :

— Այդ մասին իրաւունք ունիք, պատասխանեց — և տէրս ալ այդ գաղափարով այս տունը շինեց է :

— Ի՞նչպէս, հարցուցի խօսակցութեան նոյն կէտին վրայ գալէն ուրախ — ձեր տիրօջն այդ գաղափարն ունեցած ստեն դուք ո՞ւր էիք :

— Ուրիշի ծառայութեան մէջ :

— Որո՞ւ :

— Եգիպտոսի Խտիվին :

— Ինչպէ՞ս, հարցուցի զարմացմամբ :

Այս շարքումս անոր խնդուկ պատճառելով .

— Պարտիզպան էի, պատասխանեց :

Բայց ես անոր խօսքն ընդհատելով.

— Կեցէք, ըսի — ես զձեզ պիտի ճանչնամ. . .

Եւ յիջղութիւնս ամիրոսիւ ջանալով.

— Կարծեմ. . .

— Այո, ես ալ զձեզ տեսած և հետերնիդ խօսած եմ, ըսաւ լուսթիւնս տեսնելով — բայց ո՛ւր, ի՞նչ պէս չ'եմ կարօղ յիշել. . .

— Այս խնդիրը լուծելու համար, պէտք է կարգաւ սկսիլ, պատասխանեցի խնդալով — ուստի նախ և առաջ ըսէք թէ ո՛ւր կը ծառայէիք :

— Արդէն ըսի, Խտիվին :

— Այո, բայց ո՛ւր :

— Էմիրիկէօն :

— Ուրեմն այն տեղ տեսնուած եմք. . . կեցէք. . . յիշել կ'սկսիմ. . . օր մ'ընտանեօք՝ այցելութեան համար Էմիրիկէօն եկած էինք. . . իրիկուան դէմ ծովեզերքը պտտելու ելնելով՝ երբ նոյն պարտէզին առջեւ հասանք. . . մայրս ներսը տեսնելու մեծ փափաք մ'ունենալն իմացնելուն. — Խիստ գիւրին է, պատասխանեց մեր այցելած տան տիրուհին — մենք գլխաւոր պարտիզպանը կը ճանչնանք. . . թէ՛ որ հոն է ուզածնուս չափ կը պտտինք :

— Եւ անմիջապէս դռնապանին ձեզ հարցնելով. . . ուրախութեամբ տեսանք որ դուք ալ քանի մը քայլ հեռու ձեռքերնիդ բրիչ կ'աշխատէիք :

— Այո՛, իրաւունք ունիք, պատասխանեց ժըպտելով — ես ալ հիմա աղէկ մը կը յիշեմ :

— Ձեր անուան Բեթրօ ըլլալն ալ նոյն օրն իմացանք :

— Այո, այո՛, ճիշդ է, ըսաւ ուրախութեամբ :

— Այն ժամանակէն ի վեր քանի մը տարիներ ան.

ցած է, շարունակեցի — սակայն ձեր դէմքն այնպիսիներէն է, որ անգամ մը տեսնողն ալ չմոռնար :

— Այո՛, պատասխանեց խորհրդաւոր կերպով գըլուխը ցնցելով — ես ալ պատուաւոր և հարուստ մարդու մը զաւակն էի. . . սակայն ընտանեկան դժբաղդութիւններ, օտար երկիր գաղթել հարկադրեցին զիս. . . և հոն ուրիշներուն ծառայել, եւ աչքերուն արտասուօք լեցուիլն նշմարեցի :

Հոգնեցայ, սիրելի Երուանդ, շարունակութիւնը վաղուան նամակովս :

1800 Ապրիլ 19

— Պարոն պատասխանեցի — չ'եմ ուզեր ձեր ընտանեկան գաղտնիքները պրպտել տալ ձեզ. . . արդէն դէմքերնիդ և ձեր քաղաքավար ձեւերն ազնուական ընտանիքի մը պատկանելիդ յայտնի կը ցուցնեն. . . ուստի ինձ նկատմամբ ունեցած համակրութիւններնուդ համար շնորհակալիքս յայտնելով. . . պիտի համարձակիմ քանի մը տեղեկութիւններ խնդրել. . . որոց պատասխաններու մերժումէն ալ ամենեւին դժգոհ չ'ըլլալիքս կանխաւ կ'իմացնեմ :

— Խօսեցէք, ըսաւ աւագանին մօտ նստարանի մը վրայ հրամայնելով զիս և ինքն ալ նստելով — Եթէ ձեր խնդրելիք տեղեկութեանց ծանօթ եմ, կամ պա-

տասխանելն կարելի է... ձեզ ծառայութիւն մը մատուցած ըլլալու համար մեծապէս գոհ պիտի ըլլամ:

Գլխի շնորհակալեաց շարժումէ մը ետքը .

— Արդէն շատ բան մը չ'է, պատասխանեցի — այսինքն կուզեմ գիտնալ թէ ինչո՞ւ Պ. էֆէնտին այսպիսի ամայի տեղ մը... այսչափ հոյակապ և գեղեցիկ տուն մը... և մանաւանդ հրաշալի պարտէզ մը շիներ է:

Բեթրո ժպտեցաւ և քանի մը վայրկեան լուծթեամբ խորհելէ ետքը .

— Արդէն ես ալ այդ հարցման կ'ըստատէի, ըստ և խօստմանս համաձայն ձիշդ պատասխանը տալն անպատեհ չ'ըլլալուն... կ'ըսեմ... թէ այս տունին և պարտէզին շինուիլն, մասամբ... կամ գրեթէ բոլորովին, ձեր հոս գալուն նման պատճառ մը ունի:

— Ինչպէ՞ս, հարցուցի զարմացմամբ անոր նայելով:

— Մի զարմանաք — պատասխանեց, ձեզ նման հիւանդ մը գարմանելու համար... տէրս ամեն գոհողութիւն, ամեն գերմարդկային ճիգ ի գործ կը դնէ... բայց...:

Եւ բարի մարդը, երկու վայրկեան լուծթենէ ետքը .

— Աստուած միայն գիտէ թէ պիտի յաջողի՞ աւելցուց:

— Եթէ տալիք պատասխանը այս էր... աւելի լաւ կ'ըլլար որ լուս կենար, կը խորհէի — քանզի հիմա առաջուրնէ աւելի հետաքրքրեց զիս:

Սակայն բարեբաղդաբար այնպէս չ'եղաւ...:

Բեթրո կարծես մտածումս գուշակելով .

— Անշուշտ այդ հիւանդին ո՞վ ըլլալն գիտնալ կ'ուզէք, շարունակեց — եթէ դեռ չգուշակեցիք...:

Այս վերջին խօսքերն ինձ մեծ զարմանք պատճառուելով .

— Գուշակել, կմկմացի — բայց ի՞նչպէս կրնամ...:

— Դուք Պ. էֆէնտին չէ՞ք ճանչնար:

— Միայն անուամբ և ոչ անձնապէս:

— Շատ լաւ... քանի որ գոնէ անուամբ կը ճանչնաք... անոր աղջկան վրայ խօսուիլն ամենեւին լրամ չէ՞ք:

— Պ... էֆէնտի՞ն աղջկան:

— Այո:

— Ձեմ կարծեր, պատասխանեցի քիչ մը խորհելէ ետքը .

— Ո՞ւր կը բնակիք:

— Բերա:

— Ուրեմն ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ չ'լսեք... օրիորդին հիւանդութիւնն այս ձմեռ մեծ ազմուկ հանեց ամբողջ Բերայի մէջ...:

— Կեցեք, կեցեք, ըսի — կը յիշեմ որ... այո, աղէկ կը յիշեմ հիմա... անոնց բնակարանը շիտակ ճամբուն վրայ, վար իջած ատեննիս աջ կողմն է...:

— Այո, այո:

— Իրաւունք ունիք... այս ձմեռ գրեթէ երկու երեք ամիս տանը առջեւի փողոցին մասը յարդով ծածկուած էր:

— Այո, օրիորդին հիւանդութեանը համար էր... կառքերուն և ձիերուն ազմուկը ուրիշ կերպ խաբանելն անկարելի եղաւ:

— Ի՞նչ հիւանդութեամբ կը տանապէր:

— Շիտակը չեմ գիտեր... բժիշկները շատ մը հիւ-
ւանդութեանց անհասկնալի անուաններ տուին... սա
միայն գիտեմ թէ մեծ վտանգ անցուց... և սուղ-
ջութիւնը մեծապէս խանգարեցաւ... :

Նւ քանի մը վայրկեան խոհուն կերպարանք մ'առ-
նելէ ետք .

— Ձեզ ըսելիքս տեսակ մը գաղտնիք է, շարունա-
կեց — սակայն հակառակ մեր նոր բարեկամութեան,
վրանիդ ունեցած համարումն ու վստահութիւնս շատ
մեծ ըլլալուն անվախ կ'ըսեմ:

— Այդ մասին տպահով եղիք, պատասխանեցի
խորհելով միանգամայն թէ՛ երրորդ մ'ալ հարորդա-
կից պիտի ըլլար անոնց, ինչպէս իմ բոլոր գաղտ-
նեացս... կը գուշակես թէ քեզ համար կ'ըսեմ, սի-
րելի Երուանդս, քանզի քու վրայ ունեցած հաւա-
տարմութիւնս ամեն բանի... նոյն իսկ իմ վրայ ու-
նեցածէս աւելի է... :

Սակայն պարտաւ խօսքերը մէկդի նետելով պատ-
մութիւնս կը շարունակեմ.

— Ուրեմն երկու խօսքով հասկցնեմ ձեզի, ըսաւ
Բեթրօ — այս ատուը Օրիորդին առողջութեան հա-
մար շինուեցաւ... քանզի ի բնէ խիստ փափուկ և
տկարակազմ ծնած ըլլալուն... երբ տասնեւչորս կամ
տասնեւհինգ տարիքը մտաւ, Պ... էֆէնտիի աղքա-
կան և բարեկամ բժիշկներ խրատ տուին... որ իւր
աղջիկը տարուան վեց եօթը ամիսներն... այսինքն
ամառը... մեծ քաղաքներէ և բազմութենէն հեռու...
գրեթէ ամայի տեղ մը բնակեցնել... և մանաւանդ
ընտրելիք տեղւոյն կլիմայն և գիրքը, ոչ շատ լեռնա-
յին և ոչ ալ ծովեզերք ըլլալու էր... ասկից զատ...
առաջին պատուէր... Օրիորդը ո՛ր որ ալ գտնուէր,

յուզմունք տաթօղ և ոչ մէկ պատճառ տեղի ունենա-
լու չէր...: Երեւակայեցէք թէ խեղճ տէրս ինչ մեծ
նեղութիւններ քաշեր է այս տեղը գտնելու համար...
և վերջապէս զայն յարմար դատելով... իր սի-
րելի աղջիկը հոս բնակեցնելու որոշում տուեր է...
միշտ մէկ երկու վարպետ բժիշկներու ալ այցելել տա-
լէ ետքը, ուստի այս ամայութիւնն իր միամօր գաւկին
հանդուրժելի ընել տալու համար տունն ու պարտէզը
այսչափ գեղեցիկ շինել տուեր է... ձեր տեսած այս
ծառերուն, ծաղիկներուն, տերեւներուն, խիստ մեծ
մնար... Եւրոպայի ամենամեծ պարտէզներէն բերել
տուեր... և կրնամ ըսել թէ... ամեն մէկը վրայէ
վրայ երկուքական սոկիի տնկուած են:

« — Այո, Բեթրօ կ'ըսէր վերջէն որ մը երբ զա-
նոնք տեսնելուս բրած զոհողութեանը մեծութիւնը
իրեն կ'իմացնէի — ամբողջ հարստութիւնս, նոյն իսկ
կեանքս զոհել յանձն առած եմ... միայն թէ աղ-
ջիկս ապրի: »

Նւ պարտիզպան — պահապանը ծամանակ մը լը-
ռութեամբ գետին նայելէ ետքը .

— Աստուած միայն գիտէ թէ վերջն ինչ պիտի
ըլլայ, շարունակեց — սակայն քանի մը տարուքնէ ի
վեր ունեցած առողջ և զօրաւոր վիճակին հակառակ...
այս տարուան ծանր հիւանդութիւնն զայն շատ տը-
կարացուց... այնպէս որ ամեն տարուան պէս...
փոխանակ Ապրիլի սկիզբները գալու... այս ամառ
հալիւ Մայիսին մօտ պիտի կրնան գալ... ո՛հ, խեղճ
Պ... էֆէնտին, որչափ կը ցաւիմ... այնչափ բարե-
սէր և զթափրտ է... որ զայն ճանչնալով չսիրել ու
չյարգելն անկարելի է:

Չարմացմամբ կ'զգայի թէ Բեթրօյի տխրութիւնն

ինձ ալ ազգած... երկուքնիս մէկտեղ լուսթեամբ
դետին կը նայէինք... այս վիճակը քառօրդի մը չափ
տեւեց... եւ յետոյ դեռ քանի մը տեղեկութիւններ
ալ առնելու փափաքով:

— Օրիորդը հիմա քանի՞ տարեկան է, հարցուցի:

— Տասնեւինն կամ քսանին մէջ տեղը:

Կնօջ մը թէ իր և թէ ուրիշներուն համար ամե-
նացանկալի և գեղեցիկ տարիքը:

— Ինչո՞ւ չ'ամուսնացներ զայն:

Բեթրօ այնչափ մտազբաղ էր որ հարցումս չլսե-
լուն անգամ մ'ալ կրկնելու ստիպուեցայ:

— Ինչո՞ւ չ'ամուսնացներ... սրովհետեւ... ես ալ
չեմ գիտեր...:

Եւ յիրաւի ալ չէր կրնար գիտնալ... վերջապէս
պահօտան մ'էր... ես ալ հարցմանս անտեղի ըլլալն
զգալով:

— Գրեթէ ցորեկ է, ըսի ստքի ելնելով — ուստի
չնորհակալիքս յայտնելով կը բաժնուիմ... խոստովա-
նելով միանգամայն... թէ այսօր զմայլելի պարտէզի
մը մէջ... քանի մը հաճելի ժամեր անցնելու պատե-
հութիւնը կը պարտիմ ձեզ:

— Ըրածս ոչինչ ըլլալով շնորհակալեաց արժանի
չէ, պատասխանեց Բեթրօ, ինձ ընկերանալով — ե-
թէ ճշմարտան ըսելս կ'ուզէք... ես ալ ձեր այցելու-
թեանէն մեծ գոհունակութիւն զգացի... քանզի այս
տեղ առանձնութենէ շատ կը նեղուիմ... և խօս-
քերուս ճշմարտութիւնն ապացուցանելու համար...
կ'աւելցնեմ թէ օրուան որ ժամուն ուզէք... դալու
ազատ էք:

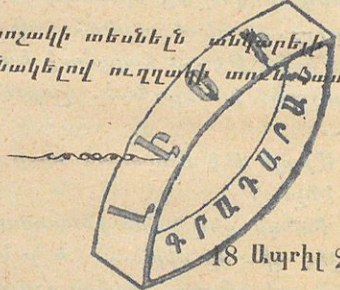
— Առիթէն օգուտ կը քաղեմ ըսի, դոնէն ելնե-
լով — և նոյն իսկ իմ զգացած գոհունակութեանս

մեծութիւնն ցոյց տալու համար այս օրուան ժամուն
վաղը նորէն պիտի գամ:

— Եւ զիս մեծապէս դո՛ւ պիտի ընէք, պատաս-
խանեց ուրախութեամբ — վաղն ալ առնը կը պըտ-
աինք, ինչպէս նաև պարտէզին ուրիշ կողմերը... և
կը յուսամ թէ դժգոհ չ'էք ըլլար:

Եւ ձեռքի վերջին սեղմամբ մը հեռացայ: Քալած
միջոցիս քանի մը անգամներ ետիս դառնալով տեսայ
որ Բեթրօ դռան առջեւ կեցած աչքովն ինձ կը հե-
տեւէր:

Երբ այլ եւս որոշակի տեսնելն անկարելի եղաւ
... ճամբաս շարունակելով ուղղարեւ տընտեսայ:

Երուանդ սեւ բաղդը հոս ալ զիս կը հալածէ...
Յովհաննէսին... այն լուսկեաց և իմաստուն տղուն
գուշակութիւնը ի դերեւ չելաւ: Չեմ գիտեր թէ ա-
նոր խօսքերը կը յիշե՞ս... օր մը երեքնիս միասին
Լիւքսէմպուրկի սրճարանը նստած կը խօսակցէինք:

Մենք երկուքնիս կնօջ մը վրայ խօսած միջոցնիս
նա ըստ սովորութեան մեզ մտիկ կ'ընէր:

— Սիրե՛լ, ըսի ես չեմ յիշեր որ պարագային —
սիրելն ինչ է... կրները կը սիրուի՞ն... շատերուն
նման զանոնք մեր հաճոյից մէկ առարկան կոչել չեմ
ուզեր... այնքան առաջ չեմ երթար... միայն կը-
սեմ թէ մինչեւ ցայսօր սիրտս կնօջ մը համար բա-

բախած չ'է... և աւելի զարմանալին, կիներու ամենէն շատ գտնուած և տեսնուած միջավայրին մէջ սպրեւնիս է :

— Ահաւասիկ սրտիդ չբարախելուն պատճառը, ըսաւ յանկարծ Յովհաննէս :

— Ի՞նչ ըսել է, հարցուցի զարմացմամբ անոր նայելով :

— Թէ շատ կին մէկտեղ տեսնելուդ չ'ես սիրած... սակայն եթէ պատահի պարագայ մը... որ ամայի տեղ մը կնօջ մը պատահիս, և նա ալ հաճելի մէկն ըլլայ... պիտի սիրես... միայն թէ...

— Միայն թէ... հարցուցի ես գրեթէ սալած անոր այսչափ խօսելուն... շարունակեցէք... միայն թէ...

— Միայն թէ Աստուած տար որ չսիրէիր...

— Ինչո՞ւ .

— Քանզի քեզ նման բնաւորութեան տէր մէկը... եթէ կին մը սիրէ... և ու և իցէ պատճառով մը անոր տիրանալու կարօղ չ'ըլլայ...

Անոր խօսքերը քեզ ալ խիստ հետաքրքրած ըլլալուն .

— Եթէ կարօղ չ'ըլլայ, հարցուցիր...

— Վերջը շատ կարճ է... բոլոր կենացը մէջ դըժբաղդ կ'ըլլայ :

Այս զարմանալի և անակնկալ պատասխանը այնչափ խնդացուց մեզ որ դու անոր ուսին զարնելով .

— Յովհաննէս լռութիւնդ խօսելէդ աղէկ է, ըսիր :

Բարի տղան իբր պատասխան ժպտելով մը շատացաւ :

— Անվախ եղիր սիրելի բարեկամ, աւելցուցի ես ալ—ահա մէկ երկու օրէն կը մեկնիմ... ամբողջ ամա-

ռըն անցնելու համար այնպիսի տեղ մը, ո՛ւր ոչ կին կայ ոչ աղջիկ... քանզի հոն գտնուողներն ինձ համար գէրօէն պակաս արժէք ունին... ուստի կենացը սպառնացող մեծ վտանգէն դեռ ժամանակ մը ալ զերծ եմ ըսել է :

— Ո՛վ գիտէ, պատասխանեց Յովհաննէս ժպտելով :

Եւ այս խօսակցութիւնը հոն վերջացաւ :

Արդ, սիրելի երուանդս, Յովհաննէսի՝ այդ իմաստուն տղուն գուշակութիւնը ի դերեւ չեւաւ... կը սիրե՛մ... և սիրոյս առարկային զինքը դեռ անձամբ տեսած չ'ըլլալովս իսկ... զայն կորսնցունել... կամ ուրիշ խօսքով... անոր չտիրանալու անկարողութեանս խորհուրդը կը խենդեցնէ դիս :

Նամակս գրած միջոցիս կը մտածեմ փախչիլ... երթալ և չտեսնել զայն... սակայն չ'եմ կրնար... անկարելի է... իցիւ թէ նա չի գար...

Բայց պիտի գայ, այո՛, բարեկամ, պիտի գայ... և գուցէ այցելու սիրահար մ'ալ պիտի ունենայ... Ի՞նչ պիտի ըլլայ այն ատեն իմ միճակս... երբ մէկ կողմանէ սէրն և միւս կողմանէ նախանձը զիս զըռգըռելով... այն սէրախառն տեսլութիւնն զգամ... որ բարոյական չարչարանաց ամենատհուելին ըլլալով... մինչեւ անձնասպանութիւն կը մղէ զմարդ :

Իրօղութիւնը չպատմած... արդիւնքն ըսի...

Երեւակայէ ուրեմն յափշտակութեանս մեծութիւնը : Պօստմանս համեմատ այս առտու նորէն Բեթրօն և պարտէզը տեսնելու գացի... իր հաւատարիմ շանը հետ դռան առջև կեցած ինձի կ'սպասէր : Երբ մօտենալով ձեռքը բռնեցի :

— Պարոն, ըսաւ — դեռ անուենիդ իսկ չ'եմ գիտեր, սակայն ձեզի և մանաւանդ հետերնիդ խօսած

վայրկեանէս ի վեր այնչափ հաճելի էք ինձ, որ ար-
շաւղյսին ելայ... և նոյն ժամէն ի վեր մեծ ուրա-
խութեամբ ձեզ կ'սպասեմ... Եթէ պատահմամբ չը-
գայիք, խիստ տրտմելով... գուցէ ես զձեզ տեսնե-
լու պիտի գայի:

Քանի մը խօսքով շնորհակալիքս յայտնելէ ետքը
ներս մտանք... և նա սարտէզին դուռը գոցելով.

— Եթէ կը փափաքիք առաջ տունը պտտինք,
ըսաւ — արդէն շարաթը երեք անգամ՝ սենեակնե-
րուն օդը փոխելու համար փեղկերը կը բանամ:

— Շատ աղէկ, պատասխանեցի — արդէն ես ալ
զայդ պիտի խնդրէի ձեզմէ:

Ի՞նչ ընենք, Երուանդ, հետաքրքրութիւնն ալ
մարդուս հետ ծնեղ տեսակ մը աննուաճելի մուռ-
թիւն է:

Սակայն մարմարիտնէ սանդուխներուն առջև ար-
դէն հասած ըլլալնուս վեր ելնել սկսանք... որոյ ա-
մենէն վերի աստիճաններուն և տանը դռան երկու
կողմերը՝ չգիտեմ որ դիցուհեաց մարմարեայ երկու
ձիւնափայլ արձաններ կանգնած էին:

— Ահաւասիկ իմ սենեակս, ըսաւ Բեթրօ աջ
կողմը դուռ մը ցուցնելով — տեսնելու արժանի
բան մը չ'ըլլալուն այցելելն աւելորդ է... իսկ այս
յարկին միւս սենեակներն ալ ճաշարան, խոհանոց և
ուրիշ ասոնց նման տեղեր ըլլալով, ես չուտով պա-
տուհանները բանամ ու վեր ելնենք:

Քանի մը վայրկեան ետքը խիստ լոյն սանդուռ-
քով մը վերի յարկը ելանք... ուր կային ընդունե-
լութեան սրահ մը... Պ. էֆէնտիի, իւր աղջկան ու
անոր մօրաքրօջ ննջասենեակներն... իսկ աւելի վե-
րը այսինքն երրորդ յարկը գտնուող սենեակներն ան-

կարեւոր կարասեաց և սպասուհեաց յատկացեալ
էին:

Բեթրօ երբ մօրաքրօջ ննջասենեակը ցոյց տուաւ.
— Ի՞նչպէս, հարցուցի — օրիորդին մօրաքրօյրը մի-
ատե՞ղ կը բնակի:

— Այո, պատասխանեց տխուրութեամբ — քանզի
թշուառ տէրս ամեն կերպով դժբաղդ եղած է:

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք, հարցուցի զարմացմամբ:
Բեթրօյի դէմքն աւելի տխուր երեւոյթ մը ստա-
ցաւ, և երկու վայրկեան լռութենէ ետքը.

— Օրիորդին ծնած ժամանակ մայրը մեռեր է,
պատասխանեց — և այն օրէն սկսեալ այդ բարի կի-
նըն ալ անոնց հետ բնակիլ սկսեր է... քանզի ասոր-
ւոյ մը չափ առաջ ալ անոր ամուսինը ծովը խնդրուած էր:

Այս տխուր խօսքերն զիս անչափս տրտմեցնելով.

— Խեղճ աղջիկ, ըսի — ո՞վ գիտէ որչափ կը տըխ-
րի երբեմն իր ամենեւին չձանչցած մօրը վրայ մտա-
ծելով:

— Այո, պատասխանեց պարտիզպանը — և հայ-
րըն ու մօրաքրօյրը ամեն միջոց ի գործ կը դնեն անոր
սոյն տխուր խորհուրդներն վանելու համար, և յա-
ճախ չ'են յաջողի: Սակայն թողւենք հիմա այդ տըխ-
րեցուցիչ խօսքերն և մեր գործին նայինք, աւել-
ցուց դուռ մը բանալով — ահաւասիկ ընդունելու-
թեան սրահը:

Բեթրօ փեղկերը բացած միջոցին ես ալ սենեկին
կահ կարասեաց և զարդարանքներուն ճոխութիւնը
դիտելով, կը տեսնէի որ աչքիս առջեւ միայն այդ
սենեկին մէջ երկու երեք հազար սոկի ցանուած էր:
— Աւազ, մուտացի — այս ամեն մեծութիւննե-

ընն զանոնք երջանիկ ընելու կարող չեն... բայց եթէ թշուառութիւն և աղքատութիւնն ալ ասոնց միանան...

— Ի՞նչպէս են, հարցուց Բէթրո — ահա բոլոր այս ծախքերն օրիորդին զուարճութեանը համար եղած են... քանզի այցելութեան ոչ ոք կուգայ... և սա միշտ բժիշկներուն հրամանաւ... պէտք չէ որ օրիորդը պարսպ հոգնութիւններով նեղուի... և երբեմն եկողներն ալ ազգականներն են միայն... թէպէտ շատ քիչ անգամ:

Աստուած իմ կը խորհէի — Ի՞նչ հիւանդութիւն է այս, որուն այցելութիւններն իսկ վնասակար են... մի գուցէ... ըլլայ... ո՛հ սոսկալի բան, աւելցուցի անգիտակցաբար բարձր ձայնով:

— Ի՞նչ բան պարոն:

— Ոչինչ... հին դէպք մը յիշելով, յանկարծ կըսկիծէս...

— Ես ալ կարծեցի թէ տանը համար կ'ընէք:

— Երբէք, պատասխանեցի ժպտուն — կարե՞լի է միթէ այս տանը համար այնպիսի ածական մը գործածել... ընդհակառակն եթէ ինձ թոյլ տան անոր անուն մը տալ, եղեմ կը կոչեն զայն:

Այս միջոցին նոյն սրահէն ելած դէպ ուրիշ դուռ մը կը յառաջանայինք:

— Էֆէնտին ննջարանն է, ըսաւ Բէթրո ուրիշ սենեակ մը բանալով, որ միայն բացուած դուռնէն լոյս կ'ընդունէր — սենեակը շատ մութ է... Ետեւէս եկէք որ բանի մը չզարնուիք:

Բայց հազիւ երկու վայրկեան չ'անցած, փեղկերուն բացուելովը ամբողջովին լուսաւորուելուն... զարմացմամբ տեսայ, որ միւսին բոլորովին հակառակ

ասոր կահերը խիստ պարզ... սենեակը գրեթէ մերկ... անկողնէ, գրասեղանէ մը, և երկու աթոռներէ զատ բան չկար... և աւելի զարմանալին տախտակներուն՝ գորգով կամ ուրիշ բանով մը ծածկուած չ'ըլլալն էր... ննջասենեակի մը համար, այս վերջնոյն պահասութիւնը մտքիս մէջ շատ տեսակ ենթադրութեանց պատճառ կուտար, և որոց և ոչ մէկն հաւանական կ'երեւէին... միջոց մը պարտիզպանին հարցնել խորհեցայ, բայց անվայել ըլլալն գիտնալուս աւելի նպաստաւոր ժամու մը թողլով պատուհանի մը քով գացի, ո՛ւր Բէթրո փեղկին կոտրած մէկ մասը շինել կը ջանար:

— Ամեն տարի նորոգութիւն կ'ընենք, ըսաւ, սակայն միշտ ելած գամեր կամ կոտրած բան մը կը գտնուի:

— Ո՞րչափ ժամանակ է Պ... էֆէնտին կը ծառայէք:

— Գրեթէ վեց տարի. այսինքն Բարիզէ վերադարձնուն:

— Անգամ մը միայն գացած են Բարիզ:

— Տէրս շատ գացած եկած է, և նոյն իսկ պատանեկութեան վեց եօթը տարիներն հոն կրթուած է... իսկ օրիորդը տասներկու կամ տասներեք տարեկան էր գացած ատենին... քանի մը ամիս կեցան: Թէպէտ օրիորդն ալ հոն կրթել ուզեցին... սակայն կլիման յարմար չդատուեցուն... Եւրօպացի վարժուհիներու ձեռամբ հոս կրթուեցաւ: Եթէ հետք խօսելու պատահութիւնն ունենաք՝ չպիտի կարծէք թէ չայ է... միայն թէ՛ էֆէնտին իր աղջկան կրթութիւնն անկատար չթողլու համար, մայրենի լեզուն յատկապէս խնամօք սովորեցուցած... և կատարեալ դաշնակահար մ'է... ինն տարեկան եղած ատեն ա-

մենախրթին կտորներն շատ դիւրութեամբ կը նուագէր :

— Անունը ի՞նչ է, հարցուցի վարանօտ ձայնով մը :

— Նուարդ :

«— Նժւարդ, խորհեցայ... արդեօք ինքն ալ անուանը նմա՞ն է :

— Գամը կտորեր է, նոր մը դնելու է, ըսաւ Բեթրօ պատուհանին քովէն հեռանալով — եթէ օրիորդը տեսնել ուզէք անկեց դիւրին բան չկայ :

— Ի՞նչպէս, ըսի զարմացմամբ անոր նայելով :

Պահպանը ժպտեցաւ... յետոյ ցուցամատը անկիւն մը ուղղած :

— Ետեւիդ դառնալով, պատասխանեց :

Անոր նշանակած կողմը նայելու համար մեքենաբար ետիս դառնայ... մինչդեռ սիրտս արագութեամբ կը բարախէր :

Հօրը մահճակալին աջ կողմը իւզաներկ պատկեր մը կախուած էր :

Երուանդ, աչքերս հազիւ տեսան զայն, նոյն բուպէին կարծես գլխուս լախտի հարուած մը ընդունեցայ... ծունկերս դողալ և ամբողջ մարմինս ձգտի սկսաւ... չիյնալու համար քանի մը քայլ առնելով մահճակալին եզերքը բռնեցի... տառապանքս նոյն վայրկեանէն սկսաւ... և մինչեւ այս բուպէին այնչափ զօրաւոր է... որ զայն յիշելուս նոյն վիճակին կրկնութեամբը նամակս շարունակելու անկարօղ եմ... խրատ տուր, օգնէ ինձ... Երուանդս, իմ միակ բարեկամս... օգնութեան կարօտ եմ :

18. Ապրիլ 23

Նամակը անկողնոյս մէջ նստած կը գրեմ... կը տառապիմ, Երուանդ, կը չարչարուիմ... կ'այրիմ, կը տոչորիմ... ո՛հ այնքան գեղեցիկ է... եղուկ ինձ... ո՛ւր երթամ ճակատագիրս զիս սիրտի հալածէ... և վախճանը... վե՛րջը... Աստուած միայն գիտէ :

Ձգացածս Բեթրօյի չյայտնելու համար ամեն ջանք ի գործ կը դնէի... բարեդիտութեամբ հովանոցս ձեռքս գտնուելուն՝ ամբողջ մարմնովս վրան կրթնելով կամաց կամաց սենեակէն դուրս ելայ... անգամ մ'ալ պատկերին նայիլ չհամարձակելով :

Պարտիզպանը ձեռքը գտնուող բանալիներուն տըրծակէն հատ մը գատելով :

— Հիմա ալ օրիորդին ննջասենեակը երթանք, ըսաւ խոհուն դէմքով մը — բայց աղէկ միտքս եկաւ... ի՞նչպէս, պատկերին հաւենեցաք... աղւո՞ր է :

— Այո՛, պատասխանեցի ձայնս հաստատուն ընելու ջանքով — ո՞վ շինեց այդ պատկերն :

— Տարի մը առաջ Եւրօպացի անուանի նկարիչ մը Պ... էֆէնտի տունն այցելելով... օրիորդն այնչափ հաւնեցաւ, որ իբր յիշատակ անոր երկու պատկերը գծեծ... և իր ընտանեացը ցուցնելու համար մէկն հեռը տարաւ... ճիշդ ինքն է... այնքան կը սիրեմ զայն... որ յաճախ երկար ժամանակ պատկերը դիտելով կարօտս կառնեմ... անոր վրայ ունեցած սէրս հօր մ'առ զուսին ունենալիք անհուն սէրն է :

Պարտիզպանը դեռ շատ մ'այս տեսակ խօսքեր ը-

ասւ, գորոնք չեմ յիշեր... իսկ ես կը խորհէի՝ թէ այդ աղջիկը, որուն միայն պատկերը տեսնելուս այնպիսի բուռն տպաւորութիւն մ'զգացի... յուզումս որչափ աւելի պիտի ըլլար... երբ անոր բնական կամ աւելի ճիշդը անոր պատկած սենեկէն ներս մտնէի... վայրկեան մը խորհեցայ ջնջին պատճառ մը գտնելով անմիջապէս մեկնիլ, սակայն կամքս յազթուեցաւ... և Բեթրոյի բացած դռան առջև քիչ մը կենալով... թողուցի որ պատուհան մը բանայ:

Հակառակ հօրը սենեակին մերկութեան հոս ամեն բան ճոխ և ընտիր տեսակէն էր... սքանչելի և խիստ զարդարուն սոկեզօծ մահճակալ մը... նոյնպէս նաև սնդուսէ և մետաքսով բանուած աթոռներ... և մանաւանդ անհամար դոյն և տեսակ շինծու ծաղիկներով ամբողջ սենեակը լեցուած էր... ամենքն յիշելու կարող չըլլալուս զանց կ'ընեմ:

Սակայն սենեակին մէջ տեղը դեղին մարմարիոնէ հաւկթածեւ մեծ սեզան մը կար, որուն վրայ քանի մը լեզուէ շատ մը գիրքեր շարուած էին՝ ամենքն ալ խիստ գեղեցիկակազմ և սոկեզօծ: Զեռքիս առաջին եկօղն առի... Վ. Հիւկոյի Թշուառներուն առաջին հատորն էր:

— Անոր ձեռքերը, փափուկ մատերը այս հատորը շօշափած են, կը մտմտայի— երջանիկ գիրք որ այդպիսի պաշտելի տիրուհւոյ մը կը պատկանիս:

Եւ մեքենաբար հատորը թղթատելով՝ վերջը հասայ... որուն վարը... բաց մնացած տեղը... մանր գեղեցիկ գրերով և երկու տեղը կարծես արցունքի կաթիլներով աւրուած սա բառերը գրուած էին.

« Խեղճ Փանթին, որչափ դժբաղդ և գթութեան արժանի է: »

— Այո, մտմտացի, դժբաղդ եղած է... սիրողներն միշտ դժբաղդ կ'ըլլան... պաշտելի սիրտ... որ գութէն յորդելով՝ աւելցուքն այս լուսանցքին վրայ թափած է:

Սիրելի Երուանդս, շատ հիւանդ եմ, ուստի կարճ ըսեմ. իմ նոյն հատորով զբաղած միջոցիս Բեթրո ալ փեղկերը բացած ըլլալուն... երկու երեք վայրկեան ետքը սենեակէն դուրս ելանք... և արդէն ցորեկը մօտ ըլլալուն անկեց հրաժեշտ առի:

— Նորէն եկէք, Պարոն Հարմա, բաւ ձեռքս թոթուելով— դարձեալ կը կրկնեմ... ձեր ընկերութիւնը միշտ ախորժելի է ինձ... և... ինչ որ է հիմակու հիմա այսչափ:

Չեմ գիտեր թէ ինչ պիտի ըսեր... արդէն ոչ զօրութիւն և ոչ կամք ունէի դեռ երկար ժամանակ հոն կենալու... գրեթէ արտօրնօք մեկնեցայ, և տուն հասնելուս... հազիւ պնակ մը թան խմելով անկողին մտայ... ուսկից դեռ ելած չ'եմ: Շատ հիւանդ եմ, բարեկամ, ջիղերս վերջին աստիճան գոգոտեալ են... ամեն վայրկեան անկողնոյս մէջ ակամայ ոտուռներ կ'ընեմ... որչափ կարելի է շուտ եկուր... կ'ողաչեմ հիւանդութիւնս ընտանեացս մ'իմացներ... մէկ երկու օրէն կ'անցնի... իրենց արդէն նամակ գրած եմ:

18 Ապրիլ 26

Նամակդ առի, և երեք օրէ ի վեր անստատասխան ձգելուս պատճառն հիւանդութիւնս է... այսօր քիչ մ'աղէկ՝ բայց շատ տկար եմ... նոյն օրէն ի վեր դեռ անկողնէն ելած չըլլալուս... բժիշկիս տուած դեղերը գործածեցի... որոնցմէ բաւական օգուտ տեսայ... միաքս, սիրտս, բոլոր վայրկեաններս անով... այն պատկերով զբաղեալ է... իցիւ թէ այդ ծառերն ու տունը ամենեկին նմարած չ'ըլլայի... հանգիստս փախաւ և կը տառապիմ... ներօղութիւն շատ կարճ եղաւ :

18 Ապրիլ 28

Այս առտու ինքզինքս աղէկ զգալով պտտելու ելայ, և կամաց կամաց մինչեւ բլուրները գացի... ուր կեցած սահաւատու միջոցիս միշտ այն կողմը կը նայէի: Մէկ երկու օրէն Բեթրօն տեսնելու... և լուր առնելու պիտի երթամ... խենդ եմ երուանդ. գուցէ այս տողերը կարգալով կը ժպտիս... բայց զիս լաւ ճանչնալուդ ներօղութիւն գտնելու յուսահատ չեմ... շարժութի մ'ի վեր երեցած չ'ըլլալուս համար, բարի պահպանը ո՛վ գիտէ ինչ կը մտածէ

... կը յուսայի թէ ինքը զիս տեսնելու դար... բայց չ'երեցաւ: Վերջին նամակուդ տուած խրատէդ շատ շնորհակալ եմ... պիտի ջանամ հետեիլ... քանզի ուղիղ ճանքան է... սակայն եթէ կարօլ ըլլամ:

18 Ապրիլ 30

Հակառակ յուսահատութեան՝ զօրաւոր յուզման մը տոկալու դեռ բաւական ոյժ ունիմ եղեր... այս առտու կանուխ Բեթրօն տեսնելու երթալով... հեռուէն տան ամբողջ փեղիներն ու պատուհանները բաց ըլլալը տեսայ :

— Կ'երեւի թէ այսօր բանալու օրն է, ըսի. և հազիւ քանի մը քայլ առնելով հօկայ մացառի մ'անկիւնը դառնալու միջոցիս... խօսակցութեան և ոտտի ձայներու հետ՝ պարտիզպանին և երկու կիներու դիմացը գտնուեցայ :

— Բարի լոյս, Պարոն Հարմա, ըսաւ Բեթրօ ընտանեկան ձեւով մը — ինչո՞ւ եօթն օրէ ի վեր չերեւցաք... կը տեսնէ՞ք... օրերն ալ ձիւղէ համարած եմ :

— Հիւանդ էի, պատասխանեցի ակամայ դողդոջուն ձայնով :

— Հակառակ օրիորդին որ քաջառողջ է, ըսաւ ժպտելով — և հոս գալէն երեք չորս օրէ ի վեր աւելի աղէկցաւ :

Յետոյ երկու կանանց դառնալով՝ որոնց հետա-

բըրբրութեամբ զիս գիտելին կը նշմարէի .

— Ձեզի խօսած պարոնս է , շարունակեց :

Եւ զանոնք ալ ինձ ներկայացուց : Գուշակեցիր հարկաւ թէ ինքը և մօրաքոյրն էին :

Երուանդ , պատկերին ճիշդ նմանն և անկից ալ գեղեցիկ էր . . . զայն տեսնելով չզգած ուելլու համար՝ ժայռէ աւելի կարծր նիւթէ մ'ափեղծուած ըլլալու է :

Չեմ գիտեր թէ յուզումս նշմարեցին . . . միայն թէ մօրաքոյրը խօսքը Բեթրօյի ուղղելով .

— Հիւանդ ըլլալը պարոնին դէմքէն ալ յայտնի է , ըսաւ — ուստի խօստմնազանց գտնուեցաւ չըսուիր :

Այս նպատակով պաշտպանութիւնը լսելուս . . . վեր նայելու չհամարձակելով քանի մը շնորհակալեաց բառ կ'միմացի . . . բայց կ'զգայի թէ նորատի աղջկան աչքերն իմ վրայ սեւեռեալ ուշադրութեամբ զիս կը գննէին : Եւ խորհելով թէ միշտ այդ կերպով լուռ ու մունջ խօստովանահօր մ'առջեւ կենալու նման սպասելն վայել է :

— Ձեր շրջագայութեան արդեւք ըլլալ չեմ ուզեր , ըսի հեռանալու ձեւ մ'առնելով :

— Ամենևին , պատասխանեց մօրաքոյրը դո՛հ դէմքով մը — եթէ կը հաճիք միտտեղ պտտինք . . . այս տեղը . . . կլիմային առողջութիւնն . . . ամեն բան հաճելի է մեզ . . . և միշտ գոհունակութեամբ կուզանք . . . միայն ընկերութիւն չկայ . . . ուսկից շատ կը նեղուիմք . և մինչև վարժուելիս ամիս մը կը տևէ : Ուստի երբ Բեթրօ ձեր վրայ խօսեցաւ . . . երբեմն՝ ընկերութեամբ հաճելի շրջագայութիւններ ընելու գաղափարն ուրախացուց մեզ :

— Չեմ գիտեր , Տիկին , ըսի — ինչպէս պատաս-

խանէլ ձեր այդ սիրալիր խօսքերուն . . . և մանաւանդ բարեկամս Բեթրօյին , որոնց ամենևին արժանի չեղած գովեստներովս ձեզ ներկայացուցեր է զիս :

— Պարոն Հարմա , ես կեղծաւորութիւն չեմ կըրնար ընել , ըսաւ պարտիզպանը — սրտէս անցածը միայն կ'ըսեմ . . . դուք հաճելի մէկն էք . . . և նորէն կ'ըսեմ թէ էֆէնտին երբեմն բացակայ գտնուելուն , տիկինն ու օրիորդը ձեզ հետ պտտելով ու խօսակցելով հաճելի ժամեր պիտի անցնեն . . . քանզի կրթեալ . . . ընկերութեան մարդ էք . . . և այս մասին այլ եւս չերկարելով , աւելցուց երկու կիներուն դատարար — եթէ կը հաճիք քալենք . . . առտուան այս դով և գեղեցիկ օդով քալեն կենալէ աւելի օգտակար է :

Պարտիզպանը իրաւունք ունէր . . . սուտի երբ քալել սկսելով հապիւ քիչ մը յաւաճացած էինք :

— Տիկինօջ և օրիորդին զիմաց սնեցած այս համարձակութիւնս դուցէ՛ զարմանալի կ'երեւայ ձեզ , աւելցուց խօսքն ինձ ուղղելով — բայց այդ մասին , նոյն իսկ օրիորդը կրնայ զձեզ ապահովել թէ այդ ազատութիւնը տրուած է ինձ :

— Այո , պատասխանեց մտնկամարդ աղջիկը դիմացը վրայ աննշան կարմրութիւն մը գալով — հայրս ինձ պատուիրած է , իր բացակայութեան իր տիտղոսը Բեթրօյին տալ :

— Եւ օրիորդն ալ կէտ առ կէտ նոյն պատուէրին կը հետևի , աւելցուց պարտիզպանը — և հաւատարիկ ձեզի համարձակ խօսք մ'ալ . եթէ ամեն կանայք ասոնց նմանէին , Ադամ Եւայի պատմութիւնը շատոնց մոռցուած էր :

Երուանդ , երևակայէ թէ ի՛նչ կը կատարուէր յիս .

այս խօսքերը լսելով. անոր պատկերը միայն տեսնելով պաշտել սկսող մը, իր սիրոյ առարկային՝ աւելի հազուադիւս եղող՝ առաքինութեան և հնազանդութիւնի մ'ըլլալն լսելուն... Ինչ բառով կրնայ բացատրել անոր նկատմամբ զգացածը... ո՛հ, այդ բուռն յուզումը ուրիշներուն հասկցնելու համար դեռ շատ բառեր հնարուելու են... գտնուածներն ոչ միայն անբաւական, այլ խիստ քիչ են,

— Մեզ երես հանելիք խօսքերը մէկքի թող, Բեթրօ, ըսաւ նորատի աղջիկը ժպտելով, և յետոյ ինձ դառցած որ քիչ մը հեռու իր աջ կողմէն կը քալէի — ուրիշ ատեն այս կողմերը եկած էիք, հարցոց :

Ուղղակի ինձ ըսուած այս խօսքերը զիս ցնցեցին՝ և հազիւ յուզումս զսպելով.

— Ոչ, պատասխանեցի — դեռ առաջին անգամն է :

— Ո՞ւր կը բնակիք :

— Բերա :

— Ծափոնց ի վեր :

— Ոչ. հազիւ երեք չորս ամիս կայ :

— Առաջ ո՞ւր կը բնակէիք :

— Պէտլիւքտէրէ :

— Ամա՞ն ձմեռ :

— Այո, օրիորդ :

— Բայց ձմեռուան երթեւեկն շատ դժուար է :

— Իրաւունք ունիք... սակայն ստիպեալ... :

— Գոնէ ամառն ալ անցնելէ ետքը Բերա գայիք :

— Մեր դիտաւորութիւնն ալ այդ էր... բայց

պատճառ մը մեր փոխադրութիւնը փութացուց... և շիտակն ըսելու համար մեծ գոհունակութիւն պատճառեց ինձ :

— Պարոյ ամենաշուտ տեղը Բերայի կողմն է... ուրիշ տեղեր շատ ամայի են :

— Ամառը կղզիներն ու քանի մը գիւղեր գէշ չեն, ըսաւ մօրաքոյրը — սակայն ձմեռուան համար Բերա Պարոյ և ոչ մէկ արուարձաններուն հետ կրնայ բարդաւորուիլ. առաւելութիւնն ամեն կերպիւ իր կողմն է :

— Այո՛, մանաւանդ հսն բնակելու վարժ եղօղներուն :

— Ուստի կրնաք երեւակայել թէ որչափ կը ձանձրանանք հոս եկած ատեններս :

— Բեթրօին ըսածին նայելով երբեմն այցելութիւններ կրնեա՞նք :

— Խիստ հազուադիւս, պարոն, քանզի ձանձրալի այցելութիւններն միայնութիւնէ աւելի գէշ են :

« — Սակայն, կը խորհչի այս խօսքերը լսելով, ինչո՞ւ հաճելի այցելութիւններ կամ աւելի ճիշդը այցելողներ չ'ունենալ... այսչափ ստաւելութիւններ, գեղեցկութիւն, կրթութիւն, և մանաւանդ հարըստութիւն միացած ըլլալով, ինչո՞ւ այդ զգալի պակասութիւնը :

Այս մասին բրած շատ մը ենթադրութեանցս անյարմարութիւնն զգալով, այս խնդիրը ըստ կարելոյն լուստրանելու դիտաւորութեամբ.

— Բայց սիւլին, բսի — զձեզ ո՞վ կարգիլէ հաճելի այցելութիւններ ընդունել :

— Չեմ գիտեր, պատասխանեց քիչ մը շփոթած և աննշմարելի այնարի մը նետելով զէպի նորատի աղջիկը — անզւոյն անյարմար և հեռի ըլլալն է պատճառը :

Անգամ մը որ սկսած էի շարունակել պէտք էր :

— Այդ մասին ձեզ համաժող շ'ըլլալս համարձակ

բանաւ թոյլտուութիւն կը խնդրեմ, պատասխանեցի
 քաղտնի Նուարդի նայելով թէ խօսքերս ինչ ազդե-
 ցութիւն պիտի բնէին — մարդ իրեն հաճելի եղջը
 քտնելու համար մինչեւ աշխարհի ծայրը կ'երթայ :

— Իրաւունք ունիք, ըսաւ մօրաքոյրը ընդի ժրպ-
 տելով մը մինչդեռ մանկամարդ ալջիկը աննշմարեկի
 կերպով կը դեղնէր յետոյ կը կարմրէր — բայց ամեն
 մարդ ձեզ պէս շխորչիր, հեռաւորութիւնը մտապնում
 կը բերէ առածը շատերուն ընդունելի է :

— Ո՛հ, երբէք տիկին, պատասխանեցի յուզեալ
 ձայնով, եխորհելով թէ հեռաւորութիւնը որչափ ալ մեծ
 ըլլար, աչքիս առջև գանուօղ այդ պաշտելի աղջիկը
 քէի կրնար մտնալ — չաւատարիմ սիրտ մը յաւիտեան
 չմտնար :

Թօսքերս իմ անկախած ազդեցութիւնս ունեցան .
 այս ագամ նորատի աղջիկը յայտնի կերպով կարմրեցաւ,
 յետոյ դեղնեցաւ . և դայս ինձ նման մօրաքոյրն ալ
 նշմարելով .

— Նուարդ, աղջիկս, ըսաւ գորովալի ձայնով —
 դեռ պտտինք թէ տուն վերադառնանք :

— Մօրաքոյր, պատասխանեց նա ժպտուն — այս
 մաքուր և զով ոգին չթճագայութիւնն օգտակար ըլլալէ
 զատ, ձեր այդ խօսքերն պարտնին մեզմէ զատուէ ը-
 տել է :

— Ամենեւին ըսաւ բարի կիներ աշխուժիւ — եթէ
 վերադառնալու փափաքն իսկ ունենայիր, պարոն Հար-
 մայի պիտի աղաչէի որ մինչեւ տուն մեզի իր հաճելի
 ընկերութենէն չզրկէ :

— Ո՛հ տիկին, պատասխանեցի — ես դեռ առա-
 ջին անգամն ըլլալով այս ամայի տեղը եկած ըլլալուս
 պռանձնութիւնն ձեզմէ աւելի ինձ զգալի է, ուստի

եւ միայն իրաւունք ունիմ հաճելի կոչելու ձեր անբոս-
 քիւս ընկերութիւնը որ մեր Բեթթօ բարեկամին կը
 կը պարտիմ :

Մեր խօսակցութիւնը հայերն լեզուաւ տեղի ու-
 նենալուն բնականաբար պարտիպանք չէր հասկնար,
 և որչափ ալ համարձակ միշտ քանի մը քայլ հեռուէն
 անհամուժեամբ մեզ կը հեռուէր, բայց իր անուան
 արտասանուիլը ընկուն քիչ մը մտակցաւ :

— Բեթթօ, ըսաւ մօրաքոյրը — բարեկամ մը շա-
 հեր ես որ կարծեմ դիւրաւ չպիտի կորսնցունես :

— Ես ալ անոր համար շահեցայ, պատասխանեց
 ժպտուն :

Քաղած միջոցնիս ես նորատի աղջկան ալ կողմէն
 կ'երթայի . և երկուքնուս միջև աննշան պարտալ մը
 միայն կար . քալուածքէն խիստ երազուն ըլլալը յայտնի
 կերեւէր . և մերթ ընդ մերթ անամ սխալ քայլերէն
 մեր թեւերն թեթեւապէս իրարու կը դպէին . . . ես՝
 ոչ թէ ի քթիմէլ ական այդ փափուկ թեւն շոշափել,
 այլ ժամերով, օրերով, տարիներով դայն իմ բազկացս
 տակ ունենալ կը փափաքէի . . . սակայն զգացում առ-
 աջ քաղաքավարութիւնն յարգելուս, կարելի եղածին
 չափ կ'զգուշանայի . միայն երբեմն ինքզինքս զսպելու
 անկարօլ դադանապէս անոր նայելով, դէմքին միայ
 շարունակ դեղնութիւն նշմարելուս .

— Աստուած իմ, կը մտաայի — այդ դալկու-
 թիւնը կարծես անոր գեղը կրկնապատկած, և գայն
 աւելի պաշտելի ըրած է . . . ո՛հ, ամենեւին չ'էի հա-
 ւատար թէ՛ մէկը, առաջին տեսութեան աղջկան մը
 այսչափ սիրահարի . . . սակայն ճշմարիտ է եղեր . . . եւ
 ես զինքը տեսնելէ առաջ պատկերէն յափշտակուեցայ
 . . . իսկ . . .

Արհարգածութիւնս աւարտելու ժամանակ շունեցայ . . . մանկամարդ պղծկան ոտքը՝ մտազրազութենէն՝ գետինը գտնուող մեծկակ քարի մը վարնուելով . . . ինչպէս վերն ըսի, ես ալ կողմն գտնուելուս, շէյխաւու համար ձեռքովն յենակէտ մը փնտռեցի իմ ձեռքս գտաւ : Երուանդ, երեւակայէ թէ կայծակի արագութեամբ կատարուող այս դէպքն ի՞նչ արդիւնք ունեցաւ . . . մեր ձեռաց իրարու մէջ մնացած կարճատեւ միջոցին՝ զգացի թէ անորը բոլորովին պաղ և զօրզօշուն էր :

— Ներեցէք, պարոն, ըսաւ ժպտուն և քիչ մը կարկած :

— Օրիորդ, պատասխանեցի — դուք ներեցէք ինձի՝ պարտաւորութեանս մէջ զանցառու գտնուելուն :

— Չեմ հասկնար, հարցուց զարմացմամբ :

— Այդ քարը անսնելով ձեզի զգուշացնելու պարտաւոր չ'էի :

— Պարոն Հարմա, ըսաւ մօրաքոյրը խնդալով — դուք կրթութեան վերջնակէտը կը շոշափէք, սակայն չեմ կարծեր որ շատ հետեւօգններ ունենար :

— Տիկին, պատասխանելի հանդիսաւոր ձայնով — այս տեսակ խնդրոց մէջ՝ մարդ իր անձէն զատ ուրիշէ մը, այդ ծայրագոյն նկատուութիւնը խնդրելու իրաւունք չ'ունի :

Այս վերջին խօսքերը ըսած միջոցին Նուարդի նաշեցայ ու ուշադրութեամբ ինծի մտիկ կ'ընէր :

— Օրիորդ, համամիտ չ'էք ինձ, հարցուցի :

— Ի՞նչ, պարոն, պատասխանեց յայտնապէս յուզեալ — մարդիկ գտանելու կարողութիւնս այնչափ արեւար է, որ անոնց արարքներուն շարին ու հանգամանքը կըսելու զխտակութիւնը չ'ունիմ :

Նորասի աղջկան այս վերջին խօսքերուն պատասխանելէս առաջ, պարտիզպանը մեզ մտենալով. — Տիկին, ըսաւ — դուք պարոնին հաճելի խօսակցութեամբը զրազած ըլլալով ժամերուն անցնիր շինացար . . . սակայն ես օրիորդին առողջութեան իրրեւնաջառ պահպան, կրտեմ թէ ցորէկուան կէս ժամ կայ, և մենք հագիւ կրնանք քառորդէ մը տուն վերադառնալ :

— Իրաւունք ունիք, Բեթրօ, պատասխանեց մօրաքոյր — և կը յուսամ թէ այս անգամ օրիորդն ալ համամիտ ըլլալով մեզ՝ տուն կը դառնանք, աւելցուց ժպտելով :

— Անուշտ, ըսաւ նորասի աղջիկը միշտ երազուն :

Երուանդ, թէ հոգւով և թէ մարմնով տկար ըլլալուս, չեմ ուզեր երկարել՝ դեռ տասն վայրկեանի շափ անոնց ընկերանալէ ետքը հրածեշտ աօրի, նախ մօրաքոյրը և յետոյ Նուարդի ձեռքը սեղմելով . . . և այդ կարճատեւ միջոցին մեր աչքերն այնպէս իրարու նաշեցան, որ օրերով անբնդհատ կրկնուած սիրոյն խօսքեր նոյն ազդեցութիւնը չախտի ունենային . . . եւ պարտիզպանին կոշտ ձեռքն ալ աշխոյժով երկու ձեռայս մէջ սեղմելէ ետքը հեռացայ, ետես դառնալէ զգուշանալով . . . քանզի հեազեաէ տկարանալս կ'ըզգայի . . . :

Ահ, բարեկամ, չեմ գիտեր թէ այդ աղջիկը ի՞նչ է . . . անոր ամբողջ կեանքն ու կօթիւնը զայտն լից կ'երեւի ինձ . . . սակայն կ'զգամ թէ այլ ևս իմ էսց մեռած, ոչնչացած, անոր հաւատարիմ մէկ ստուերը եղած եմ :

18... Մայիս 3

Նոյն օրը տուն մտնելուս գաւաթ մը կաթ ու սրգ-
տիկ կտոր պարսիմատէ գատ ոչինչ կերայ, այս ժուժ-
կայութիւնս Սփիցոս խաթունին մեծ զարմանք պատ-
ճառեց, և մանաւանդ տխուր դէմքս աւելի հետա-
քրրորուելով — Արդեօք նորէն հիւսնդ էք. հարցուց
մօր մ'առ գաւաթն ցուցուցած խնամատ ձայնով:

— Ա, յո՛, պատասխանեցի — բայց թեթեւ բան է:

— Կազաչեմ, ուշադրութիւն քեզք, գաւաթս, կե-
րեւի թէ շատ տկար ըլլալուդ պատելն կը հօգնիք:

— Ա, յնպէս ըլլալու է...: անոր համար ես ալ այս-
օր տունը պիտի նստիմ:

— Ա, յո՛, այո՛, ազիկ կ'ըլլայ:

Եւ դեռ քանի մը մայրական խրատներէ ետքը պա-
սաւր մեկնեցաւ, որով մեծ սիրտանք գրացի...:
Քանզի առանձին մնալու շատ պէտք ունէի: Կ'երեւի
թէ սիրողներն միշտ այսպէս են... իրենց պաշտած է-
ակէն գատ ուրիշ ընկերութիւն չ'են սիրեր... և կ'ու-
զէի որ սրտիս նման մտքս ալ բոլորովին անով գրազ-
եալ՝ անոր կենացը մէջ նշմարած գաղտնիքս լուծելու
կարող ըլլայի:

« — Կը սիրեմ զոյն կը մամուտի — այո կը սիրեմ
զոյն, և նոյն իսկ եթէ երեսիս բռն թէ ինքը զիս չսիրեր
... և ոչ միայն չսիրեր, այլ կ'ատէ զիս... կը սոսկայ
ինձմէ, ես նորէն պիտի սիրեմ զոյն... քանզի սէրը՝ ար-
ժանիք, պատիւ, ետութիւն, ամեն բան կը խորտակէ
... իմ չղոյնութեամբս միայն այդ սէրն ալ պիտի ան-

հետի... սակայն կ'աւելցնէի, ինչպէս ինչ կերպով
այդ գաղտնեաց թափանցել. ո՛հ, կը խորհիմ թէ ա-
մայի տեղ մը բնակիլն, ամիրտին խորիլն և ազատաց
բարիք ընելն ամենեւին շտանուած բաներ չ'են...
բայց այդչափ գեղեցիկ զգայուն, կրթեալ և մանա-
ւանդ հարուստ ազնիւ մը... մինչեւ սյսօր, մինչեւ
այս սարիքը ո՛չ սիրե՛լ, և ո՛չ սիրուի՛լ...:

« Կարելի է կը սիրէ և կը սիրուի, կը շարունակէի
քանի մը վարկեան ետքը, և այս տխուր գաղափարին
հաստատութիւն գտնելէն դողո՞մուն — ուրեմն ին-
չո՞ւ ընկերութեանց պակասութեանն այդ պիտի գանգա-
ներ... ինչո՞ւ մեր պատած ասան այնչափ երազուն
էր... ինչո՞ւ ձեռքին մասներն այնչափ պօղ և կը
դողային... արդեօք նա ալ զիս կը սիրե՞... քիչ մը
չուտ չ'ըլլա՞ր... ո՛հ, երբէ՛ք, երբէ՛ք... սէրը կայծակի
նման է... սոսկալի արագութեամբ կ'ազդէ ու դատօ-
ղութիւններ կը ջլատէ:

Եւ դեռ կը շարունակէի, սիրելի երուանդ, սիրոյ վրայ
մինչեւ այն օրը սովորած բոլոր դէպքերս յիշել ջանա-
լով, ինքզինքիս նպատաւոր հետեւութիւններ հանել
կը ջանայի... խոտովանելով միանգամայն թէ՛ խիստ
շատ անգամ երեւոյթներն կը խորուրիք... միջոց մը
յոյսը յուսահատութեան տեղի կուտար... սե խոր-
հուրդներէ կը պաշարուէի... յոսեանսութիւնս կը
յազմանակիր... և սեղմած բուռնցքներս անոր բնա-
կած կողմը երկնցնելով:

— Ո՛հ, եթէ զիս չսիրէ... կը գոչելի ակուայներուս
մէջ տեղէն — եթէ զիս չ'սիրէ... պիտի սպաննէ
զիս...:

Եւ ամբողջ մարմինս պաղ քրտինջի մէջ ողողեալ,
— Վա՛յ ինձ, կ'աւելցնէի զլուրս կուրծքիս վրայ

Հախած . ի՞նչ պիտի ըլլայ իմ վիճակս . . . առողջութիւն
քանկելու յոյսով հոս եկայ . և ունեցածս ալ կորուսի .
Յովհաննէս իրաւունք ունէր :

Ահաւասիկ այս խզճալի վիճակին մէջ բոլոր օրն և
ափսոյզ գիշերը երբեմն յուսալով , երբեմն սրտում եւ
տնքուն անյուշի . այնպէս որ առտուն խիստ տկար
և անգոյն էի . սակայն բարոյական զօրութեան ջանքով
բուրներն գացի : Մայիսի առաջին օրը այնչափ
գեղեցիկ և անոյշ էր , ծառերն ու ծաղիկները այնքան
հրապուրիչ էին , որ հոն անցուցած քանի մը ժամերս՝
թէ մարմինս և թէ հոգիս մեծապէս կ'ազդուրեցին . և
չատ մը տրամարանութիւններէ ետքը , հետեւեալ օրը
ապարանքը այցելելու որոշում տուի : Այս որոշման
առթած ուրախութիւնը բացատրելն անկարելի էր .
նորէն պիտի տեսնեմ գայն , կ'ըսէի — անոր պաշտելի
ձայնը նորէն պիտի լսեմ . . . ս'հ , երկինք , այդ ձայնը՝
տոլորական բառեր բաժն առնն որ այնչափ անոյշ է ,
ս'վ գիտէ , ի՞նչ գիւթիչ կ'ըլլայ երբ սիրոյ մեղեդին
երգէ . . . այդ երգը պիտի լսե՞մ ես արդեօք . . . թէ . . .

Այս տեսակ խորհուրդներով գիշերն ալ անցուցի և
առաւօտուն կանուխ բուրները գացի , և առաջները
քեզ խոսած փոքրիկ անտառս դիմելով՝ վայրի մանու-
շակներէ և ուրիշ անուշահոտ ծաղիկներէ պզտիկ փուռջ
մը շինած ուրիշ ճամբէ մը ապարանք հասայ : Իսկն
հազիւ քանի մը քայլ հեռու Բէթրոյին պատահելով ,
քարի մարդը զիս տեսնելուն մօտեցաւ և ուրախ ձայ-
նով մը .

- Պարոն Հարմա , ըսաւ — Մայիսին առաջին օրը
մինակ անցնել սուրբ մեղի :
- Անհանգիստ ընել չ'համարձակեցայ :
- Երբէք . ձեզ տեսնելով միշտ գոհ կ'ըլլանք . .

ներս մտք , ևս գիւղին կողմը պիտի երթամ . . . կար-
ծեմ տիկին ու օրիորդը աւագանին քովն են :

Ենորհակալութիւնս յայտնելով ներս մտայ : Պար-
տէպին անցքերը ծածկող աւագր այնքան նուրբ էր ,
որ ոտնաձայնս հազիւ լուսելուն՝ երբ աւագանին բա-
ւական մօտեցայ , միայն նորատի աղջիկը նմարեցի որ
կռնակը ինծի դառցուցած՝ ակնապիշ՝ աւագանն ցայ-
տօղ ջուրը կը դիտէր . նա խիստ երազուն կ'երեւէր
և ջուրին ձայնն ալ միանալով , գալուստս ամենեւին
չ'լսեց : Ա՛հ , երուանդ , այն վայրկենին զգացածս ի՞նչ
էր չեմ դիտեր . . . սրտիս մէջ անհուն փափաք մը կար
անոր ոտից նետուելով աղաչել թէ իմ վրաս ի՞նչ կը
մտածեր . . . բայց գրեթէ տասը վայրկեան արբու-
թեամբ դայն դիտելէ ետքը . . . պատշաճութիւնը ըզ-
գացման յաղթելով՝ քանի մը քայլ անշուշտ ետ գացի ,
և նոր եկածի նման ոտնաձայնս հանելով յառաջանա-
լուս , մանկամարդ աղջիկը լսեց , և արտօրնօք դառ-
նալով զիս տեսնելուն դէմքը յանկարծական կարմրու-
թիւն մը պատեց և ոտքի ելաւ , բայց անմիջապէս
ժպտելով . — Իարի եկաք , պարոն Հարմա , ըսաւ :

Ձայնը որչափ ալ հաստատուն հանել կը ջանար ,
թեթեւապէս դողդողալը կ'զգայի ես . գրեթէ վազե-
լով անոր մօտեցայ և առջի օրուան պէս միշտ պազ
ձեռքը բռնելով .

— Կ'աղաչեմ , օրիորդ , նստեցէք , ըսի , սրտիս տը-
րուիւմէն իմ ձայնս ալ դողդոջուն :

- Նստաւ . և իմ ոտքի վրայ կենալս տեսնելով ,
- Ի՞նչք ինչո՞ւ չ'էք նստիր , հարցուց միշտ ժըպ-
տուն :

Պատասխան մը տուի , սակայն նոյն վայրկենին այն-
չափ յուզեալ էի . որուն ի՞նչ ըլլալը հիմա չեմ յիշեր . . .

և նոյն նստարանին վրայ քիչ մը հեռուն նստելով
ասին մը լուռ կենային ետքը .

— Տիկին մերաքայրնիդ ո՞ւր է, հարցուցի :

— Հիմա հաս էր, պատասխանեց — բայց ցորկկեն
ետքը աշխատել չ'ախորժելուն, անհրաժեշտ եղող քա-
նի մը անզարխառնեթեանց կարգադրման համար ներս
գնաց :

Նւ յիրաւի՝ այս միջոցին բացւող պատուհանի մը
ձայնը լսուելով . — Բարի լոյս, պարոն Հարմա, բաւ
մօրաբքօ՞ ձայնը — քանի մը վայրկեան ներօղութիւն :

— Ո՛հ, տիկին, պատասխանեցի — ձեզի անշան-
գիստ ընելուս համար ես ներօղութիւն խնդրելու պար-
տաւոր եմ :

— Երբէք, երբէք, ըսաւ ժպտելով — Նուարդ, օ-
ղը քիչ մը զով է, չ'մտիս, եթէ կ'ուզես սպասուհիին
հետ կրկնօց մը զրկեմ :

— Ո՛չ, պատասխանեց նորափ աղջիկը :

— Շատ ազէկ, դուք քիչ մը խօսակցեցէք, ես հի-
մա կուգամ :

Իսկ ես՝ անոր կարելի եղածին չափ ուշ գաղուն,
և մանկամարդ աղջկան հետ առանձին մտալու փափա-
փելով մ'կատեղ, շուարումս ալ տեսնելով երրորդի
մը միջամտութիւնը կ'աղերսէի. և լուռ կենայն ալ
անպատշաճ ըլլալուն, աննշան կամ անպէտ խօսք մը
գտնել ջանացած միջոցիս .

— Պարոն Հարմա, ըսաւ նորափ աղջիկը — երէկ
ինչո՞ւ չ'եկաք :

— Ո՛հ, օրիորդ, պատասխանեցի այս յանկարծա-
կան և անսինկող հարցումէն աւելի շուարած — փա-
փաքեցայ սակայն . . . :

— Անչցա՞ք, հարցուց ժպտուն և խորհրդաւոր
ձայնով .

— Ո՛հ, ոչ . . . :

— Հապա ինչո՞ւ . . . :

— Բուն պատճառը անհանգստութիւնս էր :

— Ըսել է երէկ ամենեւին դուրս չ'եկաք :

— Ելայ, օրիորդ :

— Լերեմն կրնայիք գալ . . . ինչ եւ է, ս՞ր կողմ
գացիք :

— Դեպի բլուրները . . . ա՛հ, ներեցէք, օրիորդ,
աւելցուցի ձախ ձեռքս դտնուող փունջը անոր ներ-
կայացնելով — վայրի ծաղիկներ են, որոնք բլուրնե-
րուն միւս կողմը եղող սիրուն անտառէ մը ժողուեցի
. . . ի՞նչպէս ձեզ նուիրուելու արժանի չեն . . . բայց
կը յուսամ թէ չէք մերժեր :

— Ամենեւին, պարոն Հարմա, պատասխանեց գոհ
դէմքով մը ծաղիկներն առնելով — Ընծայ մը սրչափ
ալ անարժէք բլլայ յարդի է՝ և ինծի համար ծաղիկ-
ներն մեծ արժէք նուրի երէ աւելի սիրելի են . . . անոնց
վրայ աւնեցած սէրս մինչեւ պաշտաման կ'երթայ . . .
ո՛հ, ինչ սիրուն մանուշակներ աւելցուց հստատելով :

— Այդ անտառը տեսա՞՞մ էք :

— Ո՛չ, շատ դուրս չ'ենք ելներ :

— Ո՛հ, օրիորդ, պատասխանեցի աշխոյժիւ —
ձեր պարտեկը միշտ բացառութիւն մ'ըլլալով, այդ
անտառը գմայելի տեղ մ'է . . . այս ծաղիկներէն մի-
լիծններով կան . . . և այնպիսի կանոնով և առատ բու-
սած . . . բնութեան մէկ քմահաճոյքովը՝ այդ պղտիկ
միջոցը, այնքան հազուադիւրս գեղեցիկութիւնն երով
պճնուած է . . . որ զմայլում և սքանչապում միտնալով
մարդս կը դիւթեն . . . եթէ կը հաճիք օր մը միատեղ
երթա՞նք :

— Կ'ընդունեմ, պարոն Հարմա, բնութիւնը այնչափ կը սիրեմ որ կը խոստովանիմ թէ այդ անառք անսնելով մեծ գոհունակութիւն պիտի զգամ:

Առաջարկութիւնս ընդունելն այնչափ ուրախացուց զիս, որ չփոթեցով. — Ո՛հ, որքան բարի էք, մեմը-ռայի:

— Ձեր առաջարկութիւնը ընդունելուս համար, հարցուց ժպտուն:

— Այո, ՚ն...

Մեր աչքերն զիրար փնտռեցին և անմիջապէս խոնարհեցան:

— Հարմա, ըրաւ նորասփ աղջիկը բոլորովին դեղնած:

— Նո՛ւարդ, պատասխանեցի ցած ձայնով և ծունկերուս մէկը գրեթէ գետինը շոյափելով:

— Ահաւասիկ եկայ, պուաց մորաքոյրը սանդուխէն լընելով — ինչո՞ւ մարմարի նման իրարու դէմ կեցեր էք... շիտակցի՞ք... ըսէք նայիմ, պարոն Հարմա, գիւղին մէջ ինչ կայ չկայ:

— Ոչինչ, տիկին, պատասխանեցի հազիւ յուզումըս զսպելու կարօզ — միշտ մահակերպ միայնութիւն, և ես որ առանձնութենէ կ'ախորժիմ և զայն կը փրնտրեմ, ես իսկ այս սեղի ամայութիւնը շափազանց կը գտնեմ:

— Ո՛հ, այո, սոսկալի բան է... բայց դո՛ւ ըլլանք որ ձմեռն ալ հոս չենք. այն ատեն բոլորովին անտանելի կ'ըլլար:

— Ո՛վ գիտէ խեղճ Թեթրօն որչափ կը նեղուի:

— Առաջները այնպէս կ'ըսէր... բայց հետզհետէ վարժուելով հիմա բան մը չգգար. և մեր վրայ ունեցած սէրը այնքան մեծ է, որ այս անձնագոչողութիւնը յանձն կ'առնու:

— Եւ իրաւունք ունի տիկին, պատասխանեցի աշխուժիւ — դուք այնքան բարի էք...

— Ո՛հ, պարոն Հարմա, բաւ ժպտելով — մեզի այնչափ կը գովէք որ երես պիտի ասնենք:

— Քաւ լիցի, տիկին. ճշմարտութիւնը չպահուիր. ճրպղը որչափ ալ ծածկեն միշտ կերելի:

Նորասփ աղջիկը ամենեւին չ'էր խօսեր լուրջ կամք ջրին նայելով այնպիսի անչարժութիւն մ'ունէր, որ եթէ երբեմն կուրծքի յանկարծական ելեւէջներ չունենար, աւելի արձան քան թէ մարդկային էակ պիտի կարծուէր:

— Նուարդ, դուն ինչո՞ւ չես խօսիր, ըսաւ մորաքոյրը:

Մանկամարդ աղջիկը թեթեւապէս ցնցուեցաւ և ժպտիլ ջանալով. — Ձեր խօսքերով կ'ըրօսնում պատասխանեց:

Դեռ շատ մը զրարանութիւններէ ետքը, ընդ հուպ վերասին տեսնուելու խօստամար ցորեկուան մօտ հըրածուչա առի անոնցմէ:

— Պարոն Հարմա, ըսաւ մորաքոյրը մինչև պարտէզին ծայրն ինծի ընկերանալով, ձեր ընկերութիւնը այնքան հաճելի է մեզ որ ամեն ժամ ձեզի ընդունելու պատրաստ ենք ուստի դուք ալ մի քաշուիք:

— Ծնորհակալ եմ, տիկին, պատասխանեցի — միայն ներկեցէք հարցնել թէ Պ... էֆէնտիլի հետ տեսակցելու պատիւը ե՞րբ պիտի ունենամ:

— Դեռ հազիւ չարտի է մը պիտի կրնայ գալ:

— Պիտի սպասեմ, և մինչև նոյն օրը ձեզի գո՛չ ընելու ջանքով, իրեն ներկայացուելու պատուոյն ալ պիտի արժանանամ:

Յետոյ ձեռքի վերջին հրաժեշտով եւ նորասի աղջկան հայելի ակնարկով մը արտոյնաբ հեռացայ :

« — Սիրուած եմ կըսէի ձա՛մբան շատ շուտ քաղելով — սիրուած եմ... զիս կը սիրէ... ա՛հ, հիմա սիրտս պիտի պոյճի... հիմա պիտի խնդրենամ :

Եւ քայլերս աւելի կը շուտնար... գրեթէ կը վազէի :

« — Սիրուած եմ, զիս կը սիրէ, կ'աւելցնէի կամ աւելի ճիշտը կը գոչէի — բան մը կարող չէ զիս անկեց դատել... գուցէ հորը կամքը... բայց եթէ ան ալ ինձի պէս զայն կը սիրէ... կրնա՞յ անոր հակառակիլ :

Սիրելի Երուանդ, նոյն միջոցին զգացածս հասկընալու համար, դուն ալ միեւնոյն դիրքին մէջ գտնուելու ես... բացատրութիւնն անկարելի է... միայն կը խոստովանիմ թէ՛ « ուրախութենէն մարդ երբեմն կը խնդրենայ » աւանդական խօսքերը շատ ալ պարագ չեն :

18.. Մայիս 5

Երէկ հոն չգացի. հոն բսելով ուր տեղի համար ըլլալը գիտես. բայց առտուն կանուխ բլուրներուն կողմը երթալով մինչեւ արեւամուտ հոն նստած, ապաբանքը շրջապատող ծառերն եւ երբեմն նշարաւոր տանիքը դիտելով անցուցի, միասին տարած քիչ մը ուտելիքս շատ դժուարաւ կերայ. առջի օրուան դէպքը

միշտ աչացս առչեւ ներկայ, և հետեւեալ օրը զայն նորէն անսնելու յայտ ու զգացած ուրախութիւնս, ախորժակս բարբաճիլն գուցած էին. բայց զիշերը հանգարս քնացայ և մինչեւ առտու զայս կրաղեցի :

Այսօր հոն հասնելուս պարտեղին մէջ ոչ սք կար, զանգալը քաշեցի և երկու վայրկեան շանցած Ընթրօ երեւցաւ .

— Իարի եկաք, պարոն Հարմա, ըսաւ դուռը բանալով — արկինն ու օրկորդն ալ շիմա պատելու պիտի երթային :

— Ուր են հարցուցի :

— Գլխարկ գնել գային շիմա կուզան, այս տեղ մեծ վարդարանքի պէտք չկայ :

Պարտիզպանիս վերջին խօսքերուն մօրաքոյրը եւ նուարդ ալ ամըր գունէն երեւալով, զիս անսնելէ զգացած գոհունակութեանն ղէմքերուն վրայ նըշմարտեցաւ, և երբ ես շուտ քաղելով իրարու մտանցանք .

— Պարոն Հարմա, ըսաւ մօրաքոյրը ժպտելով — ձեր գալիքը մենք արդէն գուշակած էինք :

— Ինչպէ՞ս, արկին

— Երէկ՝ նուարդի անտառի մը խօսքն ըրեր էք :

— Այո :

— Այսօր նոյն տեղը երթալ անսնելու փոփաքիչն նուարդ ինձի ըսելով՝ երթալու որոշումը տուինք :

— Սակայն աղջիկս, ըսի անոր, պարոն Հարմաի հետ մէկտեղ երթալ որոշեր էք, և առկից զատ մենք ձա՛մբան ալ չենք զիտեր... :

— Ո՛հ, մօրաքոյր, ըսաւ նորասի աղջիկը կարմրելով — այդ անտեղի պատմութեամբ պարոն Հարմա ունայնամիտ պիտի կարծէ՛ մեզի :

— Ե՞ս, օրիորդ, ե՞ս, պատասխանեցի աշխոյժով —
 ե՞ս ձեզի ունայնամիտ կոչեմ: կաղաչեմ, տիկին. ա-
 լելցուցի մօրաքրօջը դառնալով — շարունակեցէք եւ
 ապահով եղիք թէ ինձի համար ձեր խօսքերը ունայն
 ըլլալէ հետո, մէկմէկ անգին զոհարներ են:

— Յիրաւի ես քիչ մը շատաստ եմ, ըսաւ բարի
 կիներ խնդալով — բայց ինչ ընեմ. երբ հաճելի անձի
 մ'ընկերութիւնը վայելեմ՝ չեմ կրնար լեզուս բռնել . . . :

— Սօսեցէք, տիկին, խօսեցէք, պատասխանեցի —
 և ապահով եղիք թէ զիմացնիդ հլու ունկնդիր մը
 կայ:

— Ինչ որ է մեկինք և երթանք այդ սքանչելի ան-
 տառը տեսնել. ճշմարտար, պարոն Հարմա, դուք շատ
 հետաքրքիր մեկն ըլլալու էք. վասն զի մենք ուրիշ
 տարիս ի վեր հոս կառուցանք, սակայն շրջակայները ձեզի
 չափ չենք զիտեր, և ձեր գալը հազիւ ամիս մ'է կար-
 ծեմ:

— Ի՛նչ ընեմ, տիկին, սրտնեղութիւնս փարատելու
 միակ ճաղը պատեղն էր, ուստի ես ալ կրցածիս շափ
 շատ տեղեր տեսնել ուզեցի:

Այս միջոցին արդէն պարտեղէն ելած դէպի բը-
 լուրները տանող ճամբան կը յառաջանայինք, նորատի
 աղջիկը մեր երկուքէն դատ, քանի մը քայլ առջեւէն
 կը քալէր. այն վէս որ շատ անգամ բաւական հեռա-
 նալով կը կենար և մեզ դառնալով ժպտուն դէմքով
 կ'սպասէր. . . և մեր մտանալուն նորէն քալել կ'ըսկը-
 սէր. այս միջոցներուն անոր պաշտելի հասակն ու սի-
 բունն զէմքը զիտ լէ շէի յաղենար. . . փարնոց յարդէ
 հիւսուած ամէւ զլիարկ մը դրած էր, սրուն վրայ չիր
 ուզան չորս շինք գոյն ծաղիկներ կ'երեւէին. Բայց այս
 տղեկ զարու անոր գեղեցկութիւնը աւելի դուրս

ցայտեցնելով՝ զայն յափշտակելու և այդ անգին բե-
 ուիս հետ փախչելով լեռներու, անառններու մէջ ա-
 ներեւութանալու մեծ փափաք մ'ունէի:

Սակայն՝ երբեմն խօսակցելով և երբեմն ալ ամեն
 մէկերնիս իր մտածումներով զբաղած, բլուրներուն
 կատարը հասանք:

— Ո՛հ, Աստուած իմ, ըսաւ մօրաքոյրը — այս
 քնն սքանչելի տեղ է, ա՛հ սա ծովուն գեղեցկու-
 թեանը նայեցէք, սա ծառերուն կանանչները տե-
 սէք. . . . սա մարգագետինն ծաղիկները դիտեցէք. . .
 քիչ մը աստեղ նստինք, պարոն Հարմա, այս դիրքը
 տեսնելէ ետքը, չեմ կարծեր որ ձեր այդ անտառը
 աւելի գեղեցիկ գտնենք:

— Չեմ պնդեր, տիկին, պատասխանեցի անոր
 մօտ խոտին վրայ նստելով — արդէն անոր գեղեցկու-
 թիւնը ասկից տարրեր է:

— Ի՛նչ ալ ըլլայ, այս տեսարանը սքանչելի եւ
 հազուադիւտ է:

— Իրաւունք ունիք:

Մանկամարդ աղջիկը որ մեզմէ քիչ մը հեռու ծա-
 ղիկ կը ժողուէր, այս միջոցին մօտենալով.

— Պարոն Հարմա, հարցուց — այս տեղէ՞ն տեսաք
 մեր տունը:

— Այո՛, օրիորդ, պատասխանեցի:

— Ձեր եկած առջի՞ օրը թէ ետքէն:

— Ոչ, քանի մ'օր վերջը:

— Նուարդ, սա ծաղիկները տուր անգամ մը հո-
 տտեմ, ըսաւ մօրաքոյրը ձեռքը երկնցնելով:

Նորատի աղջիկը փունջը անոր ներկայացուց:

— Ո՛հ, որչափ անուշ կը հոտին:

— Բայց ոչ ձեր պարտկոյաններուն չոփ, պատասխանեցի մարկամարդ աղջկան նայելով՝ որ դիտաւորութիւնս գուշակած թեթեւապէս ժպտեցաւ :

— Ամեն ծաղիկ իր գեղեցկութիւնը ունի, ըսաւ մորաքոյրը — այս փափաթեաները մեր պարտէզը չկան բայց հոգնութիւննիս բաւական առինք, աւելցուց ոտքի ելնելով — երթանք ձեր անտառն ալ տեսնենք :

— Շատ աղէկ, տիկին, պատասխանեցի — միայն թէ զատիվար պիտի իջնենք քիչ մը դժուարութիւն պիտի քաշենք սակայն ճամբան երկայն չ'է :

— Ուրեմն հաճեցէք թեւերնիդ ինծի տալ :

— Ամենայն սիրով, պատասխանեցի թեւս ներկայացնելով — և եթէ օրիորդն հաճի միւսն ալ իր տրամադրութեան տակ է :

— Ոչ, պատասխանեց նա խնդարով — եթէ մէկերնուս ոտքը սոյթքի երեքնիս մկէն կ'իյնանք :

— Կամքը ձերն է :

Քաւորդ ժամ չ'անցած անտառը հասած էինք, և մորաքոյրը մանուշակներու ածուն տեսնելով այնքան սքանչալցաւ որ բարձրիկէ տեղ մը նստելով :

— Ես շատ յոգնած եմ, ըսաւ քրտինքները սրբելով — և այս տեղն ալ այնչափ գեղեցիկ է, որ ժամու մը չափ հոս պիտի նստիմ :

— Բայց մորաքոյր պատասխանեց նորատի աղջիկը — արդէն ժամ մը պիտի վերադառնանք. ցորեկուան ճաշը համար ինծի տրուած պատուէրը դիտէք, եթէ հոս մնանք ուրիշ կողմերը չենք կրնար տեսնել :

— Ուզողք թող երթայ, ըսաւ բարի կ'ինը տեղաւորուելով — ես այս տեղ հանգիստ եմ ուրիշ կողմերն ալ պատեւու համար նորէն կուգանք :

— Ո՛հ, ես այսօր իսկ տեսնելու հետաքրքիր եմ :

— Պարոնին ըսէք, պատասխանեց զիս ցուցնելով :

Այդ առաքինի կնօջ սիրտն այնչափ պարզ և ուղիղ էր, որ մեր երկուքին առանձին շրջագայելուն մէջ ամենեւին անպատեհութիւն մը չտեսնելով՝ խորհածը անկեղծաբար կ'ըսէր :

Աւելորդ է քեզ բացատրել թէ այդ ցանկալի գաղափարը որչափ ուրախացուց զիս. & — Երէկ սիսանք եւ արգիլուելով, այսօր միայն պիտի աւարտենք, կը խորհէի :

Նուարդ մորաքոյրը խօսքերը լսելուն դէմքէն պզտիկ ժպիտ մը անցնելով ինծի նայեցաւ, և րոպէի մը լուութենէ ետքը. — Արդէն պարոնն ալ հոգնած կ'երեւի ըսաւ — մենք ալ կը նստինք :

— Ո՛հ, օրիորդ, պատասխանեցի — ամենեւին հոգնած չեմ, ամեն օր այս ճամբուն երեք չորս պատիկը կը քալեմ. եթէ կը փափաքիք ձեր հրամանաց տակ եմ :

— Ենթահակալ եմ, ըսաւ զլսու թեթեւ և ժպտական շարժումով մը — բայց քանի մը վայրկեան նըստինք. կարելի է մորաքոյրս ալ քիչ մը հոգնութիւնը առնելով մեզ կ'ընկերանայ :

Այս ըսելով մանուշակներուն մէջտեղը նստաւ .

— Հետո մինակ մնալ չ'ուզեր կը խորհէի, և զայն շրջապատող ծաղկանց նայելով. — Այդ ծաղիկները ի՛նչ են անոր գեղեցկութեան, այն ճշմարիտ ծաղկին քով, կ'աւելցնէի :

Այս կերպով քանի մը վայրկեան անցաւ, յորում ես և մորաքոյրը կը խօսակցէինք, և նորատի աղջիկը գետնէն մանուշակներ խլելով, & ապրիմ մեանիմի պէս ջ զանոնք կը փեթտէր. այս բանը տասը տասնը կինգ անգամ կրկնելէ ետքը, յանկարծ ոտքի ելնելով :

— Օն, մորաքոյր, երթանք, ըսաւ :

— Չ'եմ կրնար, ես հոս պիտի նստիմ շատ հոգնած եմ :

— Ուրեմն ներողութիւննիդ խնդրելով զիս առաջ-
նորդելնիդ կաղաչեմ, պարոն Հարմա, ըսաւ ժրպ-
տուն ինծի դառնալով — և ձեր ունենալիք հոգնու-
թեան համար յանցաւորը քիչ մ'ալ դուք էք ... եթէ
այս անտառին վրայ մեզի բան չ'ըսէիք՝ մենք յաւիտ-
եան գիտնալիք չ'ունէինք :

— Ո՛հ, օրհորդ ամեն հոգնութիւն այսպէս ըլլայ,
պատասխանեցի ուրախութեամբ :

— Ուշ չ'մնաք, ըսաւ մորաքոյրը :

— Կէս ժամ չտեւէր, պատասխանեցի :

Եւ քանի մը անգամներ՝ երկուքնիս ալ, ետեւնիս
դառնալով, ձեռքի մնաս բարեաւի և կրկին տեսու-
թեան շարժումներէ ետքը տեսութենէ կորուսինք
զայն :

Ժամանակ մը լուծեամբ քալեցինք բայց գե-
տակին եղերքը հասնելուս նորատի աղջիկը կենալով :

— Ո՛հ, որչափ գեղեցիկ է, ըսաւ — եթէ կը հա-
ձիք քիչ մ'այս տեղ կենանք :

— Նուարդ, պատասխանեցի անոր ձեռքը բռնե-
լով՝ որ առջի անգամուան նման պաղ և դողդոջուն
էր — աւելորդ չ'է՞ հարցնել ինծի թէ ձեր հրաման-
ները կ'ընդունիմ այդ պաշտելի բերնէն ելնօղ
ո՛չ թէ ամեն բաւ, այլ անոնց ամեն մէկ վանկերը,
գրեք ինծի համար պատգամներ են ես ձեր գե-
րին եմ, Նուարդ, հլու և հաւատարիմ գերի մը
որ միայն իր տիրուհւոյն քմահաճոյիցը ծառայելով
անոր համար իր ենն սպաննելով անով միայն ապ-
րելով, անոր այտաքսած օդը շնչելով, և իր ամբողջ
էութիւնը անոր զոհելով միայն երջանիկ պիտի ըլ-
լայ. սակայն չեմ գիտեր թէ պիտի ընդունի՞ք դուք

այդ անձնագրհուծիւնը չ'պիտի՞ մերժէք անոր
ծառայութիւնները իր տիրուհին պաշտելով մի-
այն ապրիլն հնար եղող ստրուկի մը մրմնջած երկիւ-
ղած աղօթքներն, իրենց նպատակին պիտի ծառա-
յե՞ն : Ա՛հ, լուռ կը կենաք. Նուարդ, հաւանու-
թի՛ւն թէ մերժում է ձեր այդ լուծութիւնը ըսէ՛ք
..... յուսամ թէ յուսահատիմ :

Մանկամարդ աղջիկը չպատասխանեց. ձեռքը միշտ
իմ հրատապ ձեռքերուս մէջ դողալով, աչքերը խո-
նարհած, և սիրուն գլուխը քիչ մը դէպ ձախ ծը-
ռած միշտ լուռ կը կենար և միայն երբեմն՝ յան-
կարծական շարժմամբ մը ամբողջ մարմինը կը դող-
դոջար :

— Մերժուելէ այնչափ կը վախնամ որ, շարու-
նակեցի անոր լուծութիւնը տեսնելով — պաշտած հակս
կորսնցնելու գաղափարը այնպէս կը սոսկացնէ զիս
որ կարելի է ինքզինքս խի խաբելով, ձեր այդ լուռ-
թիւնը ինծի նպաստաւոր կը նկատեմ Նուարդ,
աւելցուցի հրով և անոր միշտ պաղ և դողդոջուն
ձեռքը համբուրելով — այո՛, կամ ո՛չ միայն ըսէք
ապրի՛ւ կ'ուզէք թէ մահս :

Վերջին խօսքերուս ազդեցութիւնը այնչափ մեծ
եղաւ, որ նորատի աղջիկը սոսկալի կերպով դեղնե-
ցաւ :

— Մահերնի՞դ, հարցուց ճայնով մը որուն շեշտը
բոլոր կենացս մէջ մոռնալն անկարելի է — ի՞նչ կ'ը-
սէք, լուսինը կրնա՞յ առանց արեգակի գոյութիւն
ունենալ :

Ո՛հ, երուանդ, այդ պատասխանը, այդ զգլխիչ
պատասխանը խենթեցուց զիս ձեռքիս մէջ գտնը-

ուօղ փափուկ մատերը կտարելու աստիճան ուժով սեղմել սկսայ և դետինը ծնրադրելով.

— Նուա՛րդ, պատասխանեցի — այո՛, լուսինն էք դուք. անարատ, մաքուր և մեղմիկ փայլով լոյս մ'էք դուք. արեգական հրատաօ ճառագայթներն ընդունելով, անոնց այրող հանգամանքը զտելով՝ խաղաղ և մեղամաղձոտ լոյս սփռող գունա՛ մ'էք դուք..... թոյլ տուէք ուրեմն ձեզմէ լուսաւորուել..... Ըսէք, իմացուցէք ինձի այդ դաղանիքը, որ ձեզի այդչափ պաշտելի կացուցած է, մի՛ վրանաք գնութիւննիդ թըշուառի մը, որ կենաց նորատեսիլ մէկ շրջանին մէջ մտնելով՝ առանց կարապետի յառաջանալու կարող չ'է..... ո՛հ, ըսէք..... այո՛, վերցուցէք այդ գազառնեաց քօղը որ թափանցիկ չ'ըլլալով ձեզի այ՛չափ լաւ ծածկած է..... Նուարդ, աւելցուցի գլուխս ա՛նոր սաքերուն մօտեցնելով — վերացական էակ մ'էք դուք, եթէ՛ ձեզի չ'պաշտեմ պիտի այլափոխիք և աներեւութանաք:

Երուանդ, չ'եմ գիտեր թէ ուրիշ ինչեր ըսի. սէրըն ու յուզումը զիս կուրցուցած, յիրաւի մտացածին և երկնային էակ մը կ'երեւէր աչքերնուս նա, և յիմարաբար անոր պզտիկ սաքերն համբուրելով.

— Սպաննեցէք զիս, ճզմեցէք գերինիդ, կը մըռմըռայի:

Եթէ այս է սէրը..... եթէ երակներուն մէջ մըտնելով զանոնք տակնուվրայ ընծոյ այդ կրակն է սէրը..... յիրաւի անդիմադրելի զգացում մ'է..... Եօթնագլուխ վիշապն է այն՝ որուն մէկ գլուխը փրցուելուն տեղը ուրիշ եօթը հաս կը բուսնի..... միշտ արծարծուն կրակ մ'է այն, որ իր տաքութեան աստիճանը կամնոյնը կը պահէ կամ բոլորովին կ'ոչնչանայ..... վա-

ուօղ լաւա մ'է այն, որ իր վազած տեղերն ակոսելով անջնջելի հետքեր կը թողու..... ոչ մէկ զօրութիւն կրնայ սիրոյ դիմադրել. անոր դէմամեն փաստ տրամաբանութիւն յ'օդս կը ցնդին. սիրող մը այլ ևս իր գաղափարաց, շարժմանց, մտածմանցը տէրը չ'է..... սէրն է զինքը ղեկավարողը, իր բոլոր գործողութիւնները տնօրինողը..... բացարձակ հրամանատար մ'է, որ աննշան հակառակութիւն մ'իսկ չ'ընդունիր, և իրեզէն, նիւթէ գործիքի մը պէս իր զոհը կը գործածէ, և որ անոր ամենաջնջին հրամաններուն իսկ հպատակած, շատ անգամ ծաղրելի կ'ըլլայ:

Ահաւաստիկ այս էր իմ վիճակս ալ նոյն միջոցին..... ա'լ չ'եմ կրնար շարունակել, Երուանդ, գլուխս կ'այրի..... ուղեզս այնչափ տաքցած է, որ կարծես իր պատեանը ճաթեցնելով դուրս պիտի ցայտէ..... կը սողորիմ և սոսկալի կերպով կը տառապիմ.....

18.. Մայիս 6

Չեմ գիտեր թէ այդ դիրքին մէջ որչափ կեցայ..... այս տեսարանին միակ հանդիսատես՝ ծառերու խըրտուքը և վազող գետակին տւական անոյշ կարկաջը միայն կը բզզային ականջներուս. նոյն միջոցին զգացածս՝ յիրաւի տեսակ մը երկիւղած պաշտում էր չ'էի կեղծեր. այլ նոյն իսկ սրտէս բղխող գրգռութիւնը կ'արտայայտէի, և այդ զգացման զօրութիւնը

այնչափ անհուն էր, որ զայն կորսնցնելու վախով ոտքերուն փարած էի: Հրեշտակն զգաց և դատեց յուղմանս մեծութիւնը և ձեռքերէս մին բռնելով:

— Հարմա, ըսաւ անոյշ ձայնով — սիրելու թոյլտուութիւնը ունիք, բայց չափազանցելու ոչ..... այո՛, պիտի սիրէք և պիտի սիրուիք, սա միակ պայմանաւ որ այդ սէրը հանդարտ և խոհական ըլլալ պէտք է, և սա միշտ ձեր, կամ մեր երկուքին օգտին համար:

— Նուարդ, պատասխանեցի միշտ ծնրադիր եւ ձեռներս դէպ անոր երկարած — հանդարտ և խոհական սէր կը պատուիրէք..... նոյն իսկ միակ պայման կը դնէք զայն բայց գիտե՞ք թէ անկարելին կը խնդրէք. գիտե՞ք թէ կամքի որպիսի անհուն զօրութիւն պէտք է, սրտէս ըզլսելով զայն լեցնել, ետքը դուրս թափօղ զգացումը սանձելու համար..... այո՛, յիրաւի անկարելին կը խնդրէք ինձմէ..... սակայն պիտի հնազանդիմ՝ երբեմն տեղի ունենալիք ակամայ զանցառութեանցս ներօղութիւնը կանխաւ խնդրելով.... և իբր ասպացոյց, աւելցուցի ոտքի ելնելով — եթէ կը փափաքիք անտառին ուրիշ կողմերն ալ այցելելնք, այս անտառին՝ որուն գետակին այս եզերքը իբր նուիրական պաշտատեղի մը նկատելով, հոս ծնրադիր՝ շատ անգամ երկայն փամբ պիտի անցընեմ, ամբողջ էութեամբս հրեշտակի մը պաշտմամբ զբաղած.....:

Առաջարկիս հաւանութեան պատասխան՝ մանկամարդ աղջիկը ոտքի ելաւ, եւ երբ քալել սկսանք.

— Նուարդ, ըսի տխրութեամբ — թեւս չեմ ներկայացնեմ ձեզի, վերքս այնչափ թարմ է, որ կը վախնամ թէ նորէն կ'արունի:

— Տղայ պատասխանեց ժպտուն — փամանակը

զայն կը բուժէ..... դուք միայն հանդարտ ըլլալ ջանացէք:

Բայց ես՝ մանկամարդ աղջկան խօսքերուն բուն իմաստը ըմբռնելու անկարօղ:

— Չեմ կարծեր, ըսի գլխու ժխտական շարժմամբ մը — շատ խոր և մեծ է այն, դիւրաւ չբժշկուիր:

Եւ ասոնք՝ նոյն օրուան մեր խօսակցութեան վերջին բառերը եղան: Խիստ ծանր և լուսթեամբ կը քալէինք և զայն հրեշտակ կոչելով չխաբուելս կարծես ճշդելու համար, նորատի աղջիկը քանի մը քայլ առջեւէն երթալով՝ ինձմէ առաջնորդուելու տեղ, զիս կ'առաջնորդէր. ու ճիշդ իմ գինքը տանելիք տեղերս կը դիմէր, և դաւարեաց վրայ մեր ոտքերուն թեթև խշրտոցը, երբեմն ալ նորատի աղջկան ձեռքը գրտնըօղ հովանոցով՝ աջ ու ձախ ցած թուփերու տըռած հարուածներուն ձայնը, սոխակին և ուրիշ քաղցրերդ թռչնոց առաւօտեան մեղեդիներուն միանալով, զիս աւելի կը յուզէին:

Այս կերպով անտառին ամեն կողմը պտտեցանք և որոշեալ փամանակին մօրաքրօջ քով հասանք, որ նստած տեղին դրից միշտ սիրահար՝ մեծ դժկամակութեամբ զատուեցաւ:

— Ի՞նչպէս, Նուարդ, ուրիշ կողմերն ալ այս կողմին կը նմանի՞ն, հարցուց:

— Ո՛հ, մօրաքոյր, պատասխանեց մանկամարդ աղջիկը մեղամաղձօտ — այնպիսի գեղեցիկ տեղեր կան որ զմայլեցայ մնացի..... մանաւանդ պզտիկ գետակի մը եզերքը այնչափ սքանչելի է..... ուրիշ անգամներ ալ գտնեք հոս:

— Պիտի գտնեք, արդէն ես քեզմէ առաջ կ'ուզեմ շարքի մէկ երկու անգամ մանուշակի այս գեղեցիկ

ածունները տեսնել. եթէ պարսն Հարմա մեզի չընկերանայ կառապանը կամ Բեթրօն կ'առնենք մէկտեղ:

— Ո՛հ, տիկին պատասխանեցի աշխուժիւ — ամեն ժամ, ամեն վայրկեան ձեզի ծառայելու պատրաստ եմ. և նոյն իսկ այդ ծառայութեան համար ուրիշի մը դիմելնիդ ինձի նախատինք պիտի սեպեմ:

— Շատ լաւ, պարոն Հարմա. շնորհակալ ենք ըսաւ մօրաքոյրը ժպտելով — ձեր անձնուիրութենէն օգտիլ պիտի ջանանք..... ուրեմն եթէ կը հաճիք մեկնինք... գիտէք թէ Նուարդի համար առաջին պատուէր ամեն բանի մէջ և մանաւանդ ուտելու և քրնանալու ժամերու ճշգրտահութիւնն է:

Այս ըսելով սոքի ելաւ, թէս անվիջապէս անոր ներկայացուցի:

— Շնորհակալ եմ, ըսաւ ժպտուն — հազիւ չորս օրէ ի վեր զիրար ճանչցանք, բայց կը խոտովանիմ թէ ձեր ընկերութիւնը այնչափ հաճելի է մեզի, որ կարծես տասը տարուան վաղեմի բարեկամներ ենք. սերտուած խօսքեր չեմ ըսեր..... ես և Նուարդ ի բնէ կեղծաւորութիւնը չենք սիրեր.....:

— Եւ այդ բանին համար գովեստի և յարգանաց արժանի էք, տիկին, պատասխանեցի գողունի Նուարդի նայելով՝ որ խոհուն՝ մօրաքրոջը միւս կողմէն կը քայլէր — ձեզի նման ես ալ կեղծաւորութիւնը ատելով, այն տեսակ մարդոց պատահելուս կը գարչիմ անոնցմէ. և այս պժգանքս այնքան մեծ է, որ այդ պիտիներէն ունենալիք ամենամեծ շահերս իսկ, նոյն հակահրանաց կը գոհեմ:

Իրաւունք ունիք, պարոն Հարմա, ուղիղ եւ պարկեշտ բնաւորութեանց՝ սուտն ու կեղծիքը միշտ ատելի են:

Այս տեսակ խօսակցութիւններով կը յառաջանայինք, եւ ես նորատի աղջկան մտածմամբը այնքան զբաղեալ էի, որ ակամայ՝ երբեմն ուշադրութիւնս վրիպելով, մօրաքոյրը հարցումները կրկնելու կը պարտաւորէր. սակայն անկատար կրթութիւն ստացած չըլլալուն, ինչ բանի վրայ խորհիլ գիտնալու հետաքրքիր չեղաւ..... և ծանր ու բաւական խորհելէ ետքը պատասխանելու նշմարելով՝ հետզհետէ խօսակցութիւնը պակտեցուց:

Ակամայ կը խորտովանիմ թէ՛ իմ կողմէս եղող այս տեսակ մը յարգանաց պակասութիւնը ինձի մեծ գոհունակութիւն պատճառեց..... նոյն միջոցին առանձնութեան շատ պէտք ունէի..... բայց երկու կիներէն զատուիլը անկարելի ըլլալուն՝ լուսութեամբ մինակ մնալն կարելի էր, և որ ՚ի գործ կը դնէի. կըզգայի թէ Նուարդ ալ ինձի վիճակակից էր. երկայն արտեւանունքներով սքօղեալ երկնագոյն մեծ աչերը գետին յաւած՝ տխուր և մտածկոտ կերպարանքով մը կը յառաջանար. և այս բանն այնչափ ուշագրաւ էր, որ մօրաքոյրը բաւական զարմանքով պատճառը հարցնելուն, նորատը աղջկը շատ յօգնած ըլլալը պատրուակ բռնելով խօսակցութիւնը չ'երկարեց: Միայն ինձի զարմանալի երևցողը, անոր յանկարձական գոյնի փոփոխումներն էր..... երբեմն կը կարմրէր, բայց աւելի դեղին գոյնը կ'իջևէր անոր պաշտելի դէմքին վրայ, և այս գոյնը երբեմն այնչափ զօրաւոր կը նկարուէր, որ զայն՝ մեղրամոմէ շինուած տեսակ մը շարժուն արձան կը կարծէի: « — Այսչափ դեղնութեան պատճառն ի՞նչ է արդեօք, կը խորհէի, այո՛, շատ յուզուեցաւ, շատ գրգռեցի զայն..... բայց այսչափ դեղնութիւն նորէն անբացատրելի է..... կ'ե

րեւի թէ անոր վերջին հիւանդութենէն մնացած հետք մ'է, և ժամանակով պիտի ջնջուի..... այո՛, պիտանհետի..... սակայն..... :

Երուանդ, այդ սակայնը նոյն իսկ քեզի հաւատալ չ'ուզելուս ինծի կը պահեմ, գիտցիր միայն թէ գըտնուած վիճակիս քու ներկայութիւնդ մեծապէս օգտակար պիտի ըլլայ ինծի..... կ'աղաչեմ խօստումդ կատարէ և շուտ եկուր :

Ներթափեալ նամակը մեր տունը դրկէ..... երբորդ նամակին հազիւ կրցայ պատասխանել, գրել, կարդալ, նոյն իսկ խօսիլ..... բոլոր ասոնք հիմա ինծի անտանելի են..... միայն անոր վրայ կը խորհիմ, եւ կեանքս քեզ պատմելով կ'սփոփիմ... մնաս բարեաւ..... :

18... Մայիս 9

Նոյն օրը տուն հասնելնուս անոնցմէ հրաժեշտ առի, և մէկ երկու օրէն դարձեալ այցելել խօստանալով՝ գատուեցայ :

Այսօր ցորէկէն ետքը հոն գացի. Բեթրօ պարտէզը կ'աշխատէր, և իզոր, անոր հաւատարիմ շունը մօտը պառկած էր. ուշիմ կենդանին, ոտնաձայնս տիրոջմէն առաջ լսելով՝ անմիջապէս ցատկեց ելաւ, և ուրախութեան մուտուքներով քովս եկաւ :

— Բարի լոյս, պարոն Հարմա, ըսաւ պարտիզպանը — կը յուսամ թէ ողջ առողջ էք :

— Փառք Աստուծոյ, աղէկ եմ, պատասխանեցի, դէպ ի տունը գողունի՝ ակնարկ մը նետելով՝ որ մայի երեւոյթ մ'ունէր — դո՛ւք ինչպէս էք :

— Ես ալ ձեզ նման ողջ առողջ եմ, եւ կ'աշխատիմ :

— Ամենէն աղէկ բանն է այդ :

— Երբեմն ոչ..... բայց ինչ որ է մարդ գտնուած վիճակէն գոհ ըլլալով միայն կրնայ հանգիստ ապրիլ : Նորատի աղջկան և մօրաքրոջը ուր ըլլալին հարցնելու համար ունեցած անգիմարտելի փափաքիս հակառակ, պարտիզպանին մօտը նստելով :

— Դուք աշխատեցէք ես ալ սովորիմ, ըսի ժըպտուն :

— Պարտիզպան ըլլալու միտք ունիք :

— Ո՛չ, սակայն ամեն բանէ քիչ շատ տեղեկութիւն ունենալն աղէկ բան է :

— Իրաւունք ունիք :

Պարտիզպանը նորէն աշխատիլ սկսաւ :

— Պ. էֆէնտին ե՞րբ պիտի գայ, հարցուցի :

— Ո՛հ, պարոն, խեղճ մարդը այս տարի շատ կը նեղուի :

— Ինչո՞ւ :

— Ի՞նչ գիտնամ, Բարիզէն հիւր մ'եկեր է, որուն հետ ախրօջա բարեկամութիւնը այնչափ մեծ է, որ ստիպեալ իր զաւկէն հեռու Բերա կը բնակի, ինքը որ ժամ մ'իսկ քովէն հեռանալ չ'ուզեր :

— Բայց հարկաւ այդ մարդուն մեկնելու օրը որոշուած է :

— Կը յուսամ. այս իրիկուն տիկինէն լուր կ'առնենք :

— Ո՞ր տիկինէն, հարցուցի զարմացմամբ :

— Օրիորդին մօրաքոյրէ՞ն :

— Ի՞նչպէս տիկինը հոս չէ՞:

— Ո՛չ. Պ. էֆէնտիէն եկող նամակի վրայ սպասուհւոյն հետ մեկնեցաւ. իրիկուան պիտի վերադառնայ:

— Պատճառ.....:

— Շիտակը ես չեմ գիտեր. բայց օրիորդը գիտնալու է:

— Օրիորդը ուր է, հարցուցի սրտի զօրաւոր բարախումբը և տեսակ մը վախով:

— Վերը սրահն է կարծեմ, ձեզ առաջնորդելու պէտք չ'կայ. արդէն տունին ծակը ծուկը գիտէք, աւելցուց խնդալով — եթէ կ'ուզէք գացէք հարցուցէք:

Հակառակ պատշաճութեան՝ առաջարկութիւնը կրկնել չ'տուի, և Բեթրոյի ցտեսութիւն ըսելով ուղղակի տուն դիմեցի: Այս միջոցին յուզումս բացատրելն անկարելի էր. ամբողջ մարմինս կը դողար..... և երբ սրահ տանող սանդուխէն վեր պիտի ելնէի, սրտիս բարախումբը այնչափ զօրաւոր էր, որ զսպելու համար քիչ մը ժամանակ կենալ պարտաւորեցայ. բայց զայն տեսնելու փափաքս և ուրախութիւնս այնչափ մեծ էր, որ չկրնալով երկայն ատեն սպասել՝ կարելի եղածին չափ հանդարտութիւն ունենալու ջանքով վեր ելայ, և սրահին դրան երկու անգամ մեղմիւ վարկի:

— Մտէք, ըսաւ նորատի աղջկան անոյշ ձայնը:

Գրեթէ արտօրնօք ներս մտնելով, հազիւ երկու երեք քայլ չ'առած կեցայ: Ա՛հ, Երուանդ, թշուառական մ'եմ ես, գոնէ առաջին անգամուան համար խօստումս բռնելով հանդարտ կենալու էի, բայց չ'եմ

կարող, սիրելի բարեկամս, չեմ կրնար..... երբ զայն կը տեսնեմ ամբողջ մարմինս կը սարսփ..... անոր հետ գտնուած բոլոր վայրկեաններս ինծի համար տանջանաց ժամեր են բայց կ'երդնում քեզի թէ իր հիանալի գեղեցկութենէն աւելի՝ անոր բարութիւնը, վրան գտնուող տեսակ մը անբացատրելի հրամայքն է՝ որ զիս գուգուելով կը խենդեցնէ..... և անգամ մը որ այդ փիճակին հասայ, ալ ես իմ անձիս սկըր չ'եմ..... յուզումս սանձելն անկարելի է..... եւ կ'սխիտ՝ թէ չարչարել և թէ չարչարուիլ..... այս՛, Երուանդ, եթէ միայն գեղեցիկ ըլլար, եթէ Աստուած ույդ բանով բաւականանար, դարձեալ պիտի սիրէի զայն, բայց ոչ այսպէս յիմարարար, քանզի գեղը՝ բնածին հանգամանք մը, յատկութիւն մ'է, մինչդեռ բարութիւնն, առաքինութիւնը ետքէն իրացուցուած տեսակ մը կրթութիւն է, որուն նըմայններն շատ հազուադիւրս են: Նուարդ այդ բնութեանը է, և այդ կատարելութիւնը անոր դէմքին եւ վարմանց վրայ այնչափ յայտնի կը ցոլանայ, որ չհրապուրուիլն, չգագուուիլն և ետքէն խենդութիւններ չընելն անկարելի է:

— Ինչո՞ւ կեցաք, հարցուց մանկամարդ աղջիկը ծպտելով:

— Նուարդ, պատասխանեցի — ձեր առջեւ ձեր ներկայութեան, ծնրող իր միայն քալել ներելի է ինծի:

— Հարմա, տուած խօստումնիդ որչափ շուտ մոռցաք, ըսաւ նորատի աղջիկը տեսակ մը յանդիմանող ձայնով:

Բայց հոտ է ահա խնդիրը, Երուանդ. այս խօս-

քերը ըսած ատեն այնպիսի շեշտ մը կը գործածէ..... բառերը արտասանած միջոցին ձայնը այնչափ անուշ է, անոր չարժմանցը մէջ այնչափ կատարելութիւն կայ, որոնց հմայքին դիմադրելու անկարող՝ այրիւ կ'սկսիմ, գոգոսիչ կրակ մը սրտէս բոլոր երակներս լեցուցելով կը կուրծնամ և խենդութիւններ գործել կ'սկսիմ..... այնպէս որ, նոյն միջոցին ալ ինծի ուղղած խոսքերը զիս հանդարտեցնելու տեղ աւելի գոգոսելով:

— Զ'եմ կրնար, Նուարդ, չ'եմ կրնար, պօռացի գտնուած տեղս միշտ ծնրադիր և ձեռքերս մանկամարդ աղջկան երկարած, որ բազմոցին մօտ բազկաթուռի մը մէջ նստած գետին կը նայէր — դուք զիս կը թովէք, կը դիւթէք, կամքս կ'սպաննէք, և ետքը նոյն գօրութեան հպատակիլ կը պատուիրէք..... բայց ոչ թէ պատուիրել, հրամայէք իսկ, չ'եմ կրնար հընազանդիլ. այդ բան իմ կարողութենէս վեր է, ո՛հ, ի սէր Աստուծոյ, մի՛ այդպէս, այդ դիրքով լուծեամբ կենաք և զիս գոգոսէք, վանեցէք ձեր դէմքէն այդ հրապուրիչ բարութիւնը, այդ զբլիւիչ առաքինութիւնը, խոթողաբէմ, հպարտ, պատկառելի երեւցէք ինծի. ոչ թէ սէր, ոչ թէ բորբոքում, հապա վախ ազդեցէք, ինծի..... ո՛հ, անգութ էք, աւելցուցի միշտ ծնրադիր քանի մը քայլ դէպ անոր յառաջանալով — զիս հանդարտեցնելու տեղ աւելի կը գրգռէք..... բայց չ'ք խորհիր թէ գտնուած վիճակս՝ սէրէ կուրցած մարդու մը ինչեր կրնայ գործել տալ: դուք հրեշտակ մ'էք, ուրեմն ամեն բան գիտնալու կարող..... ձեզի համար դադարնիք չկայ. ազատեցէք զիս այս խղճակի վիճակէն, այս արգահատելի կացութենէն. կեղծ ու անհարեկիչ դիմակ մը

հագէք..... կաշկանդեցէք, սպաննեցէք ներսս ծնելով զիս տանջող և այլափոխող այդ հրէշը..... վանեցէք զայն..... և շատ հեռու..... այնքան հեռու..... որ անգամ մ'ալ զիս չ'կրնայ յափշտակել..... ինչո՞ւ խօքերուս կարևորութիւն չ'էք տար..... ինչո՞ւ պաղատանքըս ապարդիւն կը մնան..... շարունակ լուծելու կը պահէք և վիճակս աւելի կը ծանրացնէք..... ըսէ՛ք, պատասխանեցէ՛ք..... ինչո՞ւ կը շարչարէք զիս.....:

— Հարմա, պատասխանեց նորատի աղջիկը ձեռքը սրտին վրայ դնելով — այս տեղ թեւադրիչ մը կայ, որ ձեզի տեսած վայրկեանէս ի վեր զիս ձեր կողմը կը մղէ. ձեր հանդարտելուն համար առաջ տն լուծու է:

Ա՛հ, Երուանդ, այս պատասխանը բոլորովին խենդեցուց զիս, վանդակէ փախչող գազանի մը նման անոր քով սլացայ, և անկէց երկու քայլ հեռու ըսպառնալից դիրքով մը կեցած:

— Նուարդ, ոռնացի:

Նոյն վայրկեանին զիս տաչսրող կրակը այնչափ սոսկակալի էր, որ բերնէս արտաքսած շունչս երկու շըրթունքներուս մորթը խածնելով՝ շատ երկայն ժամանակ ծարաւ մնացողներու պէս բերանս կը պապակէր:

— Ի՛նչ է, Հարմա, հարցուց մանկամարդուհին թոթուուն ձայնով և աչքերը միշտ վար նայելով:

— Կ'սպաննէք զիս, և ի՛նչ ըլլալը կը հարցնէք, շարուկակեցի նոյն ձայնով — ալ բաւական է..... քաղցրութեամբ ընել չուզածնիդ բռնութեամբ ընել պիտի տամ..... պաշտպանեցէք ինքզինքնիդ, ապա թէ ոչ.....:

Նորատի աղջիկը թեւերէս ազատելու շարժում մը փոխ չ'ըրաւ . կարծես կը փորձէր զիս . միայն իր երկնազոյն վճիտ աչքերը իմ աչքերուս յառելով .

— Ինքզինքս պաշտպանել, որո՞ւ, քե՞զ դէմ, Հարմաս, պատասխանեց — զիս պաշտպանելու տեղ, ինձմէ պաշտպանութի՞ւն կը խնդրես .

Ո՛հ, Երուանդ, այս հիւանալի պատասխանը ջլատեց զիս, և ամեն բանի յաղթելով, թեւերս թուլցան և մանկամորդ աղջկան մարմինը կամաց կամաց թողլով, ծնկերս կքեցան, և դէմքս երկու ձեռքերովս ծածկած՝ ազու մը պէս լալով

— Նուարդ, ըսի հանդարտութեամբ — դու նոյն ինքն առաքինութիւնն ես դու նոյն ինքն բազութիւնն ես՝ որ Աստուծոյ կը մտանայ . այս, դու մորդ կոյնն մարմնոյ տակ սքողեալ հրեշտակ մ'ես, որ մեզի դատելու, մեր գործոց համարը անելու համար գերագոյն պորտութեան կոզմէն զրկուած է : Եւ ես, թշուառս, ասիրատս, հաճոյեցի անոր . թշնամանեցի վայն . զիս փորձելով խիստ տկար կը գտնես . քու ամենէն աւելի փնտսած բարոյական պորտութիւնը կը պակտի ինձի . այո՛, Նուարդ, այդ հազուագիւտ բարոյական ոյժը չունիմ ես վասն զի քեզի նման հրեշտակի մը սիրուելու ետքը, ուրիշ աններելի խորհուրդներ տածելն, սիրոյ շնութեան անունը կուտայ :

Եւ արատաւքս աւելի յորգելով .

Այո՛, Նուարդս, շարունակեցի — մեր կեանքը այնչափ ազոտաւ է անարգ արցանկութիւններ այնքան ստորնացուցած են վայն, որ ամեն բան թերի և աներկոյթ դատելու և վճուելու վարձ, մեր որսմանց ամենեւին ուշադրութիւն չենք ըներ, և ահա-

ւասիկ այդ անուշադրութեան հետեւանքը ո՛հ, Աստուած իմ ինչ սոսկալի մեղք . ինչ աններելի յանցանք, հրեշտակ մը նախատել, առաքինութեան դէմ պիղծ խորհուրդներ յղանայ :

Եւ աչու մը պէս միշտ լալագի՛ն՝ հրախաւ հասկատու անոր ծունկերուն դնելով .

— Գթութիւն, Նուարդս, շարունակեցի — գթութիւն եւ ներողութիւն :

— Հարմաս, պատասխանեց նորատի աղջիկը թեւերէս մէկը բռնած — զղջմանդ ճշմարտութիւնը ասպարեցանելու համար, այդ ասլայական վայնասուններդ մէկ կողմ թողլով, ելի՛ր քովս նստէ և հանդարտութեամբ խօսակցի՛նք . նախընթաց օրն իսկ քեզի ըսի թէ՛ ինձի նկատմամբ ատած սէրդ խիստ հանդարտ և խոհական ըլլալու է և սա ոչ թէ պատուէր, հասցա աղաչանք մ'է, որուն համակերպիլ պարտաւոր ես, երբ քեզի բռնմ՝ թէլ այդ յուզող և դոգոտի խօսքերովդ, ներսս այնպիսի բաներ տեղի կ'ունենան, որոնք անուն չ'ունենալուն բացատրութիւնն անկարելի է . միայն կ'զգամ թէ կուրծքիս տակ բան մը կը մաշի . կը տկարանայ և կեանքը ինձմէ կը փախչի և շնուազելու համար ամբողջ բարոյական պորտութիւնս օգնութեան կը կոչեմ :

Մանկամորդ աղջկան խօսքերուն հնազանդելով՝ մօտը եղող ցած աթոռի մը վրայ՝ դերագոյն տանի մ'առջևե դատուող ոճրագ սրճի մը նման, աչքերս վար՝ նստայ սակայն անոր հանդարտեցուցիչ խօսքերէն հետզհետէ սփոփելով, իրեն նայիլ համարձակելուս, ո՛հ, սոսկացի, Երուանդ, և հազիւ կրցայ ցաւալի աղաղակ մը զտել իմ վերջին խօսքերս, դոգոտի շարժումներս, այնպիսի խոր հեռք մը թողած էին ա-

նոր դէմքին վրայ . այնպիսի անուելի դեղնութիւն մը պատած էր զայն , որ մահուան դալուկին ազդեցութեան տակ եղող հոգեվարք մը ազկէց աւելի անարեկիչ դէմք մը չպիտի ունենար :

— Նուարդ , ըսի թեւերս գալարելով — հիւանդ ես դու և պատճառը ես եմ . այս՛ , կը տեսնեմ , կը տառապիս դու , ինծի նման թշուառական մը քեզի կը տանջէ , կամ աւելի ճիշդը՝ ապիրատ յիմա : մ'եմ ես . իմ անձիս , կամքիս տէրը չեմ անդառնալի կերպով կորուսած եմ զայն . և գտնուած վիճակէս դատելով՝ երրորդ հարուած մը կարելի է բուժարժիւն պիտի փչրէ քեզի . ո՛հ , խենդիմը բանդագուշանայ հրեշտակ մը գոհուի . անգին մաքուր կեանք մ'աներեւութանայ ամենեւին , երբէք այս բան չ'է կարելի . գուցէ դեռ ժամանակ կայ զայն փրկելու : Ուրեմն , Նուարդ , մարմնաւորեալ առաքինութիւն , շարունակեցի անոր քով նորէն ծնրագրելով — հրաման տուր ինծի մեկնիլ , հեռանալ այս տունէն , և ո՛չ միայն այս տունէն , հապա այս տեղերէն . երթալ անապատներու մէջ թափառիլ , լեռներու , անտառներու մէջ ապրիլ ու կորուսիլ . անդունդներու մէջ անհետանալ , և վերջապէս պատճառաւս տակնուվրայ եղող տեղ մը չգոյութեամբս հանդարտեցնել . այս՛ , տուր ինծի այս հրամանը , Նուարդ , աւելցուցի նորաօրի ազճկան լուսթիւնը տեսնելով — կ'ազաչեմ , կը սպառախիմ , հանգստութեանդ , և նոյն իսկ կը համարձակիմ ըսել , կենացդ ապահովութեանն համար՝ այս հրամանը տուր ինծի . քանզի այն ալ կ'զգամ թէ՛ քու բացարձակ հրամանդ միայն կրնայ զիս այս տեղէն վանել :

— Մեկնի՞լ կ'ուզես , պատասխանեց մանկամարդուհին դողդոջուն ձայնով — մեկնիլ , երթալ և անգամ մ'ալ չ'երեւալ , և այս բանին համար ինձմէ հըրամա՞ն կ'ուզես . սակայն չե՞ս խորհիր , Հարմա , թէ քու չգոյութիւնդ ի՛նչ ազդեցութիւն պիտի ընէ իմ վրաս . չե՞ս մտածեր այդ առաջարկութիւնն ըրած ատենդ թէ՛ գուցէ այդ հրամանով իմ մահուանս պատգամը պիտի տամ . քեզի սիրելէ և քեզմէ սիրուելէ ետքը՝ առանց այդ սիրոյն ապրիլն կարելի՞ է , մտացու մը հնա՞ր է . ճշմարիտ սիրով մ'անգամ մը արբչուելէ ետքը , զայն անդառնալի կերպով , և սա նոյն իսկ իր ձեռքով վանելու ո՞վ կարող է . իրենց բունէն զատուած վարդի մը տերեւներն կրնա՞ն երկայն ժամանակ գիմանալ . դու ըսէ , Հարմա , այդպիսի առաջարկ մը կ'ընդունուի՞ :

Երուանդ , նոյն վայրկեանին սիրտս յօշոտող , զայն կրծող վիշաք այնչափ մեծ էր , որ բուժարժիւն պատգամ ազու սրցունքներէ ցամքած աչքերով , և մանկամարդ ազճկան վերջին խօսքերուն սակ ընկճուած , զաւարարներուս , մտածմանցս թելը կորուսած , անդառնալով մարմնոյ մը , մտի սկիւրներու դիզուած կոյտի մը պէս մնացած էի :

— Չե՞ս պատասխաներ , Հարմա , յուելցուց նորաօրի ազճիկը — անիրա՞ւ կը գտնես զիս :

— Ե՛ս քու խօսքերդ անիրաւ գտնեմ , բա՛ն հագիս լսելի ձայնով մը — ես գտնեմք դատելու կարօ՞ղ եմ :

Սոսկալի գլխացաւ մը նամակս կիսատ թողուլ կ'ստիպէ զիս . շուտ եկուր և մտիթարէ զիս , սիրելի Երուանդս . մինակ մի՛ թողուր բարեկամիդ՝ որ Երոսի սրբէն մահացու վէրք մ'ստացած կը տանջուի ու կը հեծէ :

18... Մայիս 12

Նամակդ ստացայ. երկու երեք օրէն քեզի տեսնելու ուրախութիւնը մեծապէս սիրտեց զիս արդէն վերջին նամակս պիտի ըլլար աս. առողջութիւնս եւ ետեւի գառազութիւնս այնչափ խանգարեալ է, որ ոչ թէ գրիչ բռնեցու, զայն տեսնելու փափաք չունիմ. կեսանքս թալթալին խորտակեալ է. ամեն բանէ պէտքանք կ'ըլլամ, ետեւի է ինծի. միայն անոր եւ ետքը քու մտածումովդ կը միտիտարուիմ. դաք երկուքդ կործես զիս կենաց կապով թելերն էք:

Նոյն օրը՝ այն վիճակս չեմ գիտեր որչա՞մ տեսեց, երբեմնակի ցնցումներ զիս կը դողացնէին. ամենեւին Նուարդի չէի նայեր, բայց կ'զգայի թէ նա ա՛լ ինծի վիճակակից՝ տիրութեամբ կը խորհէր. իրենց մօրը մահուան դողալին զէմ՝ արցունքներն սպառելով նոտած երկու եզրայրներու կը նմանէինք, որորնք ո՛չ միայն սիրելիներն կորսնցնելուս կը ցուին, այլ խորհելով թէ աշխարհի մէջ որր ետանձին պիտի մնան, կենաց պայքարին վտանդները նշմարելով կը փախնան:

Յանկարծ ձիերու ստրի տրտիւն մը, կառքի մը թաւալման ձայնը, եւ պարտէզին դռան առջեւ կենալը ըտեւելով երկու քնիս մէկտեղ գլուխնիս վեր առնիք, նորատի աղջիկը բաւական գծուարութեամբ պատահանին մտանալով, վայրկեան մը նայելէ ետքը.

— Մօրաքոյրս..... ա՛հ, հայրս ալ մէկտեղ է, ը-

տաւ գրեթէ ուրախութեամբ — բայց իրկուան պիտի գային. փամանակը այսչափ շո՞ւտ անցեր է:

— Նուարդ, հարցուցի վարանումով, մեկնի՞մ թէ կենամ.

— Կեցէք, պատասխանեց կարմրելով — պարտականութեանցս գիտակցութիւնը հայրս ինծի աղէկ սորվեցուցած ըլլալուն՝ ըրածներուս գիտազութիւն չ'ընէր:

— Եւ իրաւունք ունի, հայրդ, Նուարդս, պատասխանեցի — դու ամեն կերպով կատարեալ աղջիկ մ'ես:

Նորատի աղջկան խօսքերէն համարձակութիւն ստանալով, մեծ հետաքրքրութեամբ կ'սպասէի՝ տեսնել այդ անձը, որ այսպիսի կատարեալ զաւակ կըրթելու կարողութիւն ու գիտակցութիւնն ունէր:

Երկու վայրկեան ետքը սրահին դուռը բացուելով՝ նախ մօրաքոյրը եւ յետոյ Պ. * * Կֆէնարի սեմին վրայ երեւցան:

Ձիս հոն տեսնելուն անոնց դիմաց վրայ զարմացման կամ կասկածի նման բան մը չ'երեցաւ. միայն մօրաքրօ՞ղ դէմքին վրայ ուրախութեան թեթեւ ժըպիտ մը տեսնուեցաւ, որ զիս աւելի քաջալերելով՝ դէպ ի անոնց քանի մը քայլ յառաջացայ, մինչդեռ Նուարդ նախ հօրը եւ ետքը մօրաքրօ՞ղը գիրկը նետուելով, համբուրբխառն բարի եկաքներ կը փոխանակէին. որմէ անմիջապէս ետքը զիս ալ Պ. * * Կֆէնարի ներկայացուցին:

Ի՞նչ մ'առաջ տեղի ունեցած դէպքերէն՝ յանցաւորութիւնս ճակատս վրայ դրօշմուած ըլլայի պէս, չէի կրնար համարձակ անոր նայիլ. բայց կ'զգայի թէ անոր աչքերը ուշադրութեամբ զիս կը զննէին.

— Պարոն, ըսաւ քանի մը սովորական խօսքերու փոխանակումէն ետքը ու մօրաքայրը ցուցնելով — տիկինը շատ խօսեցաւ ինձի ձեր վրայ, թէ խիստ համակրելի անձնաւորութիւն մ'ըլլալով՝ իրենց գալէն Կի վեր անոնց երբեմն հաճելի ժամեր անցնել տուեր էք, ուստի իմ շնորհակալութիւնս ալ ընդունելնիդ կը խնդրեմ. քանզի անոնց ուրախութիւնը իմս կը սեպուի:

— Էֆէնտի, պատասխանեցի սրտատրտի — չ'եմ գիտեր թէ ո՞վ որու շնորհակալութիւն կը պարտի. քանզի անհաւատալի ընդունելութիւն և հազուագիւտ ընկերութիւն մը գոայ այսպիսի տեղ մը՝ որուն քնակիչները գրեթէ վայրենիներ են,

Այս խօսակցութեան միջոցին սրահին մէջտեղն էինք. և ես Նուարդի հօրը ամեն շարժումները մեծ ուշադրութեամբ դիտելուս համար, երբ պատուհանի մը մօտենալով նստանք՝ նշմարեցի որ իր աղջկան դէմքը քիչ մը ժամանակ մեծ ուշադրութեամբ դիտել ետքը, անոր դէմքին վրայ բուռն մտառանջութիւն մը նկարուեցաւ. և այս բան հետզհետէ աւել նայով, քանի մ'անհանգիստ շարժումներէ յետոյ.

— Նուարդ, բոաւ անոյշ ձայնով և նորատի աղջկան քով երթալով — հիւսնդ ես:

— Ամենեւին, հայր, պատասխանեց մանկամարդ աղջիկի ժպտելով — եթէ հիւանդ ալ ըլլայի, ձեզի տեսնելուս շուտ պիտի ապէկնայի:

Մինչդեռ Նուարդ այս տղահասակ պատասխանը կուտար, ես կը խորհէի՝ թէ հակառակ մեր սիրալիր ծանօթութեան, վերջապէս օտարական մ'ըլլալուս, իմ ներկայութեանս՝ աղջկանը ըրած այդ հար-

ցումը անտեղի էր. և Նուարդի պատասխանն ալ իմ գաղափարս կը ճշդէր:

Դեռ կէս ժամու չափ բուճ խօսակցութենէ ետքը, յորում Պ. * * էֆէնտիի միշտ ուշադրութեամբ զին գննելը ու ինձմէ քննուիլը կը շարունակուէր, իմ ներկայութիւնս աւելորդ սեպելով հրաժեշտ առի:

— Կը յուսանք թէ մեզի չ'էք մոռնար, ըսին հայրըն ու մօրաքայրը — գիտէք թէ ձեր ընկերութեանէն շատ ակորժեղնուս, յաճախակի այցելութիւններնիդ մեզի գոհ պիտի ընեն:

Երուանդ, նորէն կը կրկնեմ. այս մարդը գաղտնալից մէկը կ'երևի ինձ. գուցէ օր մ'ամեն բան իմանամ:

Հարմախ նամակները հոս կը վերջանան. Երուանդ իր խօստմանը համեմատ, երկու երեք օր ետքը իր բարեկամին գտնուած Պ. գիւղը երթալով՝ Հարմախ քանի մ'տնգամներ յիշած ընկերօր Յովհաննէսին դրած նամակներէն, պատմութեան ցաւալի մնացորդը կ'իմացուէր:

18... Մայիս 18

Միրելի բարեկամ

Հոս հասած օրէս ի վեր դեռ գիշեր մը հանգիտա չքնացայ, քանզի խեղճ բարեկամնիս ոչ կը քնանայ և ոչ ալ կը թողու որ քնանամ. խենդէ մեծ տարբե- րութիւն չ'ունի: Նուարդի համար ունեցած սիրոյն պատմութեան քանի մը մասերուն տեղեակ ես. նո- րաւի ազճկան վերջին հիւանդութիւնը, մեզի պէս ամուլը Բերայի ալ ծանօթ էր. սա միայն չէինք գի- տեր՝ թէ այդ հիւանդութիւնը անբուժելի և արագ- ընթաց հիւժախտ է եղեր, որուն՝ սէրը ամենամլա- սակար թշնամին է. այժիկը դեռ քանի մ'ամիս ապ- րեր դուցէ, ստիպն Հարմաի պատճառած յուզում- ներն, անոր հոշածին նման, յիրաւի պաշտելի այդ էակին վսիւճանը յուժացուցած և սոսկալի օխտը անմիջապէս զայն զգետնած է. արդէն զայն ճանչ- նալուք. անոր չքնագութիւնն ու ազգած հմայքը գրելը աւելորդ է. բայց զայն իր հիւանդի անկող- նոյն մէջ տեսնելով, ամենակարծր սիրտ մ'իսկ կա- րող չ'է հեծկլտալով արտասուելը զսպել. ո՛հ, ցա- ւալի, տխուր բան է. Հարմա օրուան քսան ժամը ա- նոր սնարին քով կ'անցնէ. այս թոյլտութիւնը ա- նոր տրուեցաւ, և ինչպէսը ուրիշ նամակաւ մը կը կը գրեմ:

18... Մայիս 25

Նուարդի միճակը երթալով կը տկարանայ. բը- ժիշկները այսօր խորհրդակցութիւն մ'ալ պիտի ը- նեն. բայց մի կարծեր թէ անոր կեանքը փրկելու համար, այդ հազուագիւտ և օրինակելի կեանքը դա- տապարտեալ է. այդ մասին՝ նորաւի ազճկան իր հօրը հետ ունեցած քանի մը խօսքերէն առաջ, բա- ցատրեմ թէ ինչպէս Հարմա միշտ անոր քով կը գըտ- նուի:

Հոն հասնելէս օր մ'առաջ արդէն Նուարդ հի- ւանդացած եւ արագաբար ծանրանալ սկսած էր. մինչդեռ Հարմա ալ սոսկալի կերպով նիշար և դեղ- նած միայն կամքի զօրութեամբ անկողին չ'էր սյու- կած:

— Ա՛հ, Հարմա, ըսի զայն տեսնելուս — ի՞նչ վի- ճակ է այդ. ինչո՞ւ ինքզինքդ դարմանելու տեղ, տկարութիւնդ աւելի կը ծանրացնես:

— Երուանդ, պատասխանեց դառնապէս ժպտե- րով — իցիւ թէ քանի մ'օր առաջ Ասատուածային գը- թութեամբ կամ քմահաճոյքով մը՝ մեռած լինցած ԸԱ՛յի:

— Ինչո՞ւ հարցուցի, զարմացմամբ,

— Ինչո՞ւ..... այո՛, պէտք է գիտնաս այդ ին- չուն... քանզի սկիզբը գիտցուր, վերջին ալ կրնայ ծանօթանալ. Պ. * * էֆէնտին հրաւերէն քաջալեր- ուելով՝ քեզի գրած վերջին նամակիս հետեւեալ օրը

հոն գացի. պարտէզը հեռուէն տեսնելուս, կրծօղ նախազգացում մը ինձի կ'իմացնէր թէ՛ բարի լուրեր չպիտի առնէի եւ չէի խաբուած դրան առջեւ համենելուս Բեթրօ դուրս կ'ելնէր. պարտիզպանին դէմքը այնչափ ախուր էր, որ գրեթէ վախով հարցուցի թէ ո՞ր կ'երթար:

« — Բժիշկի բերելու համար Բերա կ'երթամ, պատասխանեց:

« Այս պատասխանէն բոլորովին դողահար:

« — Որո՞ւ համար, հարցուցի սրտաարփի:

« — Օրիորդին համար:

« — Ի՞նչպէս..... կահազեցի — օրի.....որդը հիւանդ է:

« — Այո՛ պէտք է որ շուտ երթամ վեր ելէք:

« Խենդի պէս վեր սլանալով՝ սրահ համենելուս՝ նորասի աղջկան հայրը բազկաթռի մը մէջ նստած տեսայ. այնչափ մտազրազ էր որ հազիւ երկու երեք քայլ հեռաւորութեան ոտնաձայն լսելով գլուխը վեր առաւ:

« — Ի՞նչք էք, պարոն Հարմա, ըսաւ ոտքի ելնելով և իմ գալտեսանս կ'սպասերի պէս ձայնով մը:

« — Այո, պատասխանեցի մեզմիւ:

« — Նստեցէք:

« Հնազանդեցայ. քանի մը վայրկեան անցաւ, յորում աւելորդ է քեզի բացատրել թէ Նուարդի վրայ լուր առնելու համար ունեցած փափաքս որչափ մեծ էր. սակայն ինքզինքս զսպելով հանդարտ երեւիլ կը ջանայի. վերջապէս ինձի դարի մը չափ երեւցող քառօրդ մը լուսթեան, ետքը:

« — Պարոն Հարմա, ըսաւ ծանր և խորհրդաւոր ձայնով մը — ձեզի ընելիք խօսքերս մեծ զարմանք պիտի պատճառեն, բայց երբ դադոնիքի մը փոքր մէկ մասէն տեղեկութիւն առնէք, կացութեանս դժուարութիւնը տեսնելով՝ այդ զարմացումիդ կարեկցութեան պիտի փոխուի:

« — Էջֆէնտի, պատասխանեցի, խոնարհութիւն մը ընելով — հակառակ մեր կարճատեւ տեսակցութեան ձեր անձին վրայ ունեցած յարգանքս այնչափ մեծ է, որ ամեն խօսքերնուդ առանց կշռուելու չըսուելուն ապահով՝ ամենեւին չպիտի զարմանամ:

« Նուարդի հայրը գլխի շնորհակալեաց շարժումէ մը ետքը շարունակեց. — Իմ վրաս անկէք մը կը ծանրանայ, բայց որու կողմէն զայն շարժի գիտնաք. կինս առաջին զոհը եղաւ, իսկ աղջիկս ա՛ն, պարոն..... ակամայ կը տկարանամ..... այո՛, աղջիկս ալ երկրորդ զոհը պիտի ըլլայ:

« Երեւակայէ, Երուանդ, վիճակս որչափ սոսկալի էր, հեռաւոր օտարական մը իսկ ըլլայի, այդ հօր՝ իր ամենասիրելի և մէկհատիկ աղջկան նկատմամբ ըսած խօսքերն զիս պիտի յուզէին. ուրեմն կարելի՞ է բացատրել թէ ինչ կ'զգայի ես որ այդ թանկագին կեանքին մէկ ժամուսն համար ամբողջ էութիւնս զոհելու պատրաստ էի. կարծես սիրտս տեղէն խլուելով եկաւ կոկորդս միտուեցաւ, և տեսակ մը անբացատրելի մալուսի հանելով, բոլոր մարմինս ցնցուիլ ու սլըրկուիլ սկսաւ:

« — Սօսքերուս վրանիդ ընելիք աղքեցութիւնը արդէն գիտէի, շարունակեց — աղջիկս ամեն բան ըսաւ ինձի, և նոյն իսկ աւելին ալ: Հարուստ մարդու մը զօրութիւնը ու աղքեցութիւնը ինչ բանի որ

փարօզ է՝ ամենն ալ ի գործ դրի այս դժբաղթութեան
 առջևն առնելու համար, սակայն ամեն բան ի դե-
 բեւ ելաւ. Աստուծոյ բարկութիւնը դուրսօղը հան-
 գիստ չունենար. անիծեալը միշտ պիտի հալածուի,
 և բուրախիքը՝ իր ամենասիրելիներուն զոհօրթը տես-
 նելով տանջուի, այս, պարոն Հարմա, իմ և ձեր սիրած
 նուարդը մահուան և արագընթաց մահուան մը դա-
 տապարտեալ է. հիւանդութիւնն անբուժելի ըլլալէ
 դաս, ստաջինն ու վերջինը ըլլալով ձեզի համար ըզ-
 դացած սէրը վերջին հարուածը եղած է, և գիտցէք
 որ այս վտանգէն ալ դերձ մնալու համար ամեն ջանք
 անօգուտ եղաւ..... Հոգեվարքի մը հօրը կողմէն ցոյց
 արուօղ այս պող արիւնը գուցէ զարմանալի կ'երևի
 ձեզ, սակայն քսան տարիէ ՚ի վեր այնչափ լացի, որ
 սյլիս աչքերս ցամբեցան:

« Երուանդ, նոյն միջոցին Աստուծոյ կ'ողաչէի որ
 առաջ իմ կեանքս առնէր. « Երուարդ արագընթաց
 մահուան մը դատապարտեալ է » խօսքը միշտ ական-
 ջլիս կը բզկար ու խենդեանալ կը կարծէի. սէրն ու
 ցաւը այնպէս մը իրար փարած զիս կը տանջէին, որ
 կ'զգայի թէ տեղի տալու շատ հեռու չէր:

« — Արդ, պարոն Հարմա, վերջացուց — ալջկանս
 վերջին թաղմալից վայրկեաններն կարելի եղածին
 չափ մեղմանցնելու համար, ամեն փափաքներն կա-
 տարելու եմ, ուստի կ'ողաչեմ ձեզի որ կրցածնուդ
 չափ շատ զոյն տեսնել գար:

Այս խօսքերուն Հարմա պատասխանած էր որ՝ ե-
 թէ նոյն թոյլատուութիւնը իրեն չարուէր, զայն ու-
 նենալու համար ամեն ջանք ի գործ պիտի դնէր.
 « Ետեակ մը միտիմ արութիւն է այդ ինձի համար ը-
 սած էր. վշտախառն միտիմարութիւն մը. բայց այդ

պաշտելի կեանքին կորուստը ս'հ, ստեղծութեան է:

Ահաւասիկ այս պատճառաւ մեր թշուառ բարե-
 կամը նորաօր պղծկան սենեակէն գրեթէ դուրս չել-
 լեր. հիւանդապահի դժուարին պաշտօնը յանձն ա-
 ռած՝ իր պաշտելի հիւանդին աչքերուն նայումքէն
 ամեն ուզածներն գուշակելով, զայն առանց հոգնեց-
 նելու փափաքները կը կատարէ. բոլոր գիշերը եւ
 ամբողջ օրուան երեք քսուորդը նորաօր պղծկան
 սնարին մօտ աթուռի մը վրայ կ'անցնէ և հիւանդին
 ձեռքերէն մէկը միշտ իր ձեռաց մէջ ունենալով. ա-
 նոր աչքերէն քունը բուրբոսին փախած է. նուարդի
 գործածած գաւաթն ու սնակները ինքն ալ կը գոր-
 ծածէ. անոր աւելցուքներն կուտէ ու կը խմէ:

— Հարմա, ըսի առջի օր — այդ ըրածդ խեն-
 դութիւնն է:

— Արդէն ի՞նչ եմ, պատասխանեց գառն ժպիտով:

— Այդ կերպով ստեղծի հիւանդութիւնը քեզի
 ալ կը փոխանցի:

— Իմ ուզածս ալ այդ է:

— Բայց մայրդ, հայրդ, քոյրերդ.....:

— Այո՛, հայրս, մայրս, քոյրերս..... աւճղ կզգամ
 թէ ինձի համար պիտի առաւապին..... սակայն իմ ար-
 ցունքներուս քով անոնց թափելիքը ոչինչ է:

Հարմաի անձնագոհութենէն նորաօր ալջկիը այն-
 պիտի մեծ գոհունակութիւն կզգայ, որ միշտ անոր
 դալկացեալ դէմքին վրայ, ձմեռուան արեւի նման
 պող՝ ուրախութեան ժպիտ մը կը փայլի:

— Պարոն Երուանդ, ըսաւ ինձի օր դժուա-
 րու խօսելով — Հարմա շատ անգամ ձեր վրայ խօ-
 սեցաւ ինձի. կը տեսնեմ որ ընտրութեանը մէջ չ'է
 խարուեր:

Այդ ձայնը հակառակ խեղդուկ ըլլալուն, Հարմայի ըսածին նման, չգիտեմ որպիսի անուշ և յուզիչ շեշտ մ'ունէր, որ արտասուքս մեծ դժուարութեամբ զսպելով:

— Ո՛հ, օրիորդ, պատասխանեցի — դուք այնքան բարի էք, այնքան առաքինի, որ ձեզի շրջապատողներուն պակասութիւններն ամենեւին չէք տեսներ:

* * *

Երէկ օդը շատ տաք ըլլալուն, հիւանդին սենեկին դուռը բաց թողած էին. հոն հասնելուս Հարմա բացակայ էր, և գետինը խիստ թաւուտ օթոցով ծածկուած՝ քաջօրին սանաձայնը չէր լսուեր. այնպէս որ նուարդի հայրը կանակը դռան և իր աղջկան դէմքըն ալ ծածկած, հիւանդին մօտ նստուկ կը խօսակցէին. զիս չտեսնելուն համար, զանոնք ընդմիջել չուզելով քաջուելու վայրկեանիս, Հարմաի անունը լսելուս կեցայ, և հետեւեալ գաղտնեաց ակամայ վկայ մ'եղայ:

« — Հայր, կ'ըսէր նորատի աղջիկը — դու մարդոց, հայրերուն ամենէն բարին ես, և քեզի նման հօր մը դաւակն ըլլալս մեծ պարծանք է ինձի. ժամանակաւ յանցանք մը գործեր ես. ինչպէս քեզի ըրի, նոյն օրը պատահմամբ քովի սենեակը գտնուելուս ամեն բան իմացայ, ու իմ պարտքս կատարեցի:

« — Ի՛նչ ընել կ'ուզես, հարցուց հայրը ցաւախառն զարմացմամբ ու դողդոջուն ձայնով:

« — Երբ զայն տեսնես ինքը քեզի կը պատմէ..... շատ խօսելու կարողութիւն չ'ունիմ..... գիտեմ թէ վախճանս մօտ է..... ուստի այս վայրկեանին խօսք

տուր ինձի, որ զայն գտնելով՝ իմ վրաս ունեցած ամբողջ սէրդ, կը հա՛սկնաս, ամբողջ սէրդ, անոր նուիրես և զայն երջանիկ ընես:

« — Կը խոստանամ, պատասխանեց թշուառ մարդը արտասուայոյզ ձայնով և գրեթէ հեծկտանօք:

« — Ձեռքդ տուր որ համբուրեմ, ըսաւ հիւանդը: Եւ երկայն ժամանակ զայն իր շրթանցը վրայ պահելէ ետքը:

« — Սիրելի Հայր, շարունակեց — երջանկութիւնս շատ կարճատեւ եղաւ. բայց կենացս այն միակ սէրն սյնչափ դո՛հունակութիւն կը պատճառէ ինձի, որ անկից օրօրուելով մեռնելէն՝ գրեթէ ուրախութիւն կ'զգամ.....: Ուրիշ ըսելիք չունիմ..... Հարման կանչել տուր:

Հարմա քանի մը վայրկեանէն եկաւ. հիւանդը զայն տեսնելուն՝ հակառակ սոսկալի հիւանդութեան անհաւատալի յառաջդիմութեան՝ դեռ պաշտելի դէմքին վրայ, երկնային ուրախութեան ժպիտ մը վայլեցաւ: Երիտասարդը անմիջապէս անկողնոյն մօտ վազելով ծնրադրեց, և նորատի աղջկան ձեռքերն ու ետքը իրեն ներկայացուցած ճակատը համբուրելով:

— Ի՞նչպէս, նուարդս, քիչ մ'աղէկ ես, հարցուց:

— Քանի որ դուն քովս ես, պատասխանեց թըշուառուհին — կենացս երջանիկ ժամերը ատոնք են:

Դեռ ասոնց նման շատ մը սիրտ տրիւնօղ խօսքեր, Յովհաննէս, որոնք զանց կառնեմ քեզի ալ չըտխրեցնելու համար, մօտ օրէն դարձեալ կը գրեմ միայն, Հարմայի ըսածին նման, ապահով եմ թէ այս մարդուն կենացը մէջ սոսկալի գաղտնիք մը կայ:

18. Մայիս 30

Կենացը նման հանդարտ հոգեվարքէ մը ետքը Նուարդ մեռաւ . եւ Հարմա խենդենալով յիմարանոց փոխադրուեցաւ : Առաւօտուն հիւանդը դեռ կ'ապրէր . իր փափաքին համեմատ անկողինը պատուհանին մտա դրած էին .

« — Կուզեմ տեսնել այն անկողնուր առաջին անգամ զիրար սիրեցինք » ըսած էր :

Յետոյ անկողնոյն մէկ կողմը ծնրադիր սիրելւոյն՝ և միւս կողմը ցած աթոռի մը վրայ ինկած հօրը դառնալով .

— Ձեռքերս բռնեցէք, ըսաւ զանոնք անոնց երկընցնելով :

Հարմա կուլար, և սառելու մտա մարդոց նման ակռաները իրարու կը զարնուէին :

— Հարմա, շարունակեց թոյլ տուր որ առաջնութիւնը հօրս տամ..... քանզի նա քեզմէ առաջ կենացըս տէրն է այո՛, հայր, ըսաւ իրստ տկար ձայնով, և գլուխը քիչ մը անոր կողմ դառցնել ջանալով — երջանկութեանս մեծ մասը, և դրեթէ ամենքը քեզի կը պարտւի..... երբէք օր մը տիրելու և քեզմէ դժգոհելու պատճառ չ'սուիր ինձի..... և սա ոչ թէ հարստութեան զօրութեամբ..... այլ միայն քու բնածին բարութեամբ..... այո, բացարձակապէս քու բարութեամբը երջանիկ ապրեցուցիր զիս, և սիրելի մօրաքոյրս ալ քեզմէ օրինակ առնելով՝ մօրս պակասութիւնը անզգալի ընել տուիք . կ'օրհնեմ քեզ, հայր

իմ, և կ'աղաչեմ Աստուծոյ, որ զիս իբր վերջին զոհ ընդունելով, իմ տեղս « միւս » ճիշդ ինձի նման սիրելու և երջանկացնելու կամք և քաջատրտութիւն տայ քեզի Եւ դու, Հարմա, շարունակեց ձայնը հետզհետէ տկարանալով — կենացս վերջին ժամերը, աշխարհի ամենաերջանիկ և անոյշ տղա սրութեամբ մը անցնելուս պատճառն ըլլալուդ համար շնորհակալ եմ, և այդ քաղցր տեսողութեամբ ալ ինքզինքս մահուան թեւերուն պիտի յանձնեմ :

Այս վերջին խօսքերն Հարմայի վրայ այնպիսի զօրաւոր ազդեցութիւն մը ունեցան որ, — ո՛չ, պոսաց, ո՛չ, դու չպիտի մեռնիս, պիտի ապրիս..... և մեկտեղ դեռ շատ երջանիկ ժամեր պիտի անցնենք :

— Սիրելի Հարմա, իզուր մի հօգեիր և զիս մը խիթարել ջանար, պատասխանեց նորաօտի ազլիկը — հիւանդութեանս անբուժելի ըլլալը գիտեմ և արդէն ներկայ բժիշկ էֆլէնտին ալ իր լուսթեամբ զայն կը հաստատէ ուստի թոյլ տուր որ շարունակեմ..... կարելի է չկրնամ ամեն բան ըսել..... :

Եւ քանի մը վայրկեան լուսթենէ ետքը, յորում հեծկլտանոց և ողբի ձայներ միայն կը լսուէին, թըլուառուհին վերջին ոյժ մ'առնելով .

— Հարմա, շարունակեց — իմ մահէս ետքը կուզեմ որ յիշատակս ալ սիրես..... այո՛, յիշատակս ան ջնջելի և միշտ ներկայ պէտք է ըլլայ սրտիդ մէջ այս բանը ոչ միայն կ'աղաչեմ..... այլ կը խնդրեմ քեզմէ Հայրս խօստում մ'ըրաւ ինձի..... եթէ օր մը ակամայ նոյն խօստման դօրձադրութիւնը շարունակելու անկարող գտնուի..... յանուն մեր սիրոյն և յիշատակին՝ դու անոր պակասը պիտի լրացնես այո՛, հօրս քեզի ճանչցունելիք այդ..... մէկը, ինձի

պէս, ճիշդ ինծի չափ սիրելիդ ու յարգելիդ կ'ուզեմ..... նա հայրաբար իսկ դու..... :

— Նո՛ւարդ, պտուղ հարմա — գթութիւն..... մեր սուրբ սէրը պղծել է այդ..... արդէն պատուած, արիւնած, կտոր կտոր եղած սիրտս կարօ՞ղ է այդ խօսքերուն ալ դիմանալ. ի սէր Աստուծոյ, այս տեսակ խօսքեր մ'ըսեր..... :

Եւ նորատի աղջկան արդէն պաղլի սկսած ձեռքերը համբուրելով — Նուարդս, շարունակեց — իմ մէկ հատիկ, պաշտելի, սիրելի հոգւոյս հատորը, զիս փորձե՞լ կուզես..... քեզի սիրելով, քեզի սիրւող մը կրնա՞յ նոյն սիրտէն ուրիշի մ'ալ բաժին հանել. դու իմ կեանքս, էութիւնս էիր. դու զիս Աստուծոյ, գերագոյն զօրութեան մտայնացիր. և քու կորուստդ ինծի համար ոչ թէ անգարմանելի է, հապա առանց քեզի, ես ոչինչ, անշունչ, անկենդան չգոյ բան մը եմ, հիւլէ մը եմ, զերօ մը եմ, և այդ ոչինչը կրնա՞յ արժէք մ'ունենալ. սիրե՛լ, ո՛հ, այո սիրել, սակայն սիրելու համար, զգալ, սիրտ ունենալ պէաք է..... և երբ անոր տեղ մտերակոյտ մը, անէութիւն, պարտապ կայ միայն, սիրել կարելի՞ է :

Յովհաննէս, գրիչս կարօղ չէ քեզի բացատրել թէ այս սիրային խօսքերն նորատի հիւանդին վրայ ինչ արդեցցութիւն կ'ընէին. հակառակ մարմնոյն ահարութեան, և ժամէ ժամ, վայրկեանէ վայրկեան այդ պաշտելի էութեան քայքայման, սիրելոյն խօսքերը լսելով զգացած ուրախութենէն՝ կուրծքը տեսանելի կերպով կենէր կիջնէր. մաշլ աչքերէն գոհունակութեան արցունքներ ելնելով այտերէն վար կը գլորէին. որոնք Հարմա, յիմարի պէս կը լղէր :

Սեղճ հայրը գլուխը այնչափ վար ծռած էր որ կարծես իր քովը կատարւող ահռելի սղբերգէն տեղեկութիւն չունէր. մօրաքոյրը անկիւն մը կծկուած հեծկլտանօք կուլար. իսկ Հարմա, ինչպէս ըսի, նորատի աղջկան վրայ նետուած, անոր նիհար ու կէս թմրեալ մարմինը գրեթէ գրկած, հիւանդին թեւը իր վզին վրայ ունենալով. մանկամարդ աղջկան ահանջին սիրային խօսքեր կը մուտար, որոնց թշուառուհին կիսատ խօսքերով միայն կը պատասխանէր :

— Նուարդս, կ'ըսէր — այս վերջին վճռական վայրկեանին սէրդ թուլնա՞լ սկսաւ, որ այդ տեսակ անիրաւ յանձնարարութիւն մը կրնես ինծի. ես որ քեզի հետ, քեզի նման, միեւնոյն հիւանդութեամբ, քեզի համար մեռնիլ կուզեմ. ես որ քեզի դեռ քիչ սիրած ըլլալուս համար հնքզինքս կը մեղադրեմ, եւ այդ ահամայ պակասութիւնը դարմանելու միջոցը կը կը փնտռեմ..... Եւ նոյն իսկ քեզի սիրածիս պէս, ո՛հ, Նուարդս, կարելի բան չէ այս. գթա ինծի, և թող տուր որ մարմնական աչքերով զիրար տեսնելիք այս կարճատեւ վայրկեաննիս, մեր սուրբ սիրոյն միայն նուիրենք :

— Հարմա, պատասխանեց աղջիկը շունչի նման տկար ձայնով և թեւին ջլատեալ զօրութեամբը սիրելոյն վիզը սեղմել ջանալով — հակառակ վիճակիս..... ծանրութեան..... մահէս ետքն..... ալ..... քեզմէ սիրուելուս..... ապահովու..... թիւնը երջանիկ..... կ'ընէ զիս..... այդ խօսքերը որչափ շատ..... կըրկնես..... այնչափ աւելի գոհ.... կըլլամ... բայց..... քեզի..... ըրած..... յանձնարարու..... թիւնս..... սուրբ և նուիրական..... պարտականութիւն..... մ'է : Քեզի չեմ..... ստիպեր..... և նոյն իսկ կը խօստովանիմ.....

Թէ այդ սրտտականութեան կատարման.....
 համար ունեցած մեծ փափաքիս հակառակ
 ուրիշի մը քեզմէ սիրուելուն..... գազափարը
 սիրտս կարիւնէ..... սակայն պէտք է կիտա
 նաս պէտք է..... որ նա ալ... սիրուի յար-
 գուի քանզի ար..... ժանի է անմեղ է
 զոհ..... քանզի..... իմ..... :

Այս տեղ թշուառ աղջկան ձայնը բուրբուրիւն մա-
 րեցաւ, և քանի մը բազէ լուռ և աչքերը գոց կե-
 նալէ ետքը. — Հարմա, բաւ հազիւ լսելի ձայնով:

— Ի՛նչ կուզես, Նուարդս, հարցոյց Հարմա շըր-
 թունքները գրեթէ մանկամարդ աղջկան դուչելով —
 ըսէ՛, ի՞նչ է փափաքդ:

— Մինչեւ վերջին վայրկեանս քեզմէ
 սիր ուիլ..... :

— Պիտի սիրուիս, պաշտելիս, պիտի սրբուիս, իմ
 անուշ Նուարդս, կեանքս, հոգիս, նոյն իսկ վերջն
 ալ այնչափ պիտի սիրեմ քեզի, որ չուտով նորէն զի-
 րար պիտի գտնենք:

— Ո՛հ, ոչ, Հարմա, ոչ, բաւ հոգեվարքը դըժ-
 ուարութեամբ և տեսակ մը սոսկումով... եթէ զիս
 կը սիրես մեզաւ որ..... խորհուրդներ մ՛ ու-
 նենար..... նա հօրս..... և քեզի պէտք ունի
 պաշտ..... պանեցիք զայն խօսք տուր..... որ ե-
 թէ..... զայն չսիրես իսկ..... գոնէ..... իմ յիշա
 տակիս համար պիտի յարգես

— Բայց, Նուարդս, բաւ Հարմա — ո՞վ է այդ
 որ, այս վերջին վայրկեաններուդ քու պաշտելի միտ-
 քըդ այնչափ կ'ըրաղեցնէ. դու այնքան բարի ես,
 հրեշտակ մը, սրբուհի մը, մարտիրոսուհի մ'ես դու
չէ կարելի որ խղճի խայթ մը քեզի տանջէ հա-
 մարձակ ըսէ ուրեմն, ո՞վ է այդ:

— Հայրս..... քեզի..... պի..... տի..... ըսէ, պա-
 տասխանեց դժբաղդ զոհը — երբ..... ա..... նոր ո՞վ
 ըլլա..... լը..... ի..... մա նաս իրա լունք.....
 ունե նախ պիտի հաս..... տա..... տես.....
 ուս..... տի..... խօսք տուր զայն..... ինծի..... պէս
 սիր..... ել..... եւ..... յարգել..... :

— Կը խօստանամ և կերդնում, պատասխանեց
 Հարմա:

— Այլ ևս հան..... դարտ..... կը մեռ
 նիմ վերջացոյց թշուառ հին շըր թունք
 նե բղ բեր..... Հար մաս որ վեր
 ջ ին շ ուն չս ալ քե զ ի
 ըլ լ այ :

Ինչպէս ըսի կէս ժամ վերջը մեր դժբաղդ բարե-
 կամը վշտին սաստիութենէն խենդեցած յիմարանոց
 փոխադրուեցաւ:

Խեղճ Նուարդ թշուառ Հարմա:

Վ Ե Ր Ջ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0349380

